

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA SESİN MÂNAYA DELÂLETİ
-KIYÂMET ÂYETLERİ ÖRNEĞİ-

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye TUĞ

BURSA - 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA SESİN MÂNAYA DELÂLETİ
-KIYÂMET ÂYETLERİ ÖRNEĞİ-

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye TUĞ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Selahattin ÖZ

BURSA 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 701623021 numaralı Sümeyye TUĞ'un hazırladığı "KUR'ÂN'DA SESİN MANAYA DELÂLETİ -KIYÂMET ÂYETLERİ ÖRNEĞİ-" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 26.08.2019 günü 10:00-11:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....(başarılı/~~başarısız~~) olduğuna(oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

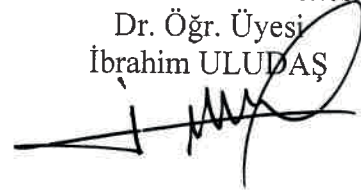
Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Celil KIRAZ

Üye

Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi
İbrahim ULUDAŞ

Tarih

26.08.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: Kur'ân'da Sesin Mânaya Delâleti –Kıyâmet Âyetleri Örneği-

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 144 sayfalık kısmına ilişkin, 06/08/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'mı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyân ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/08/2019

Adı Soyadı: SÜMEYYE TUĞ

Öğrenci No: 701623021

Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Programı: YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi Selahattin ÖZ

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “KUR’AN’DA SESİN MÂNAYA DELÂLETİ - KİYÂMET ÂYETLERİ ÖRNEĞİ- ” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

06/08/2019

Adı Soyadı: SÜMEYYE TUĞ
Öğrenci No: 701623021
Anabilim Dalı: TEMEL İSLM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
Programı: YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Sümeyye TUĞ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xii + 144
Mezuniyet Tarihi	: ... /.../
Tez Danışman(lar)ı	: Dr. Öğretim Üyesi Selahattin ÖZ

KUR'ÂN'DA SESİN MÂNAYA DELÂLETİ -KIYÂMET ÂYETLERİ ÖRNEĞİ-

Beşerin bir benzerini getirmekten aciz kaldığı Kur'ân; gerek harfleriyle gerek kelime ve cümleleriyle gerek de telaffuzuyla mânaya tesir eden üstün ifade gücüne sahip bir kitaptır. Onun üslubundaki canlılığını ve etkileyiciliğini ön plana çıkaran en önemli hususiyetlerden biri de hiç şüphesiz anlam dokusuyla birlikte meydana getirdiği uyum ve ahenktir.

Bu çalışmada insicamın bir yönü olan sesin mânaya delaleti, Kur'ân'da kıyamet âyetleri özelinde incelenmiştir. Söz konusu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dilbilim çerçevesinde fonetik ve semantik hakkında genel değerlendirmelere yer verildikten sonra Arap fonetiği ve ses delaleti ile ilgili ön plana çıkan bazı temel özellikler ana hatları ile işlenmiştir.

İkinci bölümde, Kur'ân'da sesin mânaya delaleti ile ilgili tespit edilen bu bilgilere, klasik ve çağdaş dönem âlimlerin yaklaşımları doğrultusunda yer verilmiştir. Özellikle Kur'ân'ın, konu ile ilgili çok fazla dillendirilmeyen hususiyetleri ortaya çıkarılarak, ses-mâna delaletinin üsluba tesir eden güzellikleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise diğer iki bölümde zeminini oluşturduğumuz çalışmanın âyetlere tatbiki ele alınmıştır. Sesin mânaya delaleti kıyamet âyetleri bağlamında, gerek kıyamet tasvirleri gerekse cennet ve cehennem tasvirleri çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, delâlet, ses, anlam, kıyamet

ABSTRACT

Name and Surname	: Sümeyye TUĞ
University	: Bursa Uludag University
Institute	: Social Sciences Institute
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Tafsir
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xii +144
Degree Date	: ... /.../
Supervisor	: Dr. Öğretim Üyesi Selahattin ÖZ

SOUNDS SIGNIFYING MEANING IN THE QUR'AN

-THE JUDGEMENT DAY VERSES-

The Qur'an, which human beings are incapable of replicating, is a marvelous book. Its superior linguistic expression power is highlighted in the special way it employs letters, words and sentences. One of the most important features that underline the vitality and impressiveness of its style is undoubtedly the harmony between the linguistic style and the configuration of meaning in the text.

In this study, the signification of sound, which is an aspect of the coherence between the linguistic style and the configuration of meaning, is examined in the context of the apocalyptic verses of the Qur'an. The study consists of three chapters. In the first chapter, after giving general evaluations of phonetics and semantics within the framework of linguistics, some basic features that come to the forefront of Arabic phonetics and the significance of sound are outlined.

In the second part, the information determined about the significance of the coherence between sound and the configuration of meaning in the Qur'an is discussed in the light of some classical and contemporary scholars. Furthermore this part will further consider relevant characteristics of the Qur'an which are not reflected in the thoughts of classical and contemporary scholars.

In the third part an application of the discussion of the previous chapters to the apocalyptic verses is discussed. The significance of sound to meaning is examined in the context of apocalyptic verses, both in terms of apocalypse and in the depictions of heaven and hell.

Key words: Qur'an, signification, sound, meaning, judgement day

ÖNSÖZ

Mesajını her yaşta ve her düzeyde insana bütün zamanlarda ve mekânlarda ulaştırmak durumunda olan Kur'ân için elbette bir üslûb söz konusudur. Onun üslûbu sûrelerde, âyetlerde, kelimelerin seçiminde, cümlelerin teşkil edilmesinde ve konuların beyân edilmesinde, kendine mahsus anlatım tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, değişik mevzuları ele alıp muhataplarına arz ederken tamamen kendine has bir anlatım biçimi kullanır. Onun eşsiz ifade gücüne ve mevzuların arz edilmesinde kullanılan kelimelerin inceliğine az da olsa vâkıf olan kimseler, aradan on dört asır geçmiş olmasına rağmen, onun hâlâ tazeliğini, tatlılığını koruması karşısında hayrete düşer ve onun mucize bir beyân olduğunu hemen tasdik eder.

Kur'ân'da, beşere, meleğe, cinne ve şeytana dair sözler nakledilir. Ancak, onun bunları nakletmesi değil, naklediş keyfiyeti, kullanılan lafız ve motiflerin seçilişi mucizedir. O, insanların dünyasına girmedi sözü önemli bir malzeme olarak kullandığı için, ses ve tonlama yönünden delâletleri ile kuvvetli bağı olan lafızlar kullanır. Bu lafızları tercih ederek belâgat ve fesâhatte zirvede olması yalnızca i'câzı ispatlamaya matuf olarak görülmemelidir. Anlam dokusuyla uyumlu seslerden teşekkül eden kelimelerin tercihi, başlı başına insanın iç dünyasına girme ve fitratına ulaşmada önemli bir argüman teşkil eder. Dolayısıyla Kur'ân'ın çeşitli alanlarda dili en iyi şekilde kullanması etkileyicilik bakımından üzerinde durulmaya değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizim de bu çalışmadaki gayemiz Kur'ân'ın üstün ifade gücünü ortaya çıkaran ve beşerin idrakine sunulan bu hususiyetleri üzerinde durmaktır.

Öncelikle Seyyid Kutub'un ifade ettiği gibi "Kur'ân gölgesinde bir hayat yaşama" yolunda bana öncülük eden bu ilimle meşgul olduğum için Allah'a hamd ediyorum. Bununla beraber bu yolculukta bana destek olan danışman hocam Dr. Selahattin ÖZ'e kıymetli ablam Tuba YÜKSEL'e, değerli katkılarını benden esirgemeyen arkadaşlarıma, bu zorlu süreç içerisinde bana anlayış gösteren ve her türlü fedakârlıkta bulunan anneme şükranlarımı arz ediyorum.

Sümeyye TUĞ

Bursa 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI	1
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ FONETİĞİ VE SES DELÂLETİ

I. DİLBİLİM ÇERÇEVESİNDE SES (FONETİK) VE ANLAM (SEMANTİK).....	5
1. Fonetik (Sesbilim) ve Dilbilimdeki Yeri	6
1.1. Söyleyiş Ses Bilgisi	7
1.2. Dinleyiş Ses Bilgisi	7
2. Semantik (Anlambilim) ve Dilbilimdeki Yeri	9
3. Dilbilim Açısından Fonetik ve Semantik İlişkisi	11
II. ARAP DİLİ FONETİĞİ.....	14
1. Arap Dili Fonetik Tarihi	15
1.1. Klasik Dönem Sesbilim Çalışmaları	16
1.2. Çağdaş Dönem Sesbilim Çalışmaları.....	20
2. Arap Dili Fonetığının Özellikleri.....	21
2.1. Harflerin Mahreçleri	22
2.2. Harflerin Sıfatları	25
2.3. Harflerin Uyumu ve Kelimedeki Tertibi.....	29

2.4. Harflerin Ortak Anlam Alanı.....	30
2.5. İştikak	31
2.6. Mâna ve Vezin Arasındaki Uyum.....	33
III. Arap Dilinde Sesin Mânaya Delâleti (ed-Delâletu's-Savtiyye).....	33
1. Delâlet	35
1.1. Tarifî ve Mahiyeti	35
1.2. Delâlet Çeşitleri	35
1.2.1. Lafza Bağlı Delâlet	37
1.2.1.1. Lafza Bağlı Tabî Delâlet	38
1.2.1.2. Lafza Bağlı Aklî Delâlet	39
1.2.1.3. Lafza Bağlı Vaz'î Delâlet.....	39
2. Ses ve Delâlet İlişkisi	40
2.1. Halîl b. Ahmed	41
2.2. Sîbeveyh	42
2.3. İbn Cinnî	43

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA SESİN MÂNAYA DELÂLETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

I. Klâsik Dönem Yaklaşımları.....	52
1. Rummânî.....	53
1.1. Telâ'um (Ses Âhengi)	54
1.2. Fevâsıl (Âyet Sonlarındaki Ses Uyumu)	56
1.3. Tecânüs (Cinâs)	57
2. Hattâbî	58
3. Bâkılânî	61
3.1. Fevâtihu's-Süver'de Ses Delâleti	62
4. Abdülkâhir el-Cürcânî	65
5. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr	68

5.1. Kur'ân'da Ses Delâletinin Ölçüleri	70
5.1.1. Ses Münasebetinden Hareketle Belirli Bir Lafzın Seçilmesi	71
5.1.2. Lafzın Sesi İle Siyâk Arasındaki Münâsebet	72
II. Çağdaş Dönem Yaklaşımları	73
1. er-Râfî	73
1.1. Kur'ân Sesinin İ'câz Yönü.....	74
1.1.1. Harfler ve Sesleri.....	74
1.1.2. Kelimeler ve Harfleri	76
1.1.3. Cümleler ve Kelimeleri	78
2. Seyyid Kutub	79
2.1. Kur'ân'da Ses Uyumu	80
2.1.1. Lafız Seçimi	80
2.1.2. İç Mûsiki	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SESİN MÂNAYA DELÂLETİNİN

KIYÂMET ÂYETLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

I. Kıyâmetin Başlangıcını Tasvir Eden Âyetlerde Ses Mâna Delâleti	87
1. Kıyâmetin İsimleri	87
1.1. el-Kâria' (الْقَارِئَة)	87
1.2. el-Vâkı'a (الْوَأَقِئَة)	89
1.3. el-Ğâşiye (الْغَاشِيَة)	90
1.4. el-Hâkkâ (الْحَاقَّة)	91
1.5. et-Tâmme (الطَّامَّة)	93
1.6. es-Sâhha (الصَّاحَّة)	94
2. Kıyâmetin Kopuşu	95
3. İnsanın Ahvâli.....	105
4. Diriliş Günü	106
II. Kıyâmet Hallerinin Sonu: Cennet-Cehennem Tasvirlerinde Ses Mâna Delâleti.....	111
1. Cehennemi Tasvir Eden Âyetlerde Ses Mâna Delâleti	111

1.1. Cehennem ve Cehennem Azabı	111
1.2. Cehennem Ehli	115
2. Cenneti Tasvir Eden Âyetlerde Ses Mâna Delâleti.....	121
2.1. Cennet ve Cennet Nimetleri.....	121
2.2. Cennet Ehli.....	123
3. Cennet ve Cehennem Karşılıklı Tasvirleri	126
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	133

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.s.	aleyhisselâm
A.Ü.S.B.E.	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
A. yer	Aynı yer
b.	Baskı
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt numarası
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşir
O.M.Ü.İ.F.D.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ter.	Tercüme
thk.	Tahkik
t.s.	Tarihsiz
vb.	ve benzeri
v.d.	ve diğeri
v.s.	vesaire
y.	Yıl
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Mûcizevî bir kitap olan Kur'ân'ın, gerek edebî yönü gerek gramer yapısı ile dünyanın en zengin dilleri arasında kabul edilen Arap diliyle indirilmesi, şüphesiz bu dil üzerinde birçok araştırma yapılmasına neden olmuştur. Kur'ân'ın i'câzına dair yapılan incelemelerde öncelikli olarak Arap dilinin sahip olduğu nitelikler ortaya çıkarılmıştır. Biz de çalışmamızda bu dilin zenginliklerinden biri olan sesin delâleti ve anlama katkısı meselesini Kur'ân ekseninde ele almaya gayret ettik.

Çalışmamız, Arap dili fonetiğinin bir dalı olan sesin mânaya delâletinin Kur'ân diline yansıyan boyutunu ele almaktadır. Zira Kur'ân, sesin mâna ile olan ilişkisi açısından son derece zengin bir içeriğe sahiptir. Onun harflerinde, kelimelerinde, âyet ve sûrelerinde tamamen anlama uygun bir ton ve ses âhengi görmek mümkündür. Öte yandan Kur'ân'da delâletleri ile güçlü bağı olan birçok lafız yer almaktadır. Bu lafızlar telaffuz edilirken anlamı hissettirmekte ve delâletlerine ait atmosfer ile uyum içinde kullanılmaktadır. Kur'ân'ın bu nitelikleri dikkate alınarak incelenip anlaşılmaya gayret edildiği zaman, ihtiva ettiği zenginlik daha net bir şekilde tezahür edecek ve insanları olumlu yönde etkileyecektir. Bütün bu güzellikleri ortaya çıkarmak için Kur'ân'ın tümünün baştan sona incelenmesi gerekir. Ancak bu çalışmada bunu yapabilmek pek mümkün olmadığından bir örnek kabîlinden konuyu ele almanın başlangıç olacağı kanaatindeyiz.

Özellikle kıyâmet âyetlerini tercih etmemizin sebebi Kur'ân'ın ses ahenginin ve anlamı çağrıştıracak kipte kullanılan lafızlarının diğer âyetlere göre daha bâriz olmasıdır. Kur'ân'ın, dile getirilen olay ve olguları muhtevasına uygun bir ses ahengi ile ortaya koyduğunu, kıyâmet sahnelerinde, cennetliklerin ve cehennemliklerin hallerini anlatan paragraflarda en mükemmel şekilde müşahede etmekteyiz.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmada, sesin mâna cihetiyle delâletini Kur'ân ekseninde temellendirirken sırasıyla ayrılan bölümlerde fonetik ve semantiğe ait tanımlar, Arap dili fonetiği ile ilgili temel bilgilerin ardından konuya dair örneklere yer verildi. Öte yandan ses delâletine genel bir bakış mahiyetinde tarih sıralaması esas alınarak konuya ışık utan bir kısım dilbilimcinin görüşlerine değinildi.

Çalışma, semantik ve fonetik gibi iki önemli konuyu bünyesinde barındırdığı için lingüistik tahlillere ağırlık verildi. Harf-kelime-cümle diziliminin, gramer kuralları dâhilinde ses ve mâna olgularıyla sıkı bir ilişki içinde olması gerçeğinden hareketle sarf (morfoloji) ve nahiv (sentaks) bilimleri başta olmak üzere, Arapça lüğatini konu alan hemen hemen her çeşit esere müracaat edildi.

Kur'ân'ın fonetik yapısında ve bu yapı içerisindeki unsurların her birinde yer alan intizam ve uyuma dair Müslüman âlimlerin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın bu yönden i'câzı ilgili örneklerle desteklenmiştir.

Araştırmada, ses-anlam delâletini ve bunun Kur'ân'a tezahürü incelendiği için öncelikli olarak fonetik ve semantiğe, Arap Dili ve Belâgati'ne dair yazılmış eserlerden, ilgili tefsirlerden, Kur'ân'ın i'câzına ve edebî üslûbuna dair eser ve bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır.

Araştırmanın esas teması lafızlardaki ses delâleti olduğundan lügatlerden istifade edilmiştir. Bu lafızların filolojik tahlilleri için, Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *Kitâbu'l-Ayn*, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*, İbn Cinnî (ö.392/1002)'nin *el-Hasâ'is* ve *Sırru Sinaâtî'l-İ'râb*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*, İbn Fâris'in *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, el-Ezherî'nin *Tezhîbu'l-Lüğa* ve Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* isimli eserlerden istifade edilmiştir.

Tefsir literatüründe ise başta Seyyid Kutub'un *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*¹, Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtihü'l-Ğayb*¹ olmak üzere birçok klasik ve çağdaş tefsirlerden istifade edilmiştir. Kaynakların başında konuya genişçe yer verilen Seyyid Kutub'un "*Kur'ân'da Edebî Tasvîr*" ve "*Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri*" isimli kitaplarından önemli ölçüde istifade edildi. Araştırmayla yakından ilişkili olan ve konuya dair önemli tespitlerin bulunduğu

sınırlı sayıdaki çağdaş çalışmalara da müracaat edilmiştir. Bunlar arasında Mâcid Neccâr'ın “*ed-Delâletü's-Savtiyye fi'l-Kur'ân*” isimli kitabı, Necdet Çağıl'ın “*Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler*” (Erzurum 2002) adlı doktora çalışması, Kâmilî Beşîr'in “*es-Savt ve'd-Delâle fi'l-Kur'ân*” (Cezayir 2013) isimli yüksek lisans tezi zikredilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİ FONETİĞİ VE SES DELÂLETİ

I. DİLBİLİM ÇERÇEVESİNDE SES (FONETİK) VE ANLAM (SEMANTİK)

Mantık kitaplarına bakıldığında insanın ‘konuşan canlı’ olarak tanımlandığı görülür. Onun mahiyetini belirleyen bu tanımda konuşma özelliğinin, canlılar içerisinde yalnızca insana özgü bir meziyet olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü türler arası iletişimi sağlayan dil sistemlerinin hiçbiri, yaratılışından bu yana varlığını ve varlığının ötesini bilme arayışında olan insanda olduğu gibi ‘düşünme’ ve ‘anlamlandırma’ sürecinin ürünü değildir. Bu sebeple dil, onun her zaman vazgeçilmez unsuru olmuştur.

Sadece insana has bir iletişim vasıtası olan dünya dilleri, bu dillerin özellikleri; fonetik, morfolojik, sentaktik, semantik ve etimolojik olguların tâbi olduğu dil kuralları; bu olguların birbiriyle ve psikolojik, toplumsal, coğrafi diğer olgularla ilişkisi *dilbilim* çatısı altında objektif bir şekilde incelenerek açıklanmıştır.¹

Dilbilim veya *dil bilimi*; Arapça’da ilmu’l-luğa veya lisaniyyat, İngilizce’de linguistics şeklinde kullanılır.² Bu bilim, dili inceleyiş biçimine göre çeşitli alt disiplinlere ayırarak onu her yönüyle incelemeyi amaçlar. Bunlar arasında ses bilgisi (phonetics/ ilmu’l esvati’l-luğaviyye), biçimbilim (morphology/ ilmu’s-sarf), sözdizim (syntax/ ilmu’n-nahv), anlambilim (semantics/ ilmu’d-delâle) gibi daha birçok alt disiplin bulunduğunu da ifade etmek gerekir.³

Beşerin dünyasına girmede dili önemli bir argüman olarak kullanan Kur’ân’a bu disiplinler çerçevesinde bakıldığında, bilhassa fonetik ve semantiğin birbiri ile uyumunun had safhada olduğu ve onun bir dil mu’cizesi olduğu görülecektir. Zira o, “Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi.”⁴ buyurmaktadır. Onun sahip olduğu bu dinamikler, gerek lafzlarında gerek lafzların sahip olduğu ses tonunda gerek de bu ikisinin mâna ile olan irtibatında müşâhede edilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, söz konusu bilim dallarından konuyla

¹ Abdulaziz Matar, *İlmu’l-Luğa/Fıkhu’l-Luğa Tahdîd ve Tavdîh*, Katar: y.y., 1985, s. 18-19.

² Berke Vardar vd., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil yay., 2002, s. 73.

³ a. yer.

⁴ Zümer, 39/23.

ilgili olarak sesbilim (fonetik) ve anlambilim (semantik) üzerinde durulacak, daha sonra bu iki konu Kur'ân bağlamında spesifik bir sahada ele alınacaktır.

1. Fonetik (Sesbilim) ve Dilbilimdeki Yeri

İngilizce'de *phonetics* olarak isimlendirilen *ses bilgisi* terimi Arapça'da *ilmu'l-esvat* terkihiyle ifade edilmektedir. Ses bilgisi (fonetik), dili oluşturan sesleri ele alan bir bilimdir.⁵

Genel mânada dil, insanlar ve diğer varlıkların iletişimini sağlayan bir vasıttır. Bu çalışmada, sadece insanların sesler vasıtasıyla iletişimini sağlayan konuşma dili üzerinde durulmuştur. Mevcut dil tanımlamalarından konuyla doğrudan ilgisi olan şöyle bir tanım getirebilir: “Dil; düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlamı yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.”⁶ Ünlü Arap dilbilimci İbn Cinnî'ye göre dil, toplumların maksatlarını ifade ettikleri seslerdir.⁷ Ses ise; “Nefesle birlikte akışkan ve kesintisiz olarak çıkan bir arazdır. Bu araz boğaz, ağız ve dudaklarda akışına mani olan engellerle karşılaşır ve kesilirse harf oluşur.”⁸

Dil seslerine dair en eski tespitler, Eflâtun (m.ö. 427-347) ve Aristo (m.ö. 384-322) gibi Yunan filozoflarının konuyla ilgili görüşlerine dayandırılır. Ses konusunda Hintlilerin ciddi çalışmalar ortaya koydukları ve sesbilimi ilk kez dilbilimin müstakil bir dalı olarak kabul ettikleri tespit edilmiştir. Sesbilim konusundaki en eski çalışmanın milattan önce 5. veya 6. asırda Hintli nahivci Banîni tarafından yazılan “Ashtadhayayi” adlı eser olduğu bilinmektedir.⁹

Fonetik bilimi, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) tarafından bu asrın başlarında kurulan dilbilimin (linguistik) bir kolu olması yönüyle yeni, bütün dillerin dayandığı bilimlerden biri olması yönüyle de eski bir bilimdir. Fonetik çalışmalarının Batı'da ilk olarak genel dilbilim içerisinde bir alt birim olarak ortaya

⁵ Herold Palmer, *A First Course of English Phonetics*, y.y.: W. Heffer & Sons Ltd., 1917, s. 1.

⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, C. I, Ankara: TDK yay., 2000, 55.

⁷ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, C. I, Kahire: y.y., 1371-76/1952-56, 33.

⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, thk. Hasan Hendâvî, C. I, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985, 6.

⁹ et-Tayyân, Muhammed Hasan, “Araplarda Fonetik”, çev. Ahmet Yüksel, *Samsun: OMÜİFD*, S. 17, 2004, s. 301-319; bkz: Mustafa Kaya, *Arap Dili Fonetigi Ses-Anlam İlgisi*, Erzurum: Eser yay., 2011, s. 7.

çıkıldığı, ancak XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında dil seslerinin incelenmesi ile ayrı bir araştırma alanı haline geldiği görülmektedir. Bu alan içindeki konuların derinlemesine incelenmesi ise bu konuların fonetiğin alt bölümleri olarak müstakil bir ilim dalı haline dönüşmesine neden olmuştur.¹⁰

Modern fonetiğin, söyleyiş sesbilgisi (articulatory phonetics / علم الاصوات النطقي), dinleyiş sesbilgisi (auditory phonetics / علم الاصوات السمعي), akustik sesbilgisi (acoustic phonetics, علم الاصوات الأكوستيكي), fizyolojik sesbilgisi (physiological phonetics / الفسيولوجي) ve enstrümantal sesbilgisi (instrumental phonetics / علم الاصوات الألي) gibi insan sesinin farklı yönünü ve özelliğini inceleyen birçok alt dalı bulunmaktadır. Bunların hepsini açıklamak yerine Kur’ân fonetiğinin genel hatlarını belirleme adına konu ile bağlantılı olan *söyleyiş ses bilgisi* ve *dinleyiş ses bilgisi* üzerinde durulacaktır.

1.1. Söyleyiş Ses Bilgisi/ Articulatory Phonetics/ علم الاصوات النطقي

Söyleyiş ses bilgisi batı dilinde artikulatorik fonetik, Arapça’da ise *ilmu’l-esvati’n-nutki* biçiminde ifade edilir. Bir dilde gerçekleştirilen konuşma eylemi, söyleyiş esnasında çıkarılan seslerin üretimi, bu seslere ait çıkış yerleri ve çıkış biçimleri ile dil seslerinin gruplandırılması gibi konular bu ilmin alanına girer.¹¹

Kur’ân’ın indirilmesi ile birlikte “Kur’ân’ı düzgün bir şekilde oku” âyetinin gereği olarak en güzel şekilde okunması için çalışmalar yapılmıştır. Klâsik Arapça’da söyleyiş ses bilgisine yönelik müstakil çalışmalar, hicrî V. asırdan sonra sistemleşmeye başlamıştır.¹² Bu ilim özellikle Kur’ân seslerinin telaffuz keyfiyetleri, mahreç ve harflerin sıfatları ile ilgilenen tecvîd ve kıraat ilimleri etrafında şekillenmiştir.

1.2. Dinleyiş Ses Bilgisi/ Auditory Phonetics/ علم الاصوات السمعي

Modern fonetiğin en önemli disiplinlerinden biri de *dinleyiş ses bilgisidir*. Arapça’da *ilmu’l-esvati’s-sem’i*¹³ olarak isimlendirilen bu dalın Batı dilindeki karşılığı ise auditorik fonetiktir.

¹⁰ Aksan, *a.g.e.*, C. I, 25.

¹¹ M. Volkan, *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yay., 2010, s. 40.

¹² Soner Akdağ, “Kur’ân Dilinin Fonetik Yapısı –Kıraat ve Dilbilim Kaynakları Çerçevesinde-” (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 8.

¹³ Kemal Muhammed Bışr, *İlmü’l-Esvât*, Kahire: Dâru’l-Ğarib, 2000, s. 43.

Bu disiplin “konuşulan dilin sinyal ve kodlarının algılanmasının anatomik ve nörofizyolojik süreçlerini” araştırma konusu yapan ses bilgisi disiplindir.”¹⁴

Herhangi bir konuşmacı ile dinleyici arasında gerçekleşen bir konuşmada bu konuşma olayı ilk olarak konuşan kişinin zihninde şekillenmekte daha sonra konuşma organları tarafından kodlanarak fiziksel bir olay olan ‘seslerle’ muhataba intikal ettirilmektedir. Bu noktada dinleyicinin ilk olarak işitme organı devreye girmekte ve en sonunda bu yolla deşifre edilen sesler akledilebilir bir hale getirilmektedir. Bütün bu hâdiseler anlık gerçekleşmektedir. İşte dinleyiş sesbilgisi de bu olaylarla ilgilenmektedir.¹⁵

Hız. Peygamber (s.a.s.), Kur’ân’ı Cebrail (a.s.)’dan sema’ (dinleme) yoluyla almış ve aynı yolla ashâbına aktarmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in orijinal telaffuz keyfiyetinin sema’ yoluyla sonraki nesillere aktarılmış olması, Kur’ân fonetiğinde dinleyiş sesbilgisini son derece önemli bir disiplin haline getirmiştir. Zira Kur’ân’ın, indirilmeye başladığı ilk günden itibaren insanların din olarak İslâmı tercih etmelerinde büyük bir tesir icra etmiştir.

Kur’ân, “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”¹⁶ âyetinde vurguladığı gibi sesine kulak veren insanların kalbine tesir ederek iman etmelerini sağlamıştır. Buna dair ilk dönemden itibaren birçok misal bulmak mümkündür. Hız. Peygamber’in düşmanlarından biri olan Utbe b. Rebîa, O’nu davasından vazgeçirmek ve bazı önerilerde bulunmak üzere yanına gelmiş ve Hız. Peygamber’in okuduğu âyetlerden (Fussilet 41/1-13) etkilenerek hiçbir şey yapmadan rengi sararmış, ürpermiş ve bitkin bir vaziyette arkadaşlarının yanına dönmüştür. Daha sonra onlara şöyle demiştir: “Ben şimdiye kadar benzerini işitmediğim bir sözü dinlemiş bulunuyorum. Vallahi, o ne şiiirdir ne kehanettir. Ey Kureyş cemaati, gelin beni dinleyin! Siz bu işi bana bırakın. Şu adamı üzerinde durduğu şeyle baş başa bırakın.

¹⁴ Hadumod Bussmann, *Dictionary of Language & Linguistics*, New York: y.y., 1996, s. 105; Bkz: Soner Akdağ, *Kur’ân Dilinin Fonetik Yapısı*, s. 8.

¹⁵ Volkan, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁶ Enfâl, 8/2.

Aradan çekilin. Ondan uzak durun. Vallahi, kendisinden dinlemiş olduğum söz büyük bir haber olacaktır.”¹⁷

2. Semantik (Anlambilim) ve Dilbilimdeki Yeri

Batıda *semantik*, Arap dilinde *ilmu'd-delâle* terimiyle karşılanan *anlambilim*; anlam veren, anlamlayan, anlamını belirten demektir. Bu bağlamda o, dilin anlam boyutuyla, yani dilsel göstergenin gösterilen kısmıyla ilgilenir, dile getirilen anlamları ve anlamların evrimini inceler.¹⁸

Semantik, dilbilimsel olarak incelenebildiği gibi felsefi ya da mantıksal açıdan da ele alınabilir. Anlamın zaman içerisindeki değişimi, dilin yapısı, düşünce ve anlam arasındaki bağlantı söz konusu ise dilbilimsel; göstergeler ya da sözcükler ile bunların göndermeleri arasındaki bağlantıya yönelip adlandırma, düz anlam, yan anlam, doğruluk gibi özellikleri incelediği takdirde ise felsefi ya da mantıksal yaklaşım söz konusudur.

Kur’ân semantiği alanında uzman olan Toshihiko Izutsu (1914-1993), semantiği şu ifadelerle tanımlar: “Semantik, kelimenin anlam dereceleridir. Mana incelemesi olarak, semantik tamamıyla yeni bir oluş ve varlık kavramına dayalı olan ve henüz mükemmel bir sentez idealini başarmaktan uzak, çeşitli bilim dallarının üzerinden aşan yeni bir felsefe çeşidinden başka bir şey değildir.”¹⁹ Ona göre semantikten anlaşılması gerekenler ise şunlardır: “Bir dilin anahtar terimleri üzerindeki tahlîlî çalışmadır. Bu çalışma, yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan halkın, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılır. Bu sûretle semantik, bir çeşit, bir ulusun, tarihinin şu veya bu önemli devresinde dünya görüşünün mahiyet ve yapısı hakkında bir çalışmadır.”²⁰

XIX. yüzyıla kadar dilbilimin alt disiplinlerinden biri olan anlambilim, bu yüzyılın sonlarına doğru Fransa’da M. Breal (1832-1915) tarafından ‘Fr. *semantique*’ terimiyle yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Breal, ‘*Essai de semantique*’ kitabında

¹⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, ts., C. I, 276.

¹⁸ Jean Perrot, *Dilbilim*, trc. Emel Ergun, İstanbul: İletişim yay., s. 40.

¹⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., s. 14.

²⁰ Izutsu, *a.g.e.*, s. 15.

anlam konusunu geniş bir çerçevede ele alarak, anlamın biçimle ilgisini, söz dizimiyle olan bağlantısını ve anlam değişimleri gibi konulara geniş yer vermiştir.²¹

İslam Dünyası'nın anlam bilimi ile Batı'dan daha önce meşgul olduğunu söylemek mümkündür. Arap birçok araştırmacı, bilhassa dilbilimsel semantikle ilgilenmiş ve söz konusu bilimle alakalı tespitlerine eserlerinde yer vermiştir. Nitekim *el-Hasâ'is* isimli eseriyle İbn Cinnî, *es-Sâhibi* adlı kitabıyla İbn Fâris (ö.395/1005) ve *ez-Zîne* adlı eseriyle Ebû Hatîm er-Râzî (ö.332/933) bunlardan bir kaçıdır.²² Öte yandan Kur'ân ilimleri ile uğraşanlar, anlam üzerinde önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda konularına göre sözcüklerin derlendiği ilk eserler, mu'cemler, garip kelimelerle ilgili çalışmalar, vücûh-nezâir, ezdâd türü eserler, furûkla ilgili çalışmalar ve özellikle belâgat ilminin beyân dalı kelimelerin anlamıyla ilgili olarak akla gelen faaliyetlerdir.

Bugün bütün dünyadaki çalışmalar gözden geçirilecek olursa dilbilimsel anlambilimin başlıca iki alt alanı olduğu görülür: Eşzamanlı anlambilim ve tarihsel anlambilim. Eşzamanlı anlambilim, zaman içerisindeki değişimleri göz önünde bulundurmaksızın yani eşzamanlı olarak sözcük, kavram, anlam, kapsam, eş anlamlılık, çokanlamlılık gibi konuları ele alır. Tarihsel semantik olarak bilinen artzamanlı anlambilim ise adından anlaşılacağı gibi, kelimelerin zaman içerisinde uğradıkları anlam değişimlerini ele alır.²³ Zira lafızların taşımış olduğu anlamlar, birtakım sebep ve kanunlara bağlı olarak, kimi zaman olduğu gibi kalırken kimi zaman da değişim ve sapmalara uğrayarak nesilden nesile süratle intikal eder. Mesela duman anlamına gelen, tüt kökeninden türeyen tütün kelimesi, eskiden yakılarak içilen bitkinin adıydı. Şimdi bu kelime başka anlam kazanarak ve anlam kaymasına maruz kalarak yalnızca bu bitkiyi anlatır bir duruma gelmiştir. Bir diğer örnek olan sakınmak kelimesi ve eylemi, eski Türkçede düşünmek, üzerinde durmak ve kederlenmek anlamlarında kullanılıyorken bugün bu kelime başka anlama geçmiş ve anlam kayması sonucunda bir şeyi yapmaktan

²¹ Aksan, *Anlambilim*, Ankara: Engin yay., s. 18.

²² M. es-Seyyid Ali el-Belâsî, "Delâletü'l-Elfaz ve Tetavuruha", Amman: *el-Mecelletü Sekafiyye*, S. 26, s. 95.

²³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 30-31.

uzak durmak, kaçınmak, yapmamak için önlemler almak ve korumak anlamlarını almıştır.²⁴

3. Dilbilim Açısından Fonetik-Semantik İlişkisi

XX. yüzyıla kadar Batı’da ortaya çıkan genel dilbilim kuramları, dili oluşturan lafızlar ile mâna arasındaki ilişkiden ziyade yalnızca lafızlara ağırlık veren bir tutum sergilemişlerdir. Bu asrın başlarında dilbilimde çığır açan İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) tarafından dilbilimin (linguistik) bir disiplini olarak kurulan fonetik ile birlikte sesin mahiyeti ve anlam ile olan ilişkisi incelenmeye başlanmıştır.

Öte yandan Saussure’le birlikte dilin bir dizge (sistem) oluşu ilkesi dilbilime hâkim olmuştur. Bu ilke ile birlikte geleneksel tutuma karşı çıkılarak gösterge kuramıyla dilin bir sözcükler, terimler listesi değil, birbiriyle sıkı ilişkiler içinde işleyen bir göstergeler bütünü olduğu ileri sürülmüş ve kanıtlanmıştır.²⁵

Dilbilimcilere göre kendine özgü bir dili olan her toplum, doğadaki nesnelere, değişik durum ve olayların anlatımı sırasında birtakım ses bileşimlerinden yararlanır; bu ses bileşimleriyle onları kavramlaştırır. Bazen kendi kök ve ekleriyle türetmelere gider; bazen de ilgisi, benzerliği olan başka kavramlara dayanarak onlardan yaptığı aktarmalarla isim vermeye yönelir; böylece dildeki göstergeler oluşur.

Buna örnek olarak dünyanın her yerinde yaşayan ‘tavşan’ın değişik dillerde nasıl isimlendirildiğine bakalım: Türkçede bu hayvanın adı, en eski metinlerde tavışgan, tavışkan olarak geçmekteydi. Bu yapıyla sözcüğün XI. yüzyılda ‘duygu ve kımıldanma’ anlamına gelen *taviş*, *taviş* sözcüğüyle ve büyük olasılıkla, bugün davranmak eyleminde geçen *tav* köküyle ilgili olduğu anlaşılmakta, kemirici bir hayvan olan tavşanın çabucak kaçan, hareket eden bir yaratık oluşu bu adlandırmada rol oynamaktadır. Uygur metinlerine ve XI. Yüzyıl Divanı’na baktığımız zaman sırasıyla *tavişkan* ve *tavişgan* biçiminde geçer. Divan’da *tav-rak* ‘çabuk, acele, kıvrak’,

²⁴ Necip Üçok, *Genel Dilbilim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1947, s. 75.

²⁵ Aksan, *a.g.e.*, s. 33.

anlamında kullanılırken, Uygur metinlerinde tavış, ‘gürültü, şamata’ anlamında kullanılmıştır.²⁶

Hint-Avrupa ailesine bakacak olursak aynı anlamdaki Almanca ‘hase’; İsveççe, Danca ve İngilizcedeki ‘hare’ (İngilizcede ‘yaban tavşanı’) sözcüklerinin ‘gri, parıldayan’ anlamlarına gelen ve hayvanın rengiyle ilgili olan ‘hasan’ köküne dayandırıldığı görülür.²⁷ Bu misaller, değişik dillerden sözcüklerle rahatlıkla artırılabilir.

Genel dilde sözcük dediğimiz göstergelerin dünyadaki nesnelere kurduğu ilişki, insan zihnindeki ses imgesi ile de bağlantılıdır. Aynı şekilde öteki göstergelerle olan sıkı bağlantıları da bu öğelerin dildeki değerlerinin hemen herkesçe benimsenmesine olanak sağlamıştır.

Saussure’e göre göstergeler çeşitli çağrışımların odak noktası olmasından dolayı gösterenle gösterilen arasında çağrışım ilişkisi meydana gelmektedir. Bu iki öge dört ayrı yönden başka göstergelerin çağrışımına yol açar: 1. Aynı kökten gelen öğelerin, 2. Anlamca yakınlığı olan öğelerin, 3. Biçim yönünden eşlik gösterenlerin, 4. Ses imgesi açısından yakınlığı olan, sesçe benzeyen öğelerin çağrışımı.²⁸

XX. yüzyılda temeli Saussure ile birlikte atılan göstergebilim (semiology) çalışmaları dünyadaki her türlü iletişimde yararlanılan dil içi ve dil dışı bütün göstergeleri içine alan ve son yıllarda önemli araştırmalarla gelişen bir bilim dalıdır. Bu alan Amerika’da Peirce, Avrupa’da Jakobson, Guiraud, Barthes gibi bilginlerin çalışmalarıyla yeni yeni yorumlar kazanmış ve kazanmaya da devam etmektedir.

Alman dilbilimci Kloepfer; Peirce ve Jakobson gibi bilginlerin göstergebilim çalışmalarının ışığında, dildeki göstergelerin niteliklerini kendi görüşüne göre düzenleyerek onların üç tipini şöylece belirler.²⁹

1. İkona tipi göstergeler: Nedensiz öğeler gibi olmayan, nesnelere tanıma ve anımsama sırasındaki algılama işlemine benzer biçimde oluşturularak resimleri, fotoğrafları andıran göstergelerdir. Bunlar doğrudan doğruya ses açısından gerçek

²⁶ Aksan, *a.g.e.*, s. 31.

²⁷ A.yer.

²⁸ Aksan, *a.g.e.*, s. 36.

²⁹ Aksan, *a.g.e.*, s. 39.

benzerliğe dayanan, seslerin yansıtılmasına yönelik göstergelerdir: Türkçedeki cıvıldamak, havlamak, vızıldamak, takır takır, horultu... gibi.

Bu göstergeye farklı dillerden örnekler sunulabilir. Mesela İngiliz şair Alfred Tennyson (1809-1892) “The Princess” isimli şiirinde ‘m’ sesini taklit ederek okura arı vızıltısını işittirir:

“The **moan** of doves in immemorial elms / And **murmuring** of innumerable bees...”

(Asırlık karaağaçların içinde kumruların figanı ve sayısız arıların uğultusu...) ³⁰

Kur’ân’da da yansıma ile oluşturulan bu göstergeye birçok örnek bulmak mümkündür. Mesela Tâhâ sûresinde Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşmesi ile ilgili mu’cizesini anlatan âyette **هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى** “Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!” ³¹ buyrulmuştur. Âyetteki **هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى** yani ‘hızla sürünen’ ifadesindeki **تَسْعَى** yerine onunla aynı anlama gelebilecek **تَجْرِي** veya **تَعْدُو** kelimeleri kullanılabilirdi. Bunların yerine **تَسْعَى** kelimesinin seçilmesi, yılanın bir yayın kıvrılıp büküldükten sonra ileri fırlayışı gibi tıslayarak ilerleyişini gözler önüne sermektedir.

2. Belirleyici, dizin tipi (Alm. Index) göstergeler: Gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedenselliğe işaret eden, parmak izleri, acıdan ileri gelen bağırımlar gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyan göstergelerdir. Sesin yeğinliği, yumuşaklık ya da sertliği, ton değişiklikleri gibi ruhsal durumu belirten ses özellikleri, konuşanın ruhsal durumu aracılığıyla bizde belli düşünce ya da kanıların oluşmasına yol açar. Türkçede, vaatle bulunan bir kimsenin yüksek bir sesle ‘söz!’ deyişi, pişmanlık belirtisi olarak yüksek bir tonla söylenen ‘tüh!’ ünlemi, iç sıkıntıyı bidiren ‘of’ sesi buna örnek verilebilir.

Mesela anne-babaya itaati emreden İsrâ sûresindeki **فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ** “anne-babana of bile deme” ³² âyetindeki bıkkınlık ve sabırsızlık söylemi olan **أُفٍّ** sesinin, ifade ettiği mânaya işaret etmesi bu konuda güzel bir örnektir.

³⁰ *Encyclopedia International*, C. I-XX, Grolier of Canada Ltd., U.S.A. 1968, C. XVII, s. 599; Necdet Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetik Yönuinden Kiraatler*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 52.

³¹ Tâhâ, 20/20.

³² İsrâ, 17/23.

3. *Simge (Alm. Symbol) tipi göstergeler:* Gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik ya da ilgiye dayanmayan, yalnızca toplumun bir uyuşma ürünü olarak kullanılan göstergelerdir. Bunlar, kullandığımız sözcüklerin büyük çoğunluğunu oluşturur.

Bu yüzyılda ses ve ses-anlam ilişkisine yönelik serdedilen görüşler, ileride yer vereceğimiz Arap dilinde sesin delâleti ile ilgili çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Mesela Humbolt (ö. 1859), İbn Faris'in (ö. 395/1004) kelimelerin çoğunun hikâye ve taklit yoluyla elde edildiği şeklindeki ses-anlam görüşüne benzer bir tarzda dilin eşyayı tabir etmesinde, eşyanın zihinde bıraktığı ses çağrışımını kullandığını söylemektedir.³³ Yine İngiliz sesbilimci J.R. Firth (ö. 1960), kendince "Phonoesthetic Function" dediği; stiff, still, stack, stand, stick, stay vb. aynı sesin tekrar ettiği kelimelerdeki uzun olma, sebat ve sağlamlılık gibi ortak üst bir anlamın varlığından bahsederek bize bu ve benzeri görüşleriyle ileride örneklerine ayrıntılı bir şekilde yer vereceğimiz İbn Cinni'yi (ö. 392/1002) hatırlatmaktadır.

II. ARAP DİLİ FONETİĞİ

Kur'ân'ın Arap dili ile inmiş olması ve bu dilin ifade imkânlarını kullanmış olması göz önüne getirildiğinde, ele aldığımız konunun sınırları büyük ölçüde belirlenmiş olur. Daha sonra söyleyeceklerimize belli bir atıf çerçevesi çizmek adına metodolojik açıdan iki hususu belirtmekte fayda vardır. İlki, Arap dilinin ses özelliklerinin bir diğer ifade ile Arap dilinin fonetik yapısının, ikincisi ise bu yapının Kur'ân'a nasıl yansıdığına bilinmesi gerekliliğidir. Zira Allahu Teâla "*Elbette bu Kur'ân Rabbülâlemin'in indirdiği bir kitaptır. Onu Rûhu'l-emîn, uyaran nebîlerden olman için, senin kalbine açık ve vazih bir Arapça ile indirmiştir.*"³⁴ yüce beyânıyla buyurduğu gibi kitabını ve kelâmını indirdiği dil olarak Arapçayı tercih etmiştir.

Hiç şüphesiz Kur'ân'ın Arap dili üzere indirilişinde birçok hikmet saklıdır. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Kur'ân vahyi için Arapçanın tercih edilmesini şu şekilde dile getirmiştir: "Diller, tedrici bir şekilde değişim eğilimi gösterirler ve zaman içinde insanlar tarafından anlaşılması imkânsız bir hal alırlar. Geoffrey Chaucer'in

³³ İbrahim Enis, *Min Esrâri'l-Luğâti'-Arabiyye*, C. I, Kâhire: y.y., 1958, 143. vd.

³⁴ Suarâ, 26/192-195.

İngilizcesi, bugünün İngiltere’inde eski İngiliz Dili bölümü öğrencileri hariç hiç kimse tarafından anlaşılmaz. Aynı şey, ister yeni ister eski olsun dünyadaki tüm diller için geçerlidir. Yunanca, Latince, Fransızca, Almanca, Rusça ve diğer dillerin tamamında bu durum aynıdır. Bunun tek istisnası Arapçadır. En az 1500 yıldır Arapçanın ne kelimelerinde ne gramer yapısında ne harflerin hecelenmesinde ne de kelimelerin telaffuz şeklinde bir değişme olmuştur. Şâyet bir değişim söz konusu ise bu şu anlama gelir: Eğer önceden iki ayrı kullanım var idiyse şu an onlardan biri baskın çıkmış, diğeri de kullanılmaz hale gelmiştir. Allah’ın sürekli devam eden mesajı (lasting message) için sadece yapısı değişmeyen böyle bir dilin Allah tarafından seçilmiş olması, Allah’ın inâyetiyle meydana gelmiş değil midir?”³⁵

Sesin mânaya delâleti hususuna gelince, bu konu Kur’ân özelinde ele alındığında ilahi mu’cîze olan Allah kelâmı üzerinde daha bir hususiyetle durulması gerekir. Zira bu konu Kur’ân-ı Kerîm’in mu’cîzevi yönlerinden biridir. Burada belirtilmesi gereken husus, Kur’ân’ın ilahi bir kelâm olmasıdır. Bu durum Kur’ân dili açısından, ses-anlam ilişkisi konusunun, vahyin imkânı ve dille izhârı gibi, daha çok ve hatta öncelikli teoloji ve din felsefesi açısından tartışılması gereken bir konu olduğunu hatırlatmaktadır.³⁶ Bu açıdan bakıldığında, Kur’ân dili başka herhangi bir dil ve söylemden farklı olarak, çok boyutlu, alabildiğine kapsamlı ve çeşitli uzantıları olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Arap Dili Fonetik Tarihi

Arap dünyasında başlangıçta *el-Arabiyye* olarak anılan Arapça dilbilgisi, hicrî birinci asrın sonlarına doğru kendini göstermiştir.³⁷ Dilbilgisine dair sözdizim kurallarını, kelime yapısıyla ilgili morfolojik bilgileri ilk dönemlerden itibaren Ebü'l-Esved ed-Düelî, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh gibi âlimlerin çalışmalarında görmek mümkündür.

Dini metinlerle ve dini ilimlerle sıkı bir ilişki içerisinde olan Arap dilbilimi, Kur’ân’ın sözlü metinden yazılı metne geçmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Daha

³⁵ Muhammed Hamidullah, *Introduction to Islam, Centre Culturel Islamique*, Paris: y.y., 1980, s. 29.

³⁶ Turan Koç, “Kur’ân Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *Dil Bilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001, s. 20.

³⁷ Nazife Nihal İnce, *Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., 2005, s. 10.

ziyade sözlü gelenekten beslenen Arap dili, yazıya geçilmesiyle birlikte birtakım problemlerle karşılaşmış ve dilbilim çalışmaları bu problemleri çözüme ulaştırmada adeta bir lokomotif olmuştur.

Arap dilbilim çalışmaları, başladığı dönemden itibaren ses ve delâlet³⁸ üzerine yoğunlaşmış, İslamiyet'ten sonra Müslüman dilbilimciler, sesbilim çalışmaları konusunda büyük ilerlemeler kaydetmişler ve bu alana önemli katkılar sağlamışlardır.

Çalışmamızın bu bölümünde konumuzla doğrudan ilgili olan Kur'ân Arapçasının ses yapısını ele alacağımızdan Arap dilbilim çalışmalarını, sesbilim tabanlı çalışmalar açısından klasik ve modern dönem şeklinde iki başlık altında değerlendirebiliriz. Klasik dönem ile sesbilim çalışmalarının başladığı hicrî birinci asrın sonları ile başlayıp uzun bir duraklama döneminin ardından tekrar canlanan 19. yüzyıla kadar olan dönem kastedilmektedir. Çağdaş dönem ise bu yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır.

1.1. Klasik Dönem Sesbilim Çalışmaları

Arap dilbiliminde sesbilimine dair Cahiliye devrinde şifâhî olarak aktarılan şiir geleneğinde kulak tırmalayıcı, telaffuzu zor kelimeleri kullandıkları gerekçesiyle İmrü'l-Kays gibi meşhur şairlerin tenkide tabi tutulduğu nakledilmektedir. Ayrıca beyitlerdeki ahengi korumak amacıyla, hecelerın açık veya kapalı, uzun veya kısa olması esasına dayalı aruz bahirlerinin kullanıldığı ve yazımı aynı olan harflerin, karışıklığa mahal vermemek için noktalar ile birbirlerinden ayrıldığı görülmektedir.³⁹ Ses bilimine zemin hazırlayan bu çalışmalar bilhassa İslamiyetten sonra kendini göstermeye başlamıştır.

Modern anlamda sesbilim düşüncesi ortaya çıkmadan evvel Arap fonetiği, eski Arapça (nahiv, sarf, arûz, belâgat vb. edebî çalışmalarda), tıp, felsefe, seslerin ve telaffuzun önemli olduğu kıraat ve tecvit alanlarında tezahür etmiştir. Harflerin çıkış yerleri ve özelliklerini konu edinen söyleyiş sesbilgisine dair ilk teşebbüsler ise hicrî II.

³⁸ Tayyan, "Araplarda Fonetik", çev. Ahmet Yüksel, Samsun: *OMÜİFD*, S. 17, 2004, s. 301-319.

³⁹ Muammer Sarıkaya, "Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu", *Bilimname*, S. 4, (2004/1), s. 118.

ve III. yüzyıllara tekabül eder.⁴⁰ Bu dönemlerde Arap dili seslerinin oluşum evreleri ve sesler oluşurken onlara ait olan çeşitli özellikler inceleme konusu yapılmıştır.

Ebü'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) ile başlatılan dile yönelik çalışmalar, yazılı eserler dönemine bir hazırlık devresi kabul edilmektedir. Arap diline ilişkin ilk tespitler, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'den (ö. 175/791) önce hocası İsbâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 146/763) tarafından ilk kez yazıya geçirilerek kayıt altına alınmış, ancak eser, o dönemlerde kaybolmuştur.⁴¹

Bu girişimlerin ardından Halîl b. Ahmed tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Ayn* isimli lügat, ilk defa alfabetik dizi kullanılarak kelime köklerini oluşturan seslerin incelendiği bir eser olmuştur. Ayrıca bu eseri, ilk düzenli Arap dili sesbilim çalışması kabul edenler vardır.⁴² Müellif, özellikle kendisinin oluşturduğu sese dayalı bir usûl izlemiş ve harflerin çıkış yeri olan mahreçleri esas almıştır.

Halîl b. Ahmed'ten sonra talebesi Sîbeveyh (ö. 180/796), *el-Kitâb* isimli Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eser bırakmıştır. Yine onu izleyen dönemlerde Câhız (ö. 255/869), şu an bile geçerliliğini koruyan fonetik biliminin üç ana malzemesi olan ses, harf ve dil unsurlarını tesbit ederek fonetik yapılanma konusunda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Arapça'da kelime dizimleri, ses ve harflerin kelime içerisindeki tekrarından söz ettiği *el-Beyân ve't-Tebyîn* sesi konu alan mühim bir eserdir.⁴³

Hicrî IV. asrın en önemli dil bilimcilerinden İbn Cinnî, fonetiğe başlı başına bir ilim dalı olarak bakmış ve sesbilim konusunda ilk defa müstakil bir eser vermiştir. Arapça kelimelerin türeme biçimlerini inceleyen ve bu bağlamda 'el-ıştikâku'l-ekber'⁴⁴ tabirini ilk defa kullanan İbn Cinnî bu sûretle Arap dili etimolojisinin temellerini atmıştır.⁴⁵ Halîl b. Ahmed'ten sonra durağanlaşan Arap fonetiğiyle ilgili çalışmaları

⁴⁰ Mustafa Kaya, *a.g.e.*, s. 17.

⁴¹ Kaya, *a.g.e.*, s. 19.

⁴² Tayyan, *a.g.e.*, s. 303.

⁴³ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb, el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Abdusselâm M. Hârûn, C. I, Mısır: Matbaâtu'l-Hancî, 1975, 14, 22, 34-40.

⁴⁴ el-İştikâku'l-ekber, iki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye denir (مدح ← مده، هتئل ← هتنن gibi).

⁴⁵ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. XIX, s. 398.

yeniden başlatarak, dilbilim alanında daha önce değinilmeyen konuları gündeme getirmiştir.

İbn Cinnî'nin dilbilime dair faaliyetleri gözden geçirildiğinde onu çağdaşlarından ve özellikle kendisinden önceki dilcilerden ayıran birtakım özellikleri ön plana çıkacaktır. Sade bir kıyas geleneği ve bu gelenekten kaynaklanan tassuba dayalı çizgiden sıyrılmış, dil ve onunla ilgili problemlere farklı açılardan yaklaşmıştır.⁴⁶ Mesela İbn Cinnî'nin dillerin tabiat seslerinin taklidinden ortaya çıktığını iddia edip bunu çeşitli misallerle delillendirmesi oldukça ilginçtir.⁴⁷ Onun bu konuda ortaya attığı görüşlerden bir diğeri, Arap dilinde anlamları birbirine yakın kelimelerin aynı zamanda telaffuz bakımından da birbirine yakın harflerden meydana geldiğini ve bunun da dilde yadsınamayacak kadar çok bulunduğunu ileri sürmesidir.⁴⁸ İlerleyen bölümlerde bu konuyu daha detaylı ele alacağımız için burada bir iki misalle iktifa edelim: Mesela وسيلة ile وصيلة kelimeleri birbirine yakın harflerden meydana geldiklerinden telaffuzları da birbirine yakındır. Aynı zamanda bu kelimeler vasıta, araç ve vesile gibi ortak bir mânâ etrafında şekillenmiştir. Yine birbirine yakın harflerden meydana gelen قسم ve قسم kelimeleri de parçalamak, bölmek ve kırmak gibi benzer anlamlara gelmektedir.⁴⁹ Söz konusu bu fiiller ortak bir anlam paydasında birleşmekte olup aralarında sadece ayrıntı farkı vardır.

Bazı modern araştırmacılara göre eski dilcilerin en büyük kusurlarından biri harfi ve sesi karıştırmalarıdır. Nitekim modern dil çalışmalarda harf, yazıyla ifade edilen rumuz, ses ise onun telaffuzundaki karşılığıdır. Muasırı birçok dil âliminden farklı olarak ses ve harf ayrımını yine ilk defa İbn Cinnî'de müşahede ediyoruz. Ona göre ses; “nefesle birlikte akışkan ve kesintisiz olarak çıkan bir arazdır. Bu araz boğaz, ağız ve dudaklarda akışına mani olan engellerle karşılaşır ve kesilirse harf oluşur.”⁵⁰ Onun bu tanımında ses ve harf farklı iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani nefesle birlikte gelen ses boğumlanmaz ve bir engelle karşılaşmazsa ses olarak kalır, aksi takdirde harf oluşur. Buradan hareketle İbn Cinnî'nin asırlar öncesinden modern fonetik

⁴⁶ Mehmet Yavuz, *İbn Cinnî'nin Arap Gramerindeki Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, ts., s. 253.

⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, C. I, 47; C. III, 231.

⁴⁸ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. II, 146-149.

⁴⁹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. II, 148.

⁵⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, C. I, 6.

bilimine ışık tutarak, dönemin imkânlarına göre bu bilime yadsınamayacak kıymetli katkılar verdiğini görüyoruz.

İbn Cinnî, ses çalışmalarına büyük ölçüde *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* isimli eserinde yer vermiştir. Bu te'lîf, *Kitâbu'l-Ayn*'dan sonra Arap dili fonetiğinin en önemli kaynaklarından biridir. Eserde genel mânada Arap alfabesini oluşturan 29 harf fonetik bakımdan incelenmiştir. Bu harflerin her biri alfabetik olarak ayrı bir bölümde incelenerek harflerin özellikleri, mahreçleri, bunlarda meydana gelen ibdâl, i'lâl, idğâm hazf vs. gibi değişiklikler ele alınmıştır. Bu sahada yoğunlaşmış bir diğer eseri ise *el-Hasâ'is*'tir. Nahiv ilminin usûlünü ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı hacim ve muhteva itibariyle en önemli eserlerinden biridir. *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*'dan sonra fonetik konusunda hayli zengin bir içeriğe sahiptir.⁵¹

İbn Cinnî'den sonra sesler konusunda önemli çalışmalar ortaya koyan talebesi İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 446/1054) de fonetik tarihinin otoritelerinden kabul edilir. Belâgata dair olan *Sırrü'l-Fesâha* isimli eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in ses-mâna yönüyle i'câzının anlaşılması amacını gözetir. Hafâcî, bu gayeyi gerçekleştirmek amacıyla önce sesler hakkında bilgiler verir ardından harfler ve bunların sıfat ve mahreçleriyle kelimelerin fesâhatine etkileri üzerinde durur.⁵²

İlerleyen dönemlerde Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1209) sesler, seslerin teşekkülü, bölümleri ve anatomi ile olan münasebetlerinden bahsettiği *et-Tefsîru'l-Kebîr*, dil sesleri hususunda öncekilerin izahlarını aktarmakla yetinen es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eseri mevcuttur.⁵³ Bu dönemdeki dilbilimcilerin genel olarak eserlerinde farklı başlıklar altına serpiştirilmiş olarak ses araştırmalarına yer verdiklerini görülmektedir. Örneğin; kabile lehçelerinin ses özellikleri ve seslendirme farklılıkları, dildeki pelteklik, seslerin özellikleri ve telaffuzu, kelimelerdeki ses değişimleri, harflerin sıfatları, mahreçleri, bir arada bulunan ve bulunamayan harfler gibi unsurlar üzerinde durarak eserlerinde bu gibi konulara yer

⁵¹ İbn Cinnî *el-Hasâ'is*'inde fonetik ile ilgili hususlara temas ettiği gibi bazen de konuyla ilgili ayrı bölümler açmıştır. Bkz: İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, C. I, 57-59;65-66; C. II, 144-145; C. III, 120-133.

⁵² Recep Dikici, "İbn Sinân Hafâcî", *DİA*, 1997, C. XV, 71-72.

⁵³ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C. I, Kâhire: y.y., 1938, 11,15, 29-31, 47-48.

vermişlerdir.⁵⁴ Zeccâc ile başlatılan iştikâk, ses-anlam ilişkisi ve seslerin mahreci ile ilgili çalışmalar, Zemahşerî'nin harflerin mahreçleri, sıfatları ve bunların sese etkisi,⁵⁵ idğâm, ibdâl, i'lâl, imâle, sesin delâleti vb. üzerine yazdıkları Arap sesbilimine katkı sağlamıştır.

İlerde Kur'an'da sesin delâletine dair yaklaşımlarına yer vereceğimiz er-Rummânî'nin (ö. 384/994) de harflerin mahreçleri, uyumu ve uyumsuzluğunu Kur'an'ın i'câzı sadedinde değerlendirdiğine şahit oluyoruz. O, belâgat kavramı için “en güzel lafızlarla mânanın kalbe ulaştırılması” şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu konuda çeşitli seviyeler belirlemiş ve ses ahengini, âyet sonlarındaki ses uyumunu, sözün terkip ve te'lifteki güzelliğini de bu seviyeler arasında zikretmiştir.⁵⁶ Bir diğer eseri olan Me'âni'l-Huruf⁵⁷, baştan sona ses-anlam konusunda değerli bilgiler ihtiva etmektedir. el-Bâkîllânî'nin harflerin sıfatları ve sûrelerin başında gelen harflerin ses özelliklerine ve esrarına yönelik incelemelerde bulunması,⁵⁸ el-Cürcânî'nin seslerin bir anlamı olmasından daha ziyade onların konuşma esnasındaki nazmından bahsetmesi⁵⁹ Arap sesbiliminin o dönemlerde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından hayli önemlidir.

1.2. Çağdaş Dönem Sesbilim Çalışmaları

XIX. yüzyıla kadar uzun bir duraklama dönemi yaşayan Arap sesbilim çalışmalarının, Corcî Zeydân, eş-Şidyâk, Mermercî ed-Dûmenik, Ânistas Mârî el-Kermelî, Yâzıcî, 'Attâr, Kabâdû, Tahtâvî ve Bustânî gibi dilbilimcilerin Batı'dan yapmış olduğu tercüme faaliyetleri ile birlikte yeniden bir canlılık kazandığı söylenebilir. XX. yüzyıla gelindiğinde ise bu gayretler, 'Alî 'Abdulvâhid Vâfi, İbrâhîm Enîs, Muhammed el-Antâkî, Temmâm Hassân, 'Abdurrahmân Eyyûb, Kemâl Bişr,

⁵⁴ Bkz: el-Câhîz, *a.g.e.*, C. I, 14-22,69-74; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn-M. Ali en-Neccâr, Kâhire: y.y., 1384-87/1964-67, s. 48-51; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, Beyrut: y.y., 1402/1982, s. 6, 24,54-55, 60-61.

⁵⁵ ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî İlmi'l-Luğa*, nşr. M. İzzeddin es-Saîdî, Beyrut: y.y., 1410/1990, s. 335 vd.

⁵⁶ er-Rummânî, *en-Nüket fî I'câzi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Halefullah-M. Zağlûl Sellâm, Kâhire: Dâru'l-Maârif, Beyrut, 2005, s. 78-97.

⁵⁷ *Kitâbu'l-Hurûf* da denilen bu eser, Abdülfettâh İsmâil Şelebî tarafından neşredilmiştir.

⁵⁸ Bâkîllânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Basri, *I'câzu'l-Kur'an*, nşr. M. Şerif Sükker, Beyrut, 1411/1990, s. 44-46.

⁵⁹ Cürcânî, *Delâilu'l-I'câz*, nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, Kâhire: y.y., 1404/1984, s. 49.

Ahmed Muhtâr ‘Omer, Mahmûd es-Sa‘rân vb. dilciler tarafından artarak devam etmiştir.⁶⁰

Çağdaş Arap sesbilimcileri için, önceki çalışmalar üzerine tespitler yapmak ve bu alanı daha da ileri taşımak hiç de zor olmamıştır. Geçmişin mirasını da alarak Avrupa’da fonetik alanında kaydedilen ilerlemeleri Arap diline uyarlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Başta İbrâhîm Enîs’in *el-Esvâtu’l-luğaviyye*’si, Temmâm Hassan’ın *Menâhîcu’l-Bahs fi’l-Luğa*’sı, Muhammed el-Antakî’nin *el-Veciz fi Fıkhi-Luğa*’sı bu gayret ve çabanın mahsulleri arasında zikredilebilir. Bazı eserler de batıda yapılan çalışmaların tercümesinden ibarettir; Ahmet Muhtar Umer’in *Dirâsetu’s-Savti’l-Luğa* adlı eseri bunlardandır.

Bu ilk eserler, çağdaş sesbilime giriş mahiyetindedir. Doksanlı yıllardan sonra sesbilimle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmı klasik çizgide devam etmiş, bir kısmı çağdaş araştırmalara yönelmiş ve bazıları da yeni ile eskiyi mezcutme çabasına girmiştir. Arap sesbilimi, özellikle son dönemde konuşma hataları, vurgu, ritim, tonlama gibi güncel konuşma dili ekseninde ortaya konan parçabirim ve parçalarüstü birimler konulu fonetik çalışmalara yönelmiştir.⁶¹

2. Arap Dili Fonetikinin Özellikleri

Arapların, dilbiliminde olduğu gibi sesbilimi ile ilgilenmeleri de Kur’ân’ın nüzulü ile başlamıştır. Kur’ân’ı korumak ve onu daha güzel tilavet etmek maksadıyla ciddi çalışmalar ortaya koydukları tevatüren sabittir. Bu anlamda Ebü’l-Esved ed-Düeli’nin (ö. 69/688) Arap sesleri için bazı işaret ve rumuzlar oluşturması bu konudaki çalışmalara örnek gösterilebilir.

Bütün dillerin kendine özgü bir fonetik özelliği bulunmakla birlikte, fonetik yönünden Arapça’dan daha zengin ve daha renkli bir dil bulunamaz.⁶² En azından bu, Arapça’yı iyi bilen ve inceleyen herkesin ortak kanaatidir diyebiliriz. Bu açıdan Arap dilinin, ses özellikleri açısından diğer hiçbir beşeri dilde bulunmayan hususiyetlere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Sesin mâna ile uyumu, kelimeyi oluşturan harfte

⁶⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 33.

⁶¹ Kaya, *a.g.e.*, s. 33.

⁶² Çağıl, *a.g.e.*, s. 39.

ortaya çıkan mûsiki ahenk, lafızların kalıpları ve sîgalarının insicâmı bu özellikler arasında zikredilebilir.

Abbas Mahmut Akkâd, *Luġatu's-Şaire* isimli kitabında Arap dilinin mûsiki özelliklerini uzun uzun anlatmış, ister şiirsel bir dil ister düz bir dil kullanılsın Arap dilinin her şekilde ses mâna ilişkisinde ortaya çıkan içsel mûsikiye elverişli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kitabında, bu özelliğin Arap dilinde çok açık olduğunu; harflerin terkinde kural ve kavramların oluşumunda, aruzlarının ve vezinlerinin oluşumunda kendisini gösterdiğini ifade etmiştir.⁶³

Arap dilini fonetik sahada ele aldığımızda karşımıza ilk olarak Arapça seslerin durumları olan mahreç sistemi ve harflerin sıfatları çıkmaktadır. Bizler bunun yanı sıra Arap dilinin fonetik açıdan zenginliğini ve derinliğini gösterme adına harflerin ifadedeki önemine, kelime içerisindeki tertibine, harf-kelime insicamına ve mâna-vezin arasındaki uyuma da yer vermeye çalışacağız.

2.1. Harflerin Mahreçleri

Arapça'da sarf ilmine ait bir kavram olan mahreç, h-r-c (خرج) fiilinin sülâsî vezninden türetilen mimli mastardır. Çıkış yeri anlamına gelmektedir. Ahmed b. Cezerî mahreci ıstılâhî olarak 'harfin doğduğu yer ve alan' şeklinde tanımlamıştır.⁶⁴

Akciğerden hava çıkışı gerçekleştiği esnada ses tellerinin titretilmesi sonucu çeşitli sesler meydana gelir ve ses burada üç merhaleden geçer. İlki konuşma organındaki engel olacak bir yerden geçerken ciğerden gelen havanın hapsedilmesi, ikincisi geçtiği yerin bir müddet kapatılması ve son olarak da havanın serbest bırakılmasıdır. İşte havanın tamamen veya kısmen tutulduğu veya geçişten engellendiği boğaz veya ağızdaki yere "mahrecü'l-harf" (harfin çıkış yeri) denilir.⁶⁵

Mahreç sayısı konusunda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Onyedî⁶⁶, onaltı⁶⁷, ondört⁶⁸, onbir⁶⁹, on⁷⁰, dokuz⁷¹, sekize⁷² varan taksimlerden bahsedilmektedir. Câhız'a

⁶³ Abbas M. Akkâd, *Lüġatü's-Şaire*, Kâhire: y.y., 1995, s. 112; Kemâl Muhammed Bîşr, *İlmü'l-Esvât, Daru'l-Ġarîb*, Kâhire: y.y., 2000, s. 46.

⁶⁴ Bkz: Ali Çiftçi, "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Persfektifinden Harflerin Mahreçleri Ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 2016, C. XXXI, 141.

⁶⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülġafûr Attâr, Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, s. 288.

⁶⁶ et-Tehânevî (ö. 1158/1745), Subhi es-Sâlih (ö. 1986), Tantâvî (ö. 1940), Muhammed Dıraz (ö. 1958).

⁶⁷ Sibeveyh (ö. 180/796), Rummânî (ö. 384/994), İbn Cinnî (ö. 392/1002), ez-Zemahşerî (ö.538/1144), Ebu'l-Berekât ibnu'l-Enbarî (ö. 328/940).

göre ise Arap alfabesinde kullanılan yirmi dokuz harfin yanı sıra telaffuz farklılıklarından doğan ikincil fonemlerin Arapça'da yer almasından ötürü mahreçlerin adedi konusunda tam bir belirleme yapılamaz.⁷³ Bu konuda birçok taksim söz konusu ise de Câ'berî'nin (ö.732/1332) Sîbeveyh (ö.180/796) ve ona uyan çoğunluk kesimden naklettiğine göre harflerin mahreçleri onaltıdır.⁷⁴

Arap harflerini, mahreç sistemini esas alarak ilk defa bir düzene tabi tutan Halîl b. Ahmed olmuştur. Halîl b. Ahmed harflerin diziminde, onların mahreçlerini göz önüne alarak bu harfleri en dipteki gırtlak seslerinden dudak seslerine doğru bir sıralama gözetmiştir. Bunları gırtlak, küçük dil, ağız kenarı, dil ucu, damak, dilin iki yanı, dudak ve bu organların dışındakiler için de “havâî” gibi belirli gruplar altında şöyle sıralamıştır:

ع, ح, ه, خ, غ, ق, ك, ج, ش, ض, ص, س, ز, ط, د, ت, ظ, ث, ذ, ر, ل, ن, ف, ب, م,
و, ا, ي, ء

(Ayn, hâ, hâ, hâ, gayn, kâf, kef, cîm, şîn, dâd, şâd, sîn, zây, tâ, dâl, tâ, zâ, sâ, zâl, râ, lâm, nûn, fâ, bâ, mîm, vâv, elif, yâ, hemze.)⁷⁵

Halîl b. Ahmed, hemzenin mahreci zorlayarak boğazın en aşağısından çıktığını söylemesine rağmen, hemzenin diğer harflerden farklı olarak, telaffuz kolaylığı sağlamak için hafifletildiği zaman و, ا, ي harflerine dönüşebildiğini esas alarak boğaz harflerini ع, ح, ه, خ, غ harflerinde ibaret saymıştır.⁷⁶ Dizide ilk yeri ayn harfi aldığı için kitap isimlendirmede uygulanan eski bir geleneğe uyarak eserine Kitâbü'l-Ayn adını vermiştir. Halil b. Ahmed'ten sonra talebesi Sîbeveyh ise en dipteki boğaz harfini

⁶⁸ İbn Hişâm (ö.218/833), Ahmed el-Hamlavî.

⁶⁹ Muhammed Mustafa Rıdvan, Kudemadan el-Müberred.

⁷⁰ Temmam Hasan, Muhammed el-Mübarek, Ramadan Abdu'ttevvab, Muhammed el-Antakî. Dikkat edilirse bunlar günümüz dil âlimleridir.

⁷¹ Ali el-Kâli (ö. 356).

⁷² el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791), el-Ezherî (ö.370), İbn Durayd (ö. 321).

⁷³ Câhız, *a.g.e.*, C. I, 34.

⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdusselâm M. Hârûn, C. II, Kâhire: y.y., 1988, 405; İbn Cinnî, *Sırru Sina'ati'l-İ'râb*, s. 48; Selahattin Öz, “İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi'nin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2015/1, C. 14, S. 27, s. 160.

⁷⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâî, Beyrut: y.y., 1408/1988, s. 21.

⁷⁶ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, C. I, 52.

“ع” (ayn) ile başlatmak yerine fonetik sisteme daha uygun⁷⁷ olan “ء” (hemze) ile başlatmıştır.⁷⁸

Harflerin mahreç sistemine göre düzenlenmesi meselesine nihai şeklini veren İbn Cinnî olmuştur. İbn Cinnî'nin fonetik dizaynına göre harfler, gırtlak altından dudak ucuna doğru şöyle sıralanır:

ء, ا, ه, ع, ح, غ, خ, ق, ك, ج, ش, ي, ض, ل, ر, ن, ط, د, ت, ص, ز, س, ظ, ذ, ث, ف, ب, م, و

Bu şekilde yükselip sıralanır ki, sahih olan görüş budur.⁷⁹ En mükemmel sisteme İbn Cinnî ile kavuşan 29 harfin, en dipteki gırtlak harfinden başlayıp en dıştaki dudak harfiyle son bulan fonemler zinciri bundan ibarettir.⁸⁰

Bütün mahreçler boğaz, ağız ve dudaklar olmak üzere üç ana bölgede toplanırlar.⁸¹ Bu bölgelerdeki mahreç dağılımı şöyledir:

Boğaz harfleri, yedi tane olmak üzere üç mahreçte toplanmışlardır. Bunlar içerisinde;

ء, ا, ه harfleri boğazın en uç kısmından,⁸²

ح, ع harfleri boğazın ortasından,

خ, غ harfleri ise boğazın bitimi ve ağızın başlangıcı olan yerden (yumuşak damak) çıkar.⁸³

⁷⁷Fasih Arapça'nın fonemlerine ait çıkış yerlerini belirleyen çalışmalarda boğazın en dibinden çıkan seslere *gırtlaksıl sesler* denilmektedir. Arapçaya ait fonetik sistemde en dipten çıkan ses ‘ء’ olarak kabul edilmektedir. Bkz; Akdağ, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁸Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; Mekkî, *el-Keşf*, C. I, 139; Çağıl, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁹İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 45.

⁸⁰Çağıl, *a.g.e.*, s. 41.

⁸¹Mahreç bölgelerinin sayısına ilişkin de ihtilaf söz konusudur. Mahreç bölgesini boğaz, ağız ve dil bölgesindeki harfler olarak tasnif eden görüşün yanında boğaz (halk), ağız boşluğu (cevf), dudaklar (şefeteyn), geniz (hayşum) ve dil (lisan) olmak üzere beş bölgede sınıflandıran görüşler de mevcuttur. Bkz: Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. IV, 433; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 46; Ebu Amr ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, nşr. Gânim Kaddûrî Hamed, Bağdat: y.y., 1407/1988, s. 104; Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve*, nşr. Ahmed Hasan Ferhat, Dimaşk: y.y., 1393/1973, s. 115.

⁸²Hemze, Arapça'da olduğu gibi bütün Sâmi dillerde ve hatta dünya dillerinin çoğunda karmaşık bir durum arz etmektedir. Arap gramercileri ve şarkiyatçılarla kıraat âlimleri adı, harf olup olmadığı, harf ise sahih harf mi illet harfî mi olduğu, mahreç ve sıfatları, elifle ilgili tarafları, telaffuz keyfiyeti, şekli, imlâsı vb. konularda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz.; Mekkî, *er-Ri'âye*, s. 95; Ebû Amr ed-Dânî, *a.g.e.*, s. 120.

Ağız harfleri, on sekiz tanedir ve on mahreçte toplanmıştır.

Dil köküyle, onun üst hizasındaki yumuşak damaktan ق harfi,

Bunun az altından, dilin üst damakla buluştuğu, ağız başlangıcına en yakın yerden ك harfi,

Dil ortasıyla üst orta damak (sert damak) arasından ج, ش, ی harfleri,

Dil ucu kenarının azı dişleriyle buluştuğu yerden ض harfi,

Dil kenarının en aşağısından nihaî ucuna varıncaya dek, bu kısım üst damak ve ön üst dişlerin dibinden ل harfi,

Dil ucu ile ön dişlerin az üzerinden ن harfi,

ن mahrecinin dil üstüne daha girgin olan kısmından ر harfi,

Dil ucu ile ön üst dişlerin kökünden ط, د, ت harfleri,

Ön alt dişlerin arasından (veya az üzerinden, fakat dilin dişlere bitişmeyeceği şekilde) ص, ز, س harfleri,

Ön dişlerin uç kısımları arasından da ظ, ذ, ث harfleri çıkar.⁸⁴

Dudak harfleri, dört tanedir ve iki mahreçte toplanmıştır.

Alt dudak içiyle üst ön dişlerin ucundan ف harfi,

İki dudak arasından da م, ب, و harfleri çıkar.⁸⁵

2.2. Harflerin Sıfatları

Çalışmamızda Kur'ân fonetiğinin anlama yansıyan boyutunu ele alacağımızdan, harflerin sıfatları konusu bizim için önem arz etmektedir. Zira Kur'ân nazımının içsel mûsikisini başlı başına bir bilim dalı olarak ele alan ve etraflıca inceleyen eserlerde, sesin maddesi sayılan harflerin taşıdığı sıfat farklılıklarının Kur'ân'da sesin mâna ile ilişkisini ortaya çıkaran faktörlerin başında geldiği görülmektedir.

⁸³ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; Mekkî, *el-Keşf*, C. I, 139.

⁸⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; Mekkî, *a.g.e.*, C. I, 139.

⁸⁵ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; Mekkî, *a.g.e.*, C. I, 139.

Arapça harfler, mahreç dışında bir de *sıfatları* (tını; ses rengi) üzerinden bir ayrıma tabidirler. Zira aynı mahreç bölgesinden çıkan harfleri birbirinden ayıran en mühim şey o harfin sıfatıdır. Muhammed Mekkî sıfatı, harfin telaffuzu esnasında, sesin akması veya akmaması, mahrecine kuvvetle dayanması veya dayanmaması gibi harflere ârız olan keyfiyet şeklinde tanımlamıştır.⁸⁶

Mahreçlerin taksimi hususunda olduğu gibi sıfatların adedi konusu da tartışmalıdır. Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), yirmi dokuz harfin sıfatlarını uzun müddet araştırdığını ve kırk dört sıfat bulduğunu söylerken⁸⁷ Dâni (ö. 444/1053) harflerdeki sıfatların on altı olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁸ Sıfatları genel olarak şu şekilde taksim etmek mümkündür:

Hurûf-ı mehmûse (Gizli ve hafif sesli harfler), fonemik yapılanması ve mahrecine itimadı zayıf olmasından dolayı mahreçten nefesin akması sûretiyle telaffuz edilen harflerdir. Mahreçteki zaaf sebebiyle bu sığfata “hems” (gizli ve hafif ses, fısıltı) denmiştir. Hems sıfatlıları ه، ك، ف، ص، ش، س، خ، ح، ث، ت، - şeklinde sıralanan on harftir.⁸⁹

Hurûf-ı mechûre (Kuvvetli harfler), fonemik yapılanması tam olup son noktaya kadar mahrecine itimad eden ve nefesin kendisiyle birlikte akması engellenen harflerdir. Harfin, mahrecinden kuvvetle ve ses halinde (cehr) çıkması sebebiyle bu sığfatla anılır. Cehr sıfatına sahip harfler hurûf-ı mehmûsenin dışında kalan şu on dokuz harftir.⁹⁰

ذ، ب، م، و، ء، ا، ع، غ، ق، ج، ی، ض، ل، ن، ر، ط، د، ز، ظ

Hurûf-ı şedîde (Sert harfler), mahreçte ses ve nefes akışının engellendiğı şiddet sıfatlı ك، ق، ط، د، ج، ت، ب، ا، harfleridir. Bu sekiz harften her biri söylenirken mahreç şiddetle kapanır. Bu kapalılık, harfte ayrıca mevcut olan hems veya kalkale sıfatı gereğı süratle açılır. Harflerden beşi (ق، ط، د، ج، ب) kalkale harfidir. Diğer üç harften hemzenin

⁸⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012, s. 44.

⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, s. 115.

⁸⁸ Dâni, *a.g.e.*, s. 107.

⁸⁹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 60; Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 80.

⁹⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 405; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 60; Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 80.

şiddet sıfatı ا, و, ی harflerinden birine ibdal ile hafifletilir. ط ve ق harflerinin şiddet sıfatı sebebiyle kapanan mahreçleri ise bu iki harfte ayrıca bulunan hems sıfatı ile açılır.⁹¹

Hurûf-ı rihve (Yumuşak harfler), telaffuz edilirken mahrece itimadın zayıflığı sebebiyle ses akışının engellenmediği harflerdir. Şiddet sıfatının zıddı olan rihve (gevşeklik, yumuşaklık), mahreçten akan ses veya nefesin duyulması halidir.

Rihve sıfatlılar, Sîbeveyh ve Ebu'l Berekât İbnu'l Enbârî'ye göre ث, ح, خ, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ظ, غ, ف, ه harflerinden oluşan on üç harftir.⁹² Subhi es- Sâlih ise med harfleriyle (ا, و, ی) birlikte on altı olduğunu söylemiştir.⁹³

Hurûf-ı mutbaka (Kapantılı-Damaksıl harfler), dilin harfe göre farklı kısımlarının damağa yapışması sonucu sesin dil ile damak arasında hapsolüdüğü harflerdir. Itbâk (yapışma, uyuşma) sıfatlılar, ط, ظ, ص, ض harfleridir.⁹⁴

Hurûf-ı münfetiha (Serbest harfler), itbâkın zıddı olup dilin üst damağı kapatmadığı harflerdir. İnfîtâh sıfatına sahip olan harfler, dilin damaktan ayrılıp açılması sûretiyle telaffuz edilir. Itbâk sıfatlıların dışında kalan yirmi dört harf bu gruba girer.⁹⁵

Hurûf-ı müsta'liye (Üst mahreçli harfler; damaksıllar), mahreçlerinin üst damağa doğru yükselmesi (isti'la) sûretiyle meydana gelen, yirmi dokuz harfin en kalınları olan ق, غ, ط, ظ, ص, ض harfleridir.⁹⁶

Hurûf-ı müstefîle (Alt mahreçli harfler), dilin damağa yükselmeyip aşağıda kalması sûretiyle ortaya çıkan harflerdir. İstifâle (alçalma) sıfatına sahip olan harfler hurûf-ı müsta'liyenin dışında kalanlardır.⁹⁷

Hurûf-ı med ve lîn, med harfleri, kendinden önceki harfin harekesi kendi cinsinden olan “ا” (elif) ile “و” (sâkin vâv) ve “ى” (sâkin yâ)'dır. “Hurûf-ı hevâiyye”

⁹¹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. IV, 432-436; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 46-48; Mekkî, *a.g.e.*, s. 115; Dâni, *a.g.e.*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvit*, nşr. Ganim Kaddûrî Hamed, Beyrut: y.y., 1407/1986, s. 115.

⁹² Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; Ebu'l Berekât el-Enbârî, *Esrâru'l Arabiyye*, nşr. Muhammed Behcet el-Beytâr, Dimaşk: y.y., 1357/1957, s. 421-424.

⁹³ Subhi es-Sâlih, *Dirâsât fi Fıkhi'l-Luğa*, Dimaşk: y.y., 1379/1960, s. 281.

⁹⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 61; Hafâcî, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁵ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 61; Hafâcî, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 62; Hafâcî, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 62; Hafâcî, *a.g.e.*, s. 31.

de denilen ve kendilerinden önceki harfin sesinin uzatılmasını sağlayan bu harflerin mahreci ağız boşluğudur. Fethalı bir harften sonra gelen sâkin vâv ile sâkin yâ'ya “lîn harfleri” denir. Belirtilen konumuyla bu iki harfte lîn (yumuşak olma) sıfatı bulunur.⁹⁸

Hurûf-ı safîre, Safîr, ıslık ve ıslık çalmak mânasındadır. Rihve sıfatı yaygın olan ص، س، ز، س harfleri mahreçten çıkarken ıslığa benzer bir ses duyulduğu için bu ismi almıştır.⁹⁹

Hurûf-ı kalkale, kalkale; mahrecin kuvvetli bir ses duyulacak şekildeki hareketi olarak tarif edilir. Bu ط، د، ج، ب harflerine ait bir sıfattır. Her biri ayrıca şiddet sıfatına da sahiptir. Vakıftan dolayı sâkin oldukları zaman veya kelime içinde mahreçlerinin ilk olarak şiddetle kapanıp ardından kuvvetli bir titreşimle açılması sûretiyle telaffuz edilir.¹⁰⁰

Hurûf-ı münharife, telaffuz esnasında sesle birlikte dönen dilin iki ince kenarının sese yönelmekten uzaklaştığı (inhiraf), böylece sesin, dilin iki ince kenarıyla onların üst kısmından akarak çıktığı ر، ل harfleridir. Meyil “lâm”da hemen dil ucunda, “râ”da ise dilin daha geniş kısmında olur.¹⁰¹

Harf-i mütefeşşî, mahrecinde tefeşşînin (yayımla) olduğu harflerdir. Bir görüşe göre bunlar ش ve ف olmak üzere iki, diğer görüşe göre ر، ش، م، ف olmak üzere dört harftir. Fakat bu sıfat ش de daha kuvvetli ve daha yer tutucudur.¹⁰²

Harf-i müstefîl (Uzun mahreçli), mahrecinde yumuşak bir şekilde biraz tutulup uzatılan (istitâle) ض harfidir.¹⁰³

Harf-i mütekerrir, telaffuz esnasında mahrecinde tekrarlanır gibi bir ses sonucu oluşan ر harfi tekrîr sıfatı ile anılır.¹⁰⁴

Gunneli harfler, gunne; ihfâ ve idgamların uygulanması sırasında ن، م harflerine mahsus genizden gelen sestir.¹⁰⁵

⁹⁸ İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA*, 1997, C. XVI, s. 164.

⁹⁹ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, 137.

¹⁰⁰ Dâni, *a.g.e.*, s. 107; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁰¹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 63.

¹⁰² Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. IV, 432-436; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 46-48; Dâni, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁰³ Mekkî, *a.g.e.*, C. I, 137.

¹⁰⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 63.

¹⁰⁵ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. II, 406; İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 63.

2.3. Harflerin Uyumu ve Kelimedeki Tertibi

Harflerin, kelimedeki tek başına bir mâna ifade etmediği bilinen bir gerçektir. Bir mâna ifade edebilmesi için isim ya da fiille kullanılmalıdır. Örneğin, “ال” edatı tek başına hiçbir şey ifade etmezken ‘المدرسة’ (okul) şeklinde kullanıldığında o isme belirlilik anlamı katar.

Araplar, harfleri kelimedeki bir araya getirirken mûsiki uyumunu ve ses insicamını gözetmişlerdir. Mesela ز ve ظ harfleri ile س, ض, ذ harflerini; ج harfi ile ق, ظ, غ, ص harflerini; ح harfi ile ه harfini bir arada kullanmamaya özen göstermişlerdir. Aynı şekilde harflerin bir kelime içerisinde tertibi konusunda ه harfini ع harfinden önce, خ harfini ه harfinden önce, ن harfini ر harfinden önce, ل harfini ش harfinden önce kullanmamışlardır.

Arapların kelime içerisinde harfleri bir araya getirmede üç etkenin belirleyici olduğu birçok Arap dilbilimci tarafından dile getirilmiştir. Bunlar; telaffuz kolaylığı, dile hafif ve kulağa hoş gelmesidir.¹⁰⁶

Mahreçleri birbirine yakın olan harflerin, mahreç itibariyle birbirine uzak olan harflere göre telaffuzu dile daha ağır gelir. Zira tek bir söyleyişte ağız ve dil ucu harfleri olmaksızın sadece boğaz harflerinin kullanıldığı bir kelimeyi, farklı hareketlerde olsa bile tek bir tonlamada söylemek oldukça zordur. Bu yüzden Araplar, bazı özel durumlar dışında genel olarak mahreçleri birbirine uzak olan harfleri tek bir kelimedeki kullanmaya özen göstermişlerdir.

Arapça bir kelimedeki aynı cinsten harflerin sülasi olarak gelmesi söyleniş bakımından zor olduğu için imkânsızdır. Ancak aynı cinsten iki harf bir araya gelebilir. Mesela عهد\ نعه\ أهل\ أحد\ kelimesinde olduğu gibi.¹⁰⁷ Şâyet iki kuvvetli harf bir arada kullanılacaksa genellikle daha sert olan harf başa getirilir, ona göre yumuşak olan ise sona alınır. Mesela ولد\ وتد gibi.

İbn Düreyd (ö. 321/1933) kitabı *Cemheretü'l-Luğa*'nın mukaddimesinde Arapların kelimeyi oluşturan harf ve sesleri bir araya getirirken gözettikleri inceliklere

¹⁰⁶ Ebu Bekr İbn Düreyd, *el-Cemhere*, nşr., Remzi Münir el-Ba'lebekkî, C. I, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987, s. 46.

¹⁰⁷ İbn Düreyd, *a.g.e.*, s. 46-47.

dair birçok örnek vermiştir.¹⁰⁸ Mesela rubâî ve humâsî kelimelerin -dile hafif gelmesi için- izlâk sıfatına haiz harflerden (ف ب م ن ل) oluşmasına özen göstermişlerdir. Rubâî kelimelerde ısmât sıfatını taşıyan harfleri akıcı olmadıkları gerekçesiyle pek fazla tercih etmemişlerdir. Sadece س harfinin kullanıldığı birkaç örnek bunun istisnası kabul edilebilir ancak buna dair örnekler de çok azdır. Örneğin مسجد kelimesi rubâî binada س harfi ile oluşturulan bir kelimedir. س harfi diğer hemsî harflere göre daha akıcı olmasının yanında müzikal bir tonlamaya sahip olduğu için bu binada gelmiştir.

Bazı harfler, hafiflik ve akıcılık gibi bir takım özelliklerinden dolayı fazla kullanılmış, bu özelliklere haiz olmayanlar da daha az tercih edilmiştir. Bu bağlamda Arapların en çok kullandığı harflerin و- ي ve ء olduğu, dile ağır gelmesi sebebiyle en az kullandığı harflerin de م- ر- ل- ن- غ- ع- خ- ق- ش- ث- ذ- ظ olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁹

Yine Arapların, kelimedeki telaffuz kolaylığı sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç ve sıfatça ona yakın başka bir harfi getirirken dayandıkları nokta harfin akıcılığı ve hafifliği olmuştur. Genellikle mahreçleri birbirine yakın harflerin değişiminden uzak durmuşlardır. Bu da i'lal, ibdal ve idğâm gibi birçok sahada kendini göstermiştir.

İbn Düreyd, Arapların aynı mahreç bölgesinden çıkan harfleri bir arada kullanmaktan çekindiklerini, bazen iki kelime arasında bazen de zaid harfler arasında bu kuralı gözettiklerini belirtmiştir.¹¹⁰ Mutaffifin sûresinin “كَلَّا بِنَ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ”¹¹¹ âyetinde رَانَ ile رَانَ kelimesi arasında sekte (سكته) getirmek sûretiyle mahreçleri birbirine yakın olan iki dil ucu harfinin birbirine karışması engellenmiştir. Burada ر harfinin ر'ya idğâm edilerek okunması engellenmiş ve muhtemel anlam değişmesinin önüne geçilmiştir.

2.4. Harflerin Ortak Anlam Alanı

Arap dilinin, araştırmacıların dikkatini çeken bir özelliğe sahip olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ses ile mâna arasındaki ilişkide mânanın kendisine işaret ettiği mefhum ile lafzın mûsikisi buna örnek gösterilebilir. İşte bütün bunlar kelime içindeki harflerin tabir değerini ortaya çıkaran hususiyetlerdir. İleride örneklerine yer

¹⁰⁸ İbn Düreyd, *a.g.e.*, s. 46-49.

¹⁰⁹ İbn Düreyd, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁰ İbn Düreyd, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹¹ “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.” (Mutaffifin 83/14).

Klasik dilciler, Arap dilinin önemli zenginliklerinden olan iştikâkın üç türünden bahsetmişlerdir. Kipleri ayrı olmakla birlikte asıl harfleriyle sıralanışları aynı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemeye (علم ← عالم، عليم، علامة) el-İştikâku's-sagîr, aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemeye (جذب ← جذب، حمد ← مدح، يئس ← ←) el-İştikâku'l-kebîr denir. İki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye de (مدح ← مده، هتل ← ←) el-İştikâku'l-ekber demişlerdir.¹¹⁴

Arap dili, sarf mizanları üzerine bina edilmiş sağlam bir yapıya sahiptir. Kelimenin kökünü oluşturan harflerin belli kalıp ve sîgalara dökülmesiyle oluşur. Arapça'da tek başına veya vezinsiz olarak kullanılan kelime yoktur. Genel olarak kelimeler, asli harflerden türetilerek meydana getirilir ve türemiş olarak kullanılır. Bu haliyle Arapça, vezinli dil olma özelliği taşır. Bu vezinlerden sadece birkaçına örnek olarak şu kelimeler verilebilir:

كتب – يكتب – اكتب – كاتب – مكتوب – كتابة – مكتبة

Bu örneklerdeki harf ve seslerin üç tanesi olan ك-ت-ب harfleri ortaktır ki zaten kelimenin kökleri de bu harflerden meydana gelir.

Asli harfler, vezinlere binalara ve kalıplara dökülmek sûretiyle türetilirler. Ancak bütün bu türemiş kelimelerde asıl kelimenin kök mânası mahfuzdur. Mesela ism-i fâil vezninde gelen ناظر – عالم – كاتب – ناطق- كاتب – عالم – ناظر gibi kelimelerin fâil anlamında, ism-i mefûl vezninde gelen مكتوب – معلوم – منظور – مسموع – منطوق gibi kelimelerin mefûl anlamında kullanılması örnek verilebilir.

Çeşitli vezinlerle türetilen farklı kelimelerin her biri kendine has güzel bir ses ahengine sahiptir. Kelimenin vezinli oluşu, duyan kimsenin onu anlayabilmesini ve bir başka kelimedenden kolayca ayırt edebilmesini sağlamaktadır. Mesela bir kimse فاعل (ism-i fail) sîgasında hangi kelimeyi duyarsa duysun onun vezninden fail olduğunu idrak eder. Bu da Arapça'nın zenginliğini ortaya çıkaran hususiyetlerden biridir. Denilebilir ki

¹¹⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire: y.y., 1977, s. 57, 329-333, 461; Kemâleddin el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, C. I, Kâhire: y.y., 1961, 235-245.

vezin, Arap diline ait kelimelerin diğer dillere ait kelimelerden farkını ortaya koyan önemli bir ölçüttür.

2.6. Mana ve Vezin Arasındaki Uyum

Yukarıda Arap dilinin sağlam yapısı ve zenginliği konusundaki değerlendirmelerden başka bu dil hakkında daha birçok şey söylenebilir. Bu hususiyetlerden biri de lafzın vezinleri ile delâletleri arasındaki ilişki ve uyumdur. Buna mübâlağalı ismi fâil sîgası olan فَعَال (fa'âl) veznini misal olarak verebiliriz. Buradaki ع (ayn) harfinin şeddeli oluşu mânada kuvvet ve kesrete delâlet eder. Aynı zamanda bu harfin med harfi ile uzatılması başkasına müdahale eden harici bir fail oluşunu ifade eder. Buradaki ا (elif) meddi, failin fiilini açıktan ve bâriz bir şekilde işlediğine delâlet eder.¹¹⁵ Allahu Teâla'nın yegâne kudretini ve tasarrufunu ifade eden Kâhâr, Cebbâr gibi isimleri bu vezinle kullanılmıştır. Bir diğer örneği yine mübâlağalı ismi fail veznini olan فَعِيل (fa'îl) kalıbında karşımıza çıkmaktadır. Burada ise ع harfinin şeddeli oluşu yine kesret ve kuvvet ifade etmekle birlikte ع harfinin ي ile uzatılması buradaki failin kendi nefsi olduğuna yani dâhili bir fail olduğuna delâlet eder. Mesela bu kalıpta kullanılan 'sıddîk' kelimesi, bu sığata sahip olan kimsenin kendi içinde sadakatini ve bu sadakatteki mübâlağayı ifade etmektedir. Buradaki ي harfi gizliliği ve iç dünyaya ait mânâyı ifade ederken ilk örnekteki ا (elif) harfindeki uzatma, açıklığı ve bâriz bir şekilde ortaya koymayı ifade eder. Bu hususiyet Arap dilini, şairlerin ve ediplerin kendi zihinlerinde tasavvur ettikleri mânâyı muhatabın kalbine ve vicdanına ulaştırmada ses-mâna insicamı ve mûsikisiyle elverişli bir dil kılmıştır. Bütün bu özelliklerin yanında mu'cîzevi Kur'ân kelâmının dili olması ve son peygamberin risaletini bu dil ile beyân etmesi Arapça'nın ne kadar yetkin olduğunu göstermeye yeter.

III. ARAP DİLİNDE SESİN MANAYA DELÂLETİ (ed-DELÂLETU'S-SAVTİYYE)

İnsanın varlık âlemine gelmesi ile onun var olan her şeyle ilişki biçimi dil vasıtasıyla tezahür eder. Allah'ın ilk insan Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi¹¹⁶ ve Hz.

¹¹⁵ Muhammed Mübarek, *Fıkhu'l-Luğa ve Hasâisu'l-Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1960, s. 281-282; Kâmilî Beşîr, *es-Savt ve'd-Delâle fi'l-Kur'ân*, (Yüksek Lisans Tezi), Oran Üniversitesi Sosyal Bilimler ve İslam Medeniyeti Fakültesi, Vahran (Cezayir), 2013, s.184.

¹¹⁶ Bakara, 2/31.

Âdem'in de meleklerin huzurunda her şeyi ismiyle çağırması bu vasitanın ne kadara hayati ve insana has olduğunu gösteren bir hâdisedir. İlk insandan bugüne ilahi huzurda başlayan dilsel süreç nihâyet dünyada ve insanın ilişkide olduğu bütün varlık sahasında canlı bir şekilde kendini göstermektedir.

İletişimin tek olmasa da temel aracının dil olduğu bilinen bir gerçektir. Daha önce de geçtiği üzere İbn Cinnî'nin "her topluluğun gayelerini, düşüncelerini kendisiyle ilettikleri ses birimlerinden oluşan bir ifade düzenidir."¹¹⁷ şeklindeki dil tanımı lafızların iletişimin temel aracı olmasını net bir şekilde göstermektedir. İşte insanoğlu kendisine verilen bu yeti sayesinde şahit olduklarını, duyduklarını, zihninde beliren kavramları iletebilmek için sese dayalı lafızlar vaz' etmiş; bir diğer ifadeyle kavramları adlandırma yoluna gitmiştir. Bu adlandırma (vaz' etme) sürecinde, birbirini çağrıştıran lafız ve kavram arasındaki ilişki, Arap Dili çalışmalarında delâlet terimiyle ifade edilmiştir.¹¹⁸

Delâlette anlam lafızdan anlaşılırken lafız ile mâna arasındaki bir diğer ilişki olan *vaz' (adlandırma)* da bilinmelidir. Zira lafzın ifade ettiği anlam ancak *vaz'*ın bilinmesiyle mümkün olmaktadır. *Vaz'* ise eşyaya isim verme (adlandırma) mânasında olup Arap dilcilerine göre "bir şeyin bir şeye delâlet etmesi için belirlenmesi, tayin edilmesi"¹¹⁹ demektir. *Vaz'*, nasları anlama ve yorumlamanın temelini oluşturma noktasında hayati bir öneme sahip olduğu için İslam âlimleri tarafından ilmi bir disiplin olarak sistemleştirilmiştir.

Sözcükleri ilk belirleyenden (*vaz' edenden*)¹²⁰ zihindeki anlama uygun seslerden oluşan lafızlar koyması beklenir. Bu da *vaz' edilmesi* esnasında ses ya da lafız ile anlam arasında her zaman bir uyum gözetildiğini göstermektedir. Sesin mâna ile olan ilişkisi literatürde lafız-mâna ahengi şeklinde de ifade edilmektedir. Konuya ışık tutması

¹¹⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 30.

¹¹⁸ M. Ali Şimşek, "Delâlet Kavramı Çerçevesinde Lafız-Mana İlişkileri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, C. I, S. 2, s. 81.

¹¹⁹ el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifât*, Kâhire: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1283/1866, s. 118.

¹²⁰ Muvazaa konusunun beşerî ya da ilâhi oluşuna dair ihtilaf söz konusudur. Mesela Beyzâvî, "Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti." (Bakara, 2/31) âyetinden istidlâl yoluyla dilin kökeninin ilâhi olduğunu, Kâdî Abdülcebbar ise muvazaanın kaynağının zaruri bilgi olamayacağını, bunun kaynağının insan olduğunu belirtir. Geniş bilgi için bkz: Selahattin Öz, *Kâdî Abdülcebbar ve Kâdî Beyzâvî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 110-112.

açısından öncelikle delâlet kavramını ve sesin mâna ile olan delâlet ilişkisinden bahsetmek istiyoruz.

1. DELÂLET

1.1. Tanımı ve Mahiyeti

Lügat mânası itibariyle delâlet; yol gösterme, kılavuzluk ve rehberlik demektir.¹²¹ İstılâhî olarak ise, ‘kendisinin bilinmesi, başka bir şeyin bilinmesini zorunlu kılan şeydir ki bu; bir şeyin, bilinmekle başka bir şeyin bilindiği bir durumda olması’¹²² anlamına gelir. Bu durumda delâlet, lafzın anlam ilişkisine mahsus bir nispettir ve anlamın lafızdan anlaşılması olarak izah edilebilir.

Lafızların delâlet ettiği şeylerin zihin dışındaki (hâricî) varlıklar mı yoksa zihindeki sûretler mi (imgeler) olduğu hususu bir kısım İslam âlimi arasında tartışma konusu olmuştur. Abbâd b. Süleyman es-Saymerî (ö. 250/ 864), lafızlarla anlamları arasında tabî bir ilişkinin bulunduğu görüşünü ileri sürerek sadece lafızlardan hareketle mânalarının bilinebileceğini, kelimenin lafzının söylenişinden anlamının çıkarılabileceğini savunmuştur. Bu görüş tabiattaki seslerin taklidinden ortaya çıkmış kelimeler için (onomatope) doğru olsa bile dillerin bütün kelimelerini kapsadığını söylemek doğru olmaz. Zira böyle olsaydı her insan bütün dilleri anlayabilirdi.¹²³ İbn Cinnî ise lafza ait ses, harf ve vezinlerin mânaları arasında bir ilişkinin bulunduğunu iddia etmiş ve lafız-mâna ilişkisini izaha çalışmıştır.¹²⁴

1.2. Delâlet Çeşitleri

Genel olarak gösterenin (dâll) özelliğine göre kavramların sözlü veya sözsüz birtakım işaretlerle ifade edilmesi olarak tanımlanan delâlet; dilsel (lafzî) ve dil-dışı (gayri lafzî) olmak üzere ikiye, sonra her biri kendi içinde tabî, aklî ve vaz’î olmak üzere üçe ayrılır. Ancak klasik literatüre baktığımız zaman delâletin çeşitleri konusunda birçok tartışmanın yapıldığı görülmektedir. Kimileri delâleti, lafzın vaz’ edildiği mâna itibariyle çeşitlendirirken kimileri de lafzın kullanımını temel alarak bir tasnife tabi

¹²¹ M. Naci Bolay, “Delâlet”, *DİA*, 1994, C. IX, s. 119.

¹²² Gazzâlî, *Mi’yarü’l-İlm fi’l-Mantık*, çev. Ali Durusoy ve Hasan Hacak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 72.

¹²³ Sedat Şensoy, “Lafız”, *DİA*, 2003, C. XXVII, s. 43.

¹²⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. II, 152-168.

tutmuştur. Gazzâlî, *Mi'yarü'l-İlm*'de lafızların vaz' edildikleri mânâ bakımından delâletini -mantık ilmi temelinde- açıklarken bu konuda yedi taksim olduğundan bahsederek uzun uzun izahlarda bulunur.¹²⁵ Bütün bunları açıklamak yerine bu sınıflandırmalar arasında çalışmamız açısından en uygun olanına değinmek yerinde olacaktır.

Gazzâlî, lafzın mânaya üç farklı şekilde delâlet ettiğini iddia edenlerin taksimini ilk sırada zikreder ki genel kabul gören de budur. Birincisi, *mutâbakât* (kaplam) bakımından delâlet olup lafzın konulduğu mânânın tamamına delâletidir, buna delâlet-i mutâbıkîyye de denir. İkincisi, *tazammun* (içlem) yoluyla olan delâlettir (delâlet-i tazammunîye), bu da lafzın konulduğu mânânın bir kısmına delâlet etmesidir. Sonuncusu ise *iltizâm* (gerektirme) ve bağlı olma (istitbâ) yoluyla delâlet olan (delâlet-i iltizâmîyye) yani bir lafzın konulduğu mânadan başka bir mânaya delâletidir.¹²⁶ Mesela aslan lafzının yırtıcı hayvana delâleti mutabıkî, insanın bir parçası olan cesaret vasfına delâleti açısından cesur bir adama aslan denmesi tazammunî, eli bağlı tabirinin cimri adama delâleti iltizâmîdir.

Lafızların vaz' edildiği mânâ açısından birtakım bölümlere ayrılması konusunda ileri sürülen bütün iddialara ayrıntılı bir şekilde yer veren müellif, kitabının ilerleyen bölümlerinde ise delâlet tarzlarını açıklayıp lafızların mânalara nispetlerini çeşitli örneklerle delillendirmiştir. Gazzâlî iltizami delâletin -delâlet edilen şey sınırsız ve belirsiz olduğundan lafzı sonsuz mânaya delâlet eden şey olmaya götüreceğinden-muhal olduğunu¹²⁷ söylese de lafızların vaz'ı konusunda en genel kabul, mutabakat-iltizam-tazammun delâletinden yanadır.

Rummânî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi belâgat âlimleri, vaz' olundukları anlama delâlet etmek üzere kullanılan lafızları hakikat, başka bir anlama delâlet etmek üzere kullanılanları mecaz olarak adlandırıp lafızları *kullanım bakımından* iki kısma ayırmışlardır.¹²⁸ Mesela çiçek (zehra) kelimesi ile bitkinin renkli, kokulu, süslü olan kısmını; kar kelimesi ile kışın gökten yağan beyaz maddeyi kastederseniz bu lafızlar delâlet bakımından hakikat olurlar çünkü lafız ile anlam arasında mutabakat olmuş olur.

¹²⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 50.

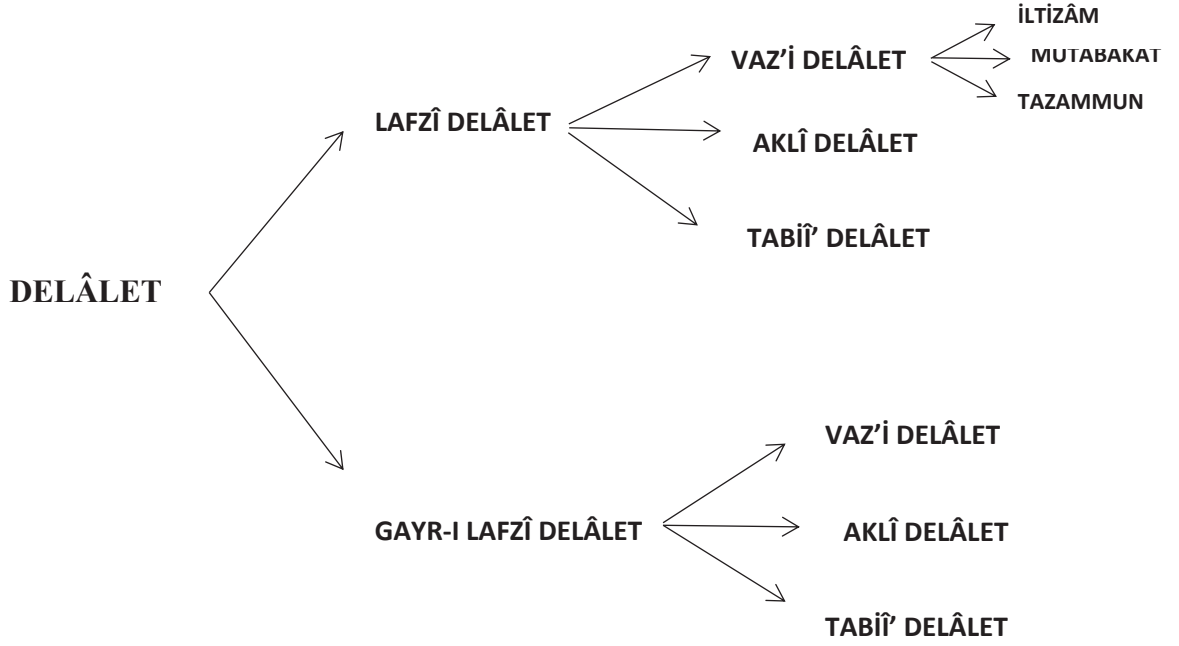
¹²⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 50; Hikmet Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmit: Nil yay., 1999, s. 43.

¹²⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 50.

¹²⁸ Rummânî, *a.g.e.*, s. 79, 87-89; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, nşr. M. Ebü'l-Fazl – Ali M. el-Bicâvî, Kâhire: y.y., 1371/1952, s. 141-153, s. 268.

Fakat çiçek zarif bir kız, kar bir nesnenin beyazlığını ifade için kullanılırsa bu durumda delâlet mecazi olacaktır.

Delâlet çeşitleri ile ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra bu konuda en çok itibar edilen tasnifi daha anlaşılır olması açısından bir tablo ile göstermeye çalışalım:

Tablodan da anlaşıldığı üzere hem lafza bağlı delâlet hem de lafız dışı delâlet kendi içerisinde tabî, aklî ve vaz'î olmak üzere üç kısma ayrılır. Mantık, usûl ve fıkıh disiplinleri delâlet çeşitleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Ancak bizler burada bütün delâlet şekillerini açıklamak yerine araştırmamızın sınırlarını gözetmek adına sadece lafza bağlı delâlet konusu üzerinde durmak istiyoruz.¹²⁹

1.2.1. Lafza Bağlı Delâlet Çeşitleri

Delâlette bir dâl (gösteren) bir de medlûl (gösterilen) vardır ve bu iki öge birbiriyle yakından ilişkilidir. İbn Reşik (ö.463) bu ilişkiyi şöyle ifade etmektedir; “lafız ve mâna birbirinden ayrılamaz, lafız beden, ruh ise mânadır. Elbisenin maddesi ile

¹²⁹ Lafız dışı delâlet, lafızın haricinde birtakım unsurların delâleti olup tıpkı lafzî delâlet gibi aklî, tabî ve vaz'î olmak üzere üçe ayrılır. Ses-mana delâleti perspektifinden bakıldığında söz konusu bu delâlet çeşidinin konunun kapsamına girmediği görülecektir.

bağlantısı gibi lafız da anlamla bağlantılıdır.”¹³⁰ Lafza bağlı delâlette, dilin hammaddesi olan ses ana unsurdur. Bu delâlet çeşidi kendi içinde üçe ayrılır:

1.2.1.1. Tabî’ Delâlet

Belli bir anlam için özellikle vaz’ edilmediği halde, aklın lafız (dâl) ile o lafzın oluşturduğu (medlûl) arasında tabî yani biyolojik, fizyolojik veya psikolojik bir alâka görerek ilki hakkındaki bilgiden ikincinin bilgisine ulaşmasıdır. Yüz kızarmasının utanmaya, insan ağzından çıkan “ah” sesinin hasret duygusuna, yüz sararmasının korku ve heyecana, “of” sesinin iç sıkıntısı ve bıkkınlığa delâleti gibi.¹³¹

Lafza bağlı tabî’ delâlet, konumuzun temelini teşkil etmesi açısından hayli öneme sahiptir. Zira ses delâletinin çıkış noktası, dilde kullanılan sözcükler ile onları oluşturan sesler arasındaki tabî ilişkidir. Sesin mânaya delâleti konusunda dikkat çekmek istediğimiz nokta, kelimelerin ve harflerin dizilişinde meydana gelen ritimdir. Ayrıca bu ritim dolayısıyla oluşan etki ile kelimelerin sözlük anlamları arasında doğal bir bağın kurulabilmesidir.

Bir dil mu’cizesi olan Kur’ân-ı Kerîm, muhataplarına ulaştırmak istediği mânaları âyetlerle ifade eder. Bu âyetleri meydana getiren kelimeler ve kelimeyi oluşturan harfler açısından harikulade hususiyetlere sahiptir. Sesler/harfler, seslerin tonu ve harflerin seçilişi mânayı çoğu zaman aynıyle yansıtır. Şu âyette bunun örneğini görmek mümkündür:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَنْتَغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا¹³²

Anne-babaya itaati emreden İsrâ sûresi 23. âyetteki bıkkınlık ve sabırsızlık söylemi olan أُفٍّ sesinin, ifade ettiği mânaya tabî olarak delâleti bu konuda güzel bir örnektir. Yine Hz. Yusuf’un kuyuya atılması hâdisesini anlatan ‘أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ’¹³³ ifadesindeki ‘الْجُبِّ’ lafzı, adeta düştüğü esnada kuyudan gelen sesi aksettirmektedir.

¹³⁰ İbn Reşik, *el-Umde fi Mehasini ‘ş-Şi’r Ve Âdâbih*, nşr. Muhammed Karkazan, C. I, Beyrut: y.y., 1988, 258.

¹³¹ Mehmet Erdem ve Tahsin Deliçay, “Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkıh İlimleri Arasında Ortak Bir Kavram Olarak Delâlet”, *Marife*, y. 2, S.1, Bahar 2002, s. 177.

¹³² İsrâ, 17/23.

¹³³ Yûsuf, 12/15.

İleride ses anlam ilişkisini kıyâmet âyetleri örneğinde incelerken Kur’ân kelimelerinde bu özelliğin en mükemmel seviyeye ulaştığına şahit olacağız.

1.2.1.2. Aklî Delâlet

Belli bir anlam için özellikle vaz’ edilmeyen bir sesin, akıl vasıtasıyla bir bilginin oluşmasına sebep olmasına lafza bağlı aklî delâlet adı verilir.¹³⁴ Örneğin kapı arkasında duyulan sesin, sahibine delâleti bu kabildendir.

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا وَلَا تَخَاطِبُنِي فِي الدِّينِ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُّعْرَفُونَ

“Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”¹³⁵

Konuya ilişkin olarak yine Kur’ân’dan verdiğimiz bu örnekte اَعْيُنِنُ ifadesi genelde göz anlamında kullanılırken burada mefhumun delâleti ile gözetim ve raiyyet anlamlarında kullanılmıştır.

1.2.1.3. Vaz’î Delâlet

Delâlette lafız ile mâna arasındaki bir diğer ilişki olan vaz’ın (adlandırma) da bilinmesi gerektiğini daha önce belirtmiştik. Vaz’ olgusu; zihni bir varlık olan mâna ile lisani bir varlık olan lafız yani eşya ile esma arasında bir köprü vazifesi görüp onları birbiriyle buluşturan, lafzın mâna ifade etmesini sağlayan dilsel bir hâdisedir.¹³⁶

Vaz’î delâlet ise, dâl ile medlûl arasında zorunlu olarak aklî veya tabî bir alâka bulunmayıp sadece örf, kültüre, ortak iletişim ve kullanıma bağlı ilişkiden hareketle aklın medlûl hakkında bilgiye ulaşmasıdır. Mesela ‘insan’ kelimesinin akledilen canlıya delâleti, “kitap” lafzının iki kapak arasındaki yazılı metne delâleti birer vaz’î delâlettir. Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere lafza bağlı vaz’î delâlet mutabıkiyye, tazammun ve iltizam delâleti olmak üzere üç kısma ayrılır. Lafzın vaz’ edildiği mânanın tamamına delâleti mutabıki, bir cüz’üne delâleti tazammun ve lafzın vaz’ edildiği mâna dışında bir şeye delâleti ise iltizam delâletidir.

¹³⁴ Erdem, a.g.m., s. 176.

¹³⁵ Hud, 11/37.

¹³⁶ İbrahim Özdemir, *Vaz’ İlminin Doğuşu, Tarihi Gelişimi ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst., 2005, s. 20.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَيْثُ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهَا

“Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz.”¹³⁷ âyetindeki nikah lafzının, vaz edildiği mâna olan evlilik sözleşmesi ve cinsel birliktelik anlamlarının tamamına delâleti mutabıkîdir.

‘İnsan’ lafzının, hariçteki insanı oluşturan mahiyetlerden birine söz gelimi onun sadece aklî niteliğine delâleti eksik uygunluk diğer bir ifadeyle tazammun delâletidir. Burada tazammun ifadesi ile delâlet edilen (medlûl) mânanın, lafzın vaz’ edildiği anlamın zımında (içleminde) bulunduğu anlatılmak istenmiştir.¹³⁸

İltizam delâletinde ise asıl mâna ile delâlet olunan mâna arasında zihnen zorunlu bir bağlantının olması gereklidir. Mesela tavan kelimesinin duvara delâleti bu kabildendir. Çünkü tavan kelimesi duvar için vaz’ edilmemiştir. Ayrıca duvar, tavanın bir cüz’ü olmadığı için onu tazammun da etmemektedir. Ancak tavan tasavvuru, kaçınılmaz olarak duvar tasavvuruna götürmektedir. Teknik olarak ifade etmek gerekirse tavan, duvarın lâzımıdır.¹³⁹

Buraya kadar lafzın delâleti konusunu gerek vaz’î bakımdan gerek de delâlet ettiği anlam bakımından izah etmeye gayret ettik. Daha sonra konunun zeminini teşkil eden lafzî delâleti aklî, tabîî’ ve vaz’î yönden inceledik. Şimdi de çalışmanın temelini oluşturan bir başka önemli konuyu ele almak istiyoruz.

2. SES VE DELÂLET İLİŞKİSİ

Sesin delâleti konusunda hareket noktası ve ulaştığı sonuç bakımından hemen hemen benzerlik gösteren birçok görüş ve tespit ortaya konmuştur. Dilde kullanılan kavram ile onu oluşturan ses arasındaki ilişkinin bir nedene bağlı olup olmadığı konusu, kadîm zamanlardan beri tartışılan bir meseledir. Yunan filozoflarından Eflatun, hocası Sokrates’in şöyle dediğini nakleder; “lafız ile onun delâlet ettiği mâna arasında zâtî veya tabîî’ bir ilişki vardır.”¹⁴⁰ Bu ikisi arasındaki ilişki, bir uzlaşma sonucu ortaya çıksa da bu ilişkinin keyfiyeti hakkında görüş birliğine varılamamıştır. İbn Haldun, nazım ve

¹³⁷ Bakara, 2/230.

¹³⁸ Erdem, a.g.m., s. 177.

¹³⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa fî İlmi'l-Usûl*, C. I, Bulak: y.y., 1324, 30.

¹⁴⁰ Enis, *Delâletü'l-Elfaz*, Kâhire: y.y., 1991, s. 62-63.

nesir sanatının sadece lafızda aranması gerektiğini ve lafzın asıl olup mânanın ona tâbî olduğunu söylerken,¹⁴¹ Bakillânî'ye göre lafız mânadan ayrılmaz bir bütündür ve aralarındaki delâlet ilişkisi dolayısıyla birbirlerine uyar ve tabi olur.¹⁴² Sözcükleri oluşturan seslerin anlama katkısı göz önünde bulundurulduğunda ne lafzın ne de mânanın birbirinden bağımsız olduğu düşünülemez. Dolayısıyla lafız ve mâna birbirinden ayrı düşünülmediği gibi lafız da anlamla sıkı bir ilişki içindedir.

Arap fonetiğinde 'ed-delâletü's-savtiyye' terkîbi ile karşımıza çıkan ses delâleti, bazı kelimelerin ses ve telaffuz şekli ile onların anlamları arasındaki irtibattan ibarettir. Arap dilbilimcileri, Arapça lafızların anlamları arasındaki ilişkiyi keşfetmiş, Arapça ifadelerde ses ile anlam arasında bir ilgi olduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda karşılaştığımız en temel iddia bazı kelimelerin seslerinin ve bu seslerin tonlamasının mânaya delâlet etmesidir. Hatta bazı dilbilimciler, kelimenin sesinin, harfinin, harekesinin ve hecesinin kastedilen mânaya delâleti ile ilişkili olduğunu iddia eder. Bu görüş ilk olarak Halîl b. Ahmed tarafından ortaya konulmuş ve öğrencisi Sîbeveyh tarafından da geliştirilmiştir. İbn Cinnî ise bu teoriyi daha ileri taşıyarak olgunlaştırmıştır.

Kanaatimizce bu ilmin gelişmesine katkı sağlamış, çalışmaları günümüze kadar ulaşabilmiş çok sayıda âlim arasından özellikle el-Halîl, Sibeveyh ve İbn Cinnî özgün çalışmalarıyla ve kendilerinden sonrakilere ışık tutmalarıyla ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Bizler de çalışmamızda bu konudaki tespitleri, söz konusu üç ismi merkeze alarak inceleyeceğiz.

2.1. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

Halîl b. Ahmed, İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük filolog unvanına sahip bir ilim adamıdır. Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturmuş, müstesna bir zihnî meleke ile Arap gramerinde dağınık meseleler arasındaki girift ve son derece hassas münasebetleri yakalayıp bunları sağlam kâidelere ve umumi esaslara bağlamıştır.¹⁴³ Dilin fonetik ve ritmik özelliklerini büyük bir özveri ile inceleyen el-Halîl'den önce hiç kimse bu konuları onun ele aldığı şekilde almamış, sonrakiler ise onun söylediklerine bazı

¹⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, İstanbul: Dergah yay., 2002, 1042.

¹⁴² Bâkullânî, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁴³ Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, C. XV, 310.

düzeltilmeler ve eklemeler yapmakla yetinmişlerdir. Kısacası el-Halîl, Arap fonetiğinin üstadı ve öncüsü kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Bazı Arapça dilbilgisi kurallarının mâna ile ilişkili olarak ortaya çıktığına dikkat çeken el-Halîl, birçok örnek ile bu iddiasını temellendirmiştir. Mesela ‘çekirge öttü’ anlamına gelen ‘صِرَّ الجندب صريرا’ cümlesinde kullanılan ‘صِرَّ’ fiilin tonlaması adeta çekirgenin sesindeki uzamayı hissettirmektedir. Aynı fiilden türetilen صرصر fiili ise “صرصر الأخطب صرير” cümlesinde ‘buğdaylar kesik kesik sesler çıkardı’ mânasında olup rüzgârın etkisiyle buğdayın sesinde oluşan bir nağmeyi hissettirir.¹⁴⁵ Halîl b. Ahmed, Arapça’da kelimelerin bu şekilde türemesi konusuna işaret ederek bunun gibi birçok örneğin Arapça’da mevcut olduğu söylemektedir. Seslerin türeme şeklinde, mânanın asıl olduğunu kabul eder. صلَّ fiilinden türetilen صلصلة ve زلَّ fiilinden türetilen زلزلة gibi kelimeleri de bu örnekler bağlamında zikreder.¹⁴⁶ Bu fiillerin kökündeki harflerle yeni bir kelime türetilmiş ve Araplar bu yöntemi çok kullanmışlardır. Hareketin ahengini sesin tonlamasına yansıtmışlar ve bunu da tasrif yöntemiyle artırmışlardır.

el-Halîl, seslerin hikâyesini ve tonlama keyfiyetini şu ifadelerle izaha devam etmiştir: “Konuşan kişi fiilin meydana geldiği esnadaki hareketini seslerle taklid ederek anlatır. Atın dizginin çıkardığı sesi anlatan kişi صلصل اللجام der. Eğer isteseydi صلَّ اللجام ifadesini de kullanabilirdi. Ancak o zaman bu ifade ‘atın dizginini bir kez şakladı’ demek olurdu. Demek ki anlatan kişi atın dizgininin sürekli ses çıkardığını صلصل اللجام demek sûretiyle ifade etmiş, bunun sürekli tekrar ettiğini kastetmiştir. Aynı zamanda atın sürekli olarak ses çıkardığını ifade etmek için fiili birkaç kez kullanma tekellüfünden kurtularak onu tek kelime ile ifade etmiştir.”¹⁴⁷

2.2. Sîbeveyh (ö. 180/796)

Arap dili fonetiği ve gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser *el-Kitâb*’ın yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olan Sîbeveyhî, hocası Halîl

¹⁴⁴ Ahmet Yüksel, “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, *OMÜİFD*, S. 24-25, Samsun: 2007, s. 134.

¹⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, C. I, 56.

¹⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, C. I, 55.

¹⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, C. I, 55.

bin Ahmed'in ses ve delâlet ilişkisi ile ilgili işaretlerini yakalamış ve Arap dilini örnekler üzerinden detaylı bir şekilde incelemiştir.

Sîbeveyh *el-Kitâb* isimli eserinde, aynı vezinden gelen kelimelerin ses şekilleri ve mânalarının yakınlığı üzerinde durmuştur. Binası tek, mânaları birbirine yakın masdarları ele aldığı yerde mânası birbirine yakın olan masdarların aynı kalıptan geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Bilhassa heyecan ve hareket bildiren mastar kalıbı فَعْلَانِ vezni ile ilgili birçok örnek üzerinde durmuştur. Mesela التروان ve النقران kelimelerinin bedenin yükseldikçe titremesi ve çalkalanması mânasında, دوران ve جولان kelimelerinin dairesel bir döngünün söz konusu olduğu altüst olma ve devinme mânasında kullanıldığını söyleyerek her iki kullanımda da hareket ve heyecan kastedildiğine dikkat çekmiştir.

Sîbeveyh de hocası Halîl b. Ahmed gibi kelimenin binasındaki ziyadeliğin mânasındaki ziyadeliğe işaret ettiğini ve buradaki fazlalıktan muradın te'kid ve mübâlağa maksatlı olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁹ Bu kullanımı Arapça birçok kelime ile örnekleyerek mâna üzerindeki etkiyi izah etmiştir. Misal olması açısından خشن fiilinin افعوعل babındaki kullanımına bakalım;

خشن : kaba oldu, sert davrandı mânasına gelmektedir.

اخشوشن (افعوعل) : çok fazla kabalaştı, çok sert davrandı demektir.¹⁵⁰

Görüldüğü üzere fiilde kastedilen mâna ile onu oluşturan lafız veya ses arasında ince bir ilişki vardır. Sîbeveyh de tıpkı hocası gibi bu ilişkiyi fark etmiş ve bu konuya dair önemli sayılabilecek tespitlerde bulunmuş, sonrakilere üzerinde araştırma yapabilecekleri geniş bir alan açmıştır. Hatta hocası el-Halîl gibi yalnızca seslerle ilgilenmemiş, sarf konusuna ağırlık vererek fiillerin çeşitli çekimlerinde uğradığı değişiklikleri örneklerle açıklamıştır. Öte yandan harflerin mahreç ve sıfatlarına müstakil bahisler açarak bunların ses ile ilişkisi ele almıştır.

2.3. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Ses ve mâna arasındaki ilişki üzerinde aralıksız devam eden çalışmalar İbn Cinnî ile meyvelerini vermiştir. İbn Cinnî, bilhassa Arap dilinin ses ve mâna ilişkisine dair

¹⁴⁸ Sîbeveyh, *a.g.e.*, C. IV, 14-15.

¹⁴⁹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 15.

¹⁵⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 75.

tahlilleri ve sesin mânaya delâlet yönlerini keşfetme kabiliyeti ile karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh örneğinde, hem dilin fonetik ve ritmik özelliklerini hem de ses-mâna ilişkisini dikkate alarak bu anlamda zengin bir muhtevaya sahip olan Arapça'yı dehası ve yeteneği ile en ileri noktaya taşımaya gayret etmiştir. Öyle ki kendi dönemlerinde önemli ve orijinal tespitleri olan Halil ve Sîbeveyh karşısında örnek alınan ve tâbî olunan bir âlim olmuştur. Zira İbn Cinnî, bu iki âlimin altını çizdiği hususlarla yetinmemiş, bu sahayı daha geniş ve daha derin bir yere taşımayı başarmıştır.

Ona göre ses ve mâna ilişkisinde rihvet, şiddet, hems, cehr, terkîk, tefhîm vs. gibi harflerin sıfatları ve mahreçlerinin etkisi büyüktür. Aynı zamanda bu ilişkinin kelimenin kalıbında, sarf sigâlarının mânâ ve delâletle olan ilgisinde kendini gösterdiğini savunur.¹⁵¹ Bu ve buna benzer konuların tamamını işlediği *el-Hasâ'is* isimli kitabında bu analizlere geniş bir şekilde yer vermiş ve iki ana başlık altında bu konuyu ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.

Söz konusu başlıklardan ilki, '*mânaların yakınlığından lafızların yakınlığı babı*¹⁵²', ikincisi ise '*benzer lafızların benzer mânaları çağrıştırması babı*¹⁵³'dir. Birinci konu için İbn Cinnî şöyle demiştir; "Bu Arapçada iki kişinin bile mütâbakat sağlayamadığı derin bir mevzu olmakla birlikte bu konuyu tam anlamıyla kuşatamazlar. Her ne kadar unutulmuş ya da göz ardı edilmiş bir mesele olsa da Arapların kelâmının çoğu bu konu üzerindedir."¹⁵⁴

İkinci konu için ise şöyle demiştir; "Biliyorum ki bu çok ince ve hassas bir konudur. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh bu konuda gerekli uyarıları yapmış ve otoriteler de bu uyarıları dikkate alarak sıhhatini teslim etmişlerdir."¹⁵⁵ Yine bu konuda İbn Cinnî şöyle der; "Lafızların mânâ itibariyle kendisini oluşturan seslere tekabül etmesi önemli ve bilinen bir konudur. Araplar fiilin oluşu esnasında ortaya çıkan seslere uygun harfleri tasarlar, düzenler ve o şekilde kullanırlar."¹⁵⁶ Daha sonra İbn Cinnî, bu tarz ses-lafız-mânâ ilişkisi üzerine bina ettiği tezini çeşitli örneklerle destekleyerek bu ilme dair

¹⁵¹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 501.

¹⁵² İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 505-516.

¹⁵³ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 499-504.499.

¹⁵⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 499.

¹⁵⁵ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 505.

¹⁵⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 509.

kendinden önceki dilcilerin hiç değinmediği ve hatta ayrıntı denilebilecek birçok hususta fikir beyân etmiştir.

Mesela خضم ve قضم kelimeleri üzerinde yaptığı incelemede şu noktalara değinir:

خضم : sulu şeyleri yeme fiili olarak kullanılır; salatalık, karpuz gibi..

خضم الرجل البطيخ : Adam karpuz yedi.

قضم : kuru gıdaları yeme fiili olarak kullanılır.

قضم الدابة شعيرها : Hayvan arpasını yedi.

İbn Cinnî burada seslerin farklılığına dikkat çekerek mânaları aynı olduğu halde kullanıldığı yerlerin farklı olmasındaki inceliğin sesin içindeki sırda olduğunu ifade eder.¹⁵⁷ Bu iddiasını da خ ve ق harflerinin seslerindeki farklılıktan kaynaklandığına dikkat çekerek destekler.

Ona göre خ fiilindeki خ harfindeki rıhvetin (yumuşaklığın) yemesi kolay şeylerle ilişkili olmasından dolayı bu harfin kullanıldığını söyler. ق fiilindeki ق harfi ise sertlik ve zorluk ifade eder ki bu harf aynı zamanda kalkale harfidir. Çiğnemesi, yutması zor olan gıdaları yeme fiilinde ق harfi kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere duyan kişinin meydana gelen yeme fiilindeki kolaylık ve zorluğu anlamasına yardımcı olmak için mânaya uygun harfler kullanılmıştır.

Farklı harflerin ses bakımından yakınlığı ve mâna ile olan ilişkisini daha iyi görmek adına tablo ile incelemeye çalışalım:

¹⁵⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 509.

Farklı İki Harfin Ses Bakımından Birbirine Yakınlığı						İhtilaf yönleri	Kelime
Sıfatlar			Mahreçler				
Ismât	İnfıtâh	İsti'la	Rihvet	Hems	Boğazın başlangıcı	خ	خضم
Ismât Kalkale	İnfıtâh	İsti'la	Şiddet	Cehr	Dilin üst kökü	ق	قضم

Yukarıdaki tablo قضم ve خضم fiileri arasındaki ses farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Özellikle خ harfindeki rihvet ve hems sıfatı ki bu sıfatlar zayıf sıfattır, mânasında kastettiği ıslak şeyi çiğnemedeki yumuşaklığı çağrıştırır. Bununla beraber ق harfindeki kuvvet sıfatlarından olan cehr ve şiddet, sert bir şeyi kopararak yeme mânasını çağrıştırır.

Bir diğer misal olarak فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ¹⁵⁸ âyetindeki نضح fiili ile su ve benzeri sıvılar için kullanılan نضح fiilini inceleyelim:

Farklı İki Harfin Ses Bakımından Birbirine Yakınlığı						İhtilaf yönleri	Keli-me
Sıfatlar			Mahreçler				
Ismât	İnfıtâh	İstifâle	Rihvet	Hems	Boğazın ortası	ح	نضح
Ismât	İnfıtâh	İsti'lâ	Rihvet	Hems	Boğazın aşağısı	خ	نضح

¹⁵⁸ Rahman, 55/66.

Buradaki ح harfi suyun akışındaki yavaşlığı temsil eden rikkati ifade eder. خ harfi ise suyun kuvvetli akışına işaret eder.

Tablo incelendiğinde نضح ve نضح fiilleri arasında ح harfindeki zayıflık bildiren istifâ'le sıfatı ve خ harfindeki İsti'lâ sıfatı dışında ses yönünden bir farklılığın olmadığı görülür. İşte bu yüzden النضح kelimesi zayıf akan sular için النضح kelimesi ise ondan daha kuvvetli coşkun akan sular için kullanılmıştır. Burada, işitilen kelimenin telaffuz özellikleri ile tabir ettiği mâna arasındaki uyumda 'ses' etkeninin tercihi örneklerle ıspatlanmıştır.

İbn Cinnî, bu konudaki yeteneği sayesinde hâdiselerin oluş tertibi ile seslerin konuşma diline çevrilişindeki tertip arasındaki münasebete dair kimsenin dillendirmediği açıklamalarda bulunur. Hâdiselerin oluş şeklinde ilk meydana gelen ses ile ilk harfi, hâdisenin ortasında meydana gelen ses ile orta harfi ve son merhalesinde ortaya çıkan ve onu çağrıştıran sesin sonda kullanıldığını ifade ederek bu tezini çeşitli örneklerle delillendirir.¹⁵⁹

1) بحث fiilinin anlamlarından biri 'yeri kazarak araştırma ve inceleme yapmak'tır. Buradaki ب harfi sertliği ve sesi ile avucun içini yere vurmaya benzer. ح harfi ise kısık sesliliği ile kurt ve aslanın mücadelesine benzer. ث harfi ise nefes ve tozun yayılması mânasındadır. Harflerin kelime içerisindeki tertibi adeta kazı esnasında geçirilen aşamaları tasavvur ettirmektedir. İlk önce sert zemini kazma, ardından yavaş yavaş kazı işleminde derinleşme ve son olarak da meşakkatli iş sonrasındaki nefes alışverişi ve tozun yayılması mânaları lafızda kendini hissettirmiştir.¹⁶⁰

2) شدّ الحبل ifadesindeki شدّ fiili ipi ya da herhangi bir şeyi sıkı sıkı çekerek düğüm atma anlamındadır. ش harfinde bulunan tefeşsi sıfatıyla ipteki düğümü sağlamlaştırmadan önce çekilirken çıkarılan sese benzemektedir. Düğümü atma, ardından bu ipi çekerek sağlamlaştırma ve ipi düğümleme gelir. Bu mâna da د sesiyle anlatılmıştır. Çünkü د sesi ش sesinden şiddetlidir. Dolayısıyla ipe düğüm atılmadan önceki ve atıldıktan sonraki hâdiseler adeta lafza bürünerek resmedilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 512-513.

¹⁶⁰ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 512.

¹⁶¹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 513.

Sarf sîgalarının delâlet ettiği mânalar konusunda ise İbn Cinnî, Sîbeveyh ve Halil bin Ahmed'in yolundan gider. İstikra (tümevarım) yöntemini kullanarak kelimelerin kökünden ve binasından onun kastettiği mânaya delâletine değinir. Mesela rubâî binada gelen masdarların tekrar tekrar olma anlamını taşıdığını söylemektedir, الزعزعة , الصلصلة , القفلة , القفلة gibi.

الزعزعة: sallamak, silmek, sarsmak, titretmek, çalkalamak.

القفلة : sarsılma, çalkalanma, kanat çırpma.

الصلصلة: takırdama, tıngırdama, şakırdama, çıtırdama.

الصعصعة: dağıtma, hareket ettirme.

Bu fiillerin anlamları incelendiğinde her birinde hâdisenin tekrar tekrar meydana geldiği görülür. Buna benzer bir diğer durum فعلى vezniyle gelen masdar ve sıfatlarda vardır. Bu bina ile gelen lafızların çoğu البشكى والجمزى والولقى kelimelerinde olduğu gibi sürat mânası taşır. Yine İbn Cinnî'nin örnek verdiği kalıplardan biri استفعال kalıbıdır. Bu kalıp ile gelen استسقى واستطعم واستوهب gibi kelimeler talep bildirir ve bu talebin tekrarını ifade eder. İbn Cinnî talep bildiren bu sîgada, harflerin kelime içerisindeki dizilişinin fiilin meydana geldiği esnadaki tertibe göre olduğunu tespit etmiştir. O, bu konudaki tezini şöyle izah eder: “Herhangi bir talep olmaksızın meydana gelen fiiller asli harfleri ile –herhangi bir kalıba girmeden- kullanılmışlardır; خرج , وهب , قدم fiilleri gibi. Şâyet sen o eylemi yapmadan önce çalıştıysan gayret gösterdiysen veya bir sebebe müracaat ettiysen o zaman senin onu ifade ederken kullanacağın fiilin asli harflerinin başına zaid harfler getirmen gerekir. Örneğin, استخرج , استوهب , استقدم fiilleri gibi. Burada ط , س ve ء harfleri zaid olarak fiilin kökündeki asıl harflerden sonra gelmiştir. Tıpkı talepten sonra icabetin meydana gelmesi gibi.”¹⁶² Öte yandan bu ifadede eylem ve gayretteki ziyadelik adeta lafızda resmedilmiştir.

Aynı şekilde فعلى veznindeki ع harfinin tekrarıyla oluşturulan tefil vezni, fiilin tekrarını ifade eder. غلق , قطع , كسر gibi örneklerde ع harfinin şeddeli gelmesi fiilin mânasının kuvvetine delâlet eder. İşte bu da lafızların mânaya delâlet ettiğinin apaçık örneğidir. Zira ع harfi, ف ve ل harfinden daha kuvvetli bir harftir. Fiildeki kuvveti

¹⁶² İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 506-507.

ifade etmek için ع şeddeli kullanılmıştır ve bu kullanım mânanın kuvvetine delil olmuştur.¹⁶³

Yusuf sûresi 23. âyette yer alan وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ ifadesinde, عَلَّقَ fiilindeki şedde kapatmadaki kuvveti ve zorlamayı ifade eder.

Bakara 49. âyette; يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ ifadesindeki يُدَبِّحُ fiili de aynı şekilde zorlama ve kuvveti kastetmektedir. يُدَبِّحُ fiili de aynı mânaya gelmesine rağmen يُدَبِّحُ fiilinin kullanılması, mânayı kuvvetlendirmek ve işlenen fiilinin zorluğuna işaret etmek içindir.

Meryem sûresi 83. âyette yer alan أَلَمْ نَرِ أَنْتَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرَهُمْ آزًا ifadesindeki آزًا fiili هَزًا fiiline mâna olarak çok yakındır. Çünkü ء (hamze), ه (he) harfinin kardeşidir. İşte burada lafızların yakınlığı mânaları da yakınlaştırmıştır. Ancak âyette hemzeli olan آزًا fiili kullanılmıştır. Çünkü ء (hamze), ه (he) harfinden daha kuvvetlidir. Âyetin metninde geçmekte olan تَوَّرَ fiili harekete geçirmek, heyecana kaptırmak, kışkırtmak demektir. Cenab-ı Hak burada şeytanların kâfirleri harekete geçirdiklerini, heyecana düşürdüklerini ve dalâlete götürdüklerini haber vermiş olmaktadır.¹⁶⁴ Dolayısıyla hafifçe sarsmak, silkelemek mânasındaki هَزًا yerine mânayı daha kuvvetli kılacak olan آزًا lafzı kullanılmıştır.

¹⁶³ İbn Cinnî, *a.g.e.*, C. I, 507.

¹⁶⁴ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. XI, İstanbul: Arslan Yayınları, 170-179.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA SESİN MANAYA DELÂLETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

KUR'ÂN'DA SESİN MANÂYA DELÂLETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Bir konuşmacının beyânı ne kadar güçlü olsa da, jest ve mimikleri, el ve kol hareketleri, belli miktarda onun kelimelerine, sarf ettiği cümlelere kuvvet verir ve maksadını muhataba ulaştırmada ona destek olur. Böyle güçlü bir hatibi gözümüz kapalı dinlediğimizi varsaydığımızda, anlattıklarının ancak yarısını anlayabileceğimiz gerçeği ile karşılaşırız. Zira onun sözlerine destek olan halleri, bunların ağızdan çıkan sözlere ilave ettiği mânaları ve bu mânaların tesiri bizim için artık kaybolmuştur. Bunun üzerine bir de bu hatibin konuştuklarını yazıya döktüğümüz zaman, artık onun belli ölçüde mânaya etki eden ses tonu da kaybolacak ve dolayısıyla mâna adına bir kısım fireler verilmiş olacaktır. Hâlbuki Kur'ân, bunun tam tersine üstün bir etki icra etmektedir. Gözü kapalı dahi olsa onu dikkatli bir şekilde dinleyen kimse, çok rahatlıkla onun imalarını, işaretlerini, canlı vurgularını duyar ve tasavvur eder. Zira insanı muhatap kabul edip ona hitap eden bu yüce beyân, bütün derinlikleriyle insanı kuşatmaktadır. Dikkatli bir şekilde Kur'ân'ı dinleyen ve onun ruhuna nüfuz eden kimse, ondaki ses ve mâna münasebetlerini yakalar ve Kur'ân'ın lafız ve mâna âhengi itibarıyla zirvede bir kitap olduğunu ikrar eder. *“Bu Kitap, iman edenler için, onların Rabpleri tarafından basiretleri açan bir hidâyet ve burhandır...”*¹⁶⁵ beyânı da bu hakikati ifade etmektedir.

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim, ses ve delâlet konusundaki araştırmalarda esaslı bir başlangıç noktası ve hedefi temsil eder. Zira Kurân, üslup ve muhteva itibarıyla bu ilmin hem derinleşmesine hem de süreklilik arz eden bir yenilikle müstakil bir ilim dalı olarak doğduğu günden bugüne, bütün usul ve kurallarıyla gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu alanda yapılan araştırmalar genellikle Kur'ân'daki sesi, kelimenin telaffuz keyfiyetini sesin tasvîr ettiği, tabir ettiği ve açıkladığı mânaya delâlet eden esasları konu alır. Nitekim Kur'ân'daki küçük bir ses bile onun delâlet değeri için önemli bir unsuru temsil eder. Bu Yüce kitaptaki her ses, kendisinden başkasının yerini dolduramayacağı bir konum ve sağlamlıkta gelmiştir.

Kur'ân, indirildiği andan itibaren iman eden etmeyen herkesi meşgul etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Özellikle lafzı ve beyânıyla Araplar üzerine bir güneş gibi doğmuş ve ifade üstünlüğü ile onları etkilemiştir. Kur'ân, yalnızca atmosferine girene

¹⁶⁵ Câsiye, 45/20.

has değil iman kalplerinde henüz yer etmemiş olanlar üzerinde bile bir etki bırakmıştır. Nitekim “فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ”¹⁶⁶ kelâmını işittiği anda secdeye kapanan bir bedevinin Müslüman mı olduğu sorulduğunda “Ben şu kelâmın belâgatına secde ediyorum.”¹⁶⁷ diye cevap vermesi Kur’ân’ın üslûbundaki güzelliği ifade açısından güzel bir misaldir. Zira Kur’ân; harflerin kelime içinde, kelimelerin cümle içinde ve cümlelerin de diğer cümleler içerisindeki terkibi ve nazım yöntemleri ile muhataplarını hayran bırakacak bir usûl ile nâzil olmuştur. Onun harikulade ifadeleri, tüyler ürperten beyânı güçlü iradelerin ferini kesmiş, yerleşik alışkanlıkları geride bırakan üslûbu karşısında Arap belâgatçileri onun benzersiz bir beyân mu’cizesi olduğunu ifade etmiştir. Kur’ân’ın insanların kalplerine doğan ve ruhlarını etkisi altına alan bu beyân ve üslûbu, Arap dilinin kemal noktası olmuştur.

İlk inen sûrelerin ve âyetlerin işlediği konular, henüz Kur’ân tamamlanmamış olsa bile Arapların gözlerini kamaştırmaya yetmiştir. Aynı şekilde henüz gerçekleşmemiş gaybî hâdiselerden, insanın ve kâinatın yaratılışıyla ilgili konulardan haber vermesi Arapların dikkatlerini çekmiş ve onları bu mu’cizevi beyâna yöneltmiştir.

İşte Kur’ân’ın fonetik yapısında ve bu yapı içerisindeki unsurların her birinde kulakları cezbeden, gönülleri hayran bırakan bir intizam ve uyum söz konusudur. Müslüman âlimler, Kur’ân’ın bir de bu yönden i’câzını ele almışlar, Kur’ân sesinin mâna ile olan insicamının Kur’ân’ın diğer i’câz yönleri arasında en yüksek konuma sahip olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁸

I. KLASİK DÖNEM ÂLİMLERİNİN YAKLAŞIMLARI

Kur’ân’ın i’câzı konusunda ilimlerinin ve meşreplerinin farklılıklarıyla klasik dönem İslam âlimleri çeşitli yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu konuda gelecek nesillere ve kendilerini takip eden araştırmacılara, kendi dönemlerindeki ilmî ve sanatsal gelişimden istifade ederek Kur’ân hazinelerinden bir inci koparmaları için kapı aralamışlardır. Bizler de bu bölümde bilhassa İ’câzu’l-Kur’ân ilmi içerisinde bu konunun müstakil eserler içerisinde te’lif edilmeye başlandığı hicrî IV. asırdan, yeniden

¹⁶⁶ “Sana emrolunanı açıkça söyle” (Hicr, 15/94).

¹⁶⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdi, *en-Nüketu ve’l-Uyûn*, C. I, Beyrut: y.y., ts., 30.

¹⁶⁸ Mâcid Neccâr, *ed-Delâletü’s-Savtiyye fi’l-Kur’ân*, s. 237.
<http://www.aqaedalshia.com/books/najjaryan/> erişim tarihi: 27.05.2019.

gündeme taşınarak orijinal bir şekilde incelenmeye başlandığı döneme kadar olan yaklaşımlara yer vereceğiz.

1.1. Rummânî (ö. 384/994)

Kur'ân'ı belâgat yönüyle inceleyip onun bu açıdan mu'cize bir kitap olduğunu sistematik bir şekilde ortaya koyan ilk kişi er-Rummânî'dir. O, Kur'ân'ın i'câzını yedi açıdan incelemiştir.¹⁶⁹ Ancak belagâtı, bütün bu yönlerin en başında zikretmesi ve kitabının beşte dördünden fazlasını Kur'ân'ın belâgatı ve beyânına ayırması Kur'ân'ın i'câzında temel unsur olarak belâgatı gördüğüne işaret eder. Rummânî, “en güzel lâfızlarla mânanın kalbe ulaştırılması” diye tanımladığı belâgat için üst, orta ve alt olmak üzere üç tabaka belirler. Kur'ân'ın belâgatını üst düzeye oturtmuş ve belâgatı; i'câz, teşbih, istiâre, ses âhengi (telâ'um), âyet sonlarındaki ses uyumu (fevâsıl), cinâs / tecânüs, bir kelime kökünün değişik vezinlere dönüşmesi (tasrîf), îmâ, mübâlağa, sözün terkîb ve te'lîfindeki güzellik olmak üzere on kısma ayırmıştır.¹⁷⁰ Bu on kısım arasında ses ile ilişkilendirdiği üç kısmı zikreder; ses âhengi (telâ'um), âyet sonlarındaki ses uyumu (fevâsıl) ve tecânüs.

Rummânî, ayrı bölümler halinde belâgatın kısımlarına yer verirken, Kur'ân dili ve anlatımının ilgili belâgat türündeki üstünlüğüne vurgu yaparak Kur'ân'dan çeşitli örneklerle iddiasını destekler. Mesela Bakara sûresinde yer alan *وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ* “Kısasta sizin için hayat vardır.”¹⁷¹ âyetiyle ilgili şunları söylemektedir:

“Bu tür örnekleri Kur'ân'da çokça görebiliriz. İnsanlar Arapların “*الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ*” (Öldürmek, öldürmeyi en iyi engelleyendir.) sözünü genel bir i'câz örneği olarak kabul etmişlerdir. Bu söz ile Kur'ân'daki *وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ* lafzı arasında belâgat ve ifade açısından dört yönden farklılık bulunmaktadır: a) Kur'ân lafzı daha öğretici ve faydalıdır. b) İfadesi daha vecizdir. c) Kelime tekrarı ile oluşan külfetten uzaktır. d) Uygun harflerle gerçekleşen daha güzel bir harmoniye sahiptir. Kur'ân lafzı *الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ* sözündeki öğreticilik ve faydayı içerir ve bunun yanında artı öğretici anlamlara sahiptir. Mesela misli misline karşılık vermeyi ifade eden kısası zikrederek adalete vurgu yapması, hayat kelimesini zikrederek kısastaki ana amacın yaşatmak olduğunu

¹⁶⁹ Rummânî, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁷⁰ Rummânî, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁷¹ Bakara, 2/179.

açıklaması bu minvalde örneklerdir. İfadedeki vecizliğe gelince الْقَتْلُ أَنْفَى الْقَتْلِ ifadesinin dengi Kur'ân'daki الْفَصَاصِ حَيَاةٌ ifadesidir. Birincisi on dört harfken ikincisi on harftir. Zihne meşakkat veren tekrar külfetine gelince yukarıdaki Arap atasözünde sözün belâgatini bozan bir tekrar söz konusudur. Ne zaman bir sözde böyle bir tekrar söz konusu olursa o söz belâgat alanında en üst tabakaya ulaşamaz. Uygun harflerin harmonisi ile oluşan güzelliğe gelince bu, duyu ile idrak edilmekte ve cümlenin fonetiğinde görülmektedir. Zira ف harfinden sonra ل harfine geçiş, ل harfinden hemzeye geçişten daha uygundur. Arapların sözü de her ne kadar güzel ve belîğ olsa da izah ettiğimiz bu durumların bir araya gelmesiyle Kur'ân ifadesi daha belîğ ve güzel olmuştur.¹⁷²

1.1.1. Telâ'um (Ses Ahengi)

Rummânî, belâgatla ilgili diğer eserlerde rastlanmayan bir konuya yer verir ki o da ses uyumluluğudur. Âyetlerden misaller getirmeksizin tela'um ile Kur'ân i'câzı arasında bir münasebet kurmaya çalışır. O, Kur'ân'ın eşsiz ses ahenginin yanına bir de hüsnü'l-beyân, nazım güzelliği ve mânaya delâlet cihetlerini de ilave eder ki asıl i'câzın o zaman ortaya çıkacağını savunur.¹⁷³ Ayrıca Rummânî, sesin bütün konularını bir araya getirmesinden dolayı telâumu, fevâsıl ve tecânüsten daha önemli görür. Yine o, telâumu nazımın bir vasfı olarak ele alır ve Kur'ân'ın bütününde mükemmel derecede bir ses-söz uyumluluğu olduğunu belirtir.¹⁷⁴ Ona göre telâ'um, tenâfür (söz uyumsuzluğu, cümledeki harf ve kelimelerin telaffuz zorluğu, dile ağır gelmesi hali) kelimesinin zıddı olup, te'lîfe ve cümleye uygun, uyumlu harf seçmek demektir. Burada te'lîfi de mütenafir, orta tabakadaki uyum ve üst tabakadaki uyum şeklinde üçe ayırır. Üst tabakadaki uyumdan kastı Kur'ân olup, ona göre Kur'ân'ın tamamı yüksek derecedeki mütelâim te'lîfe sahiptir. Yine Rummânî'ye göre Kur'ân'ın her kelâmdan üstün olduğu gerçeği düşünen, inceleyen herkes için açıktır. Bazı insanların bu gerçeği kavramada daha dikkatli ve titiz olduklarını vurgulayan müellif, bunun için bir nevi edebî zevkin, hassasiyetin olması gerektiğini de ifade eder.¹⁷⁵

¹⁷² Rummânî, *a.g.e.*, s. 70-72.

¹⁷³ Rummânî, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁷⁴ Rummânî, *a.g.e.*, s. 94-97.

¹⁷⁵ Rummânî, *a.g.e.*, s. 95-96.

Yine müellif, Kur'ân lafzı ile herhangi bir lafız arasındaki farkın, orta tabakadaki uyum ve uyumsuzluk arasındaki fark kadar aşikâr olduğunu, ancak insanların bu konuda farklı zihin yapısı ve duygulara sahip olmasından dolayı farklı fikirler beyân etmelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.

Sentaksa (söz dizimine) uygun harfler seçmek, telâ'umda asıl unsurdur. Dolayısıyla tercih edilen harfler ne kadar birbiriyle uyumlu olurlarsa o derecede bir telâ'uma sahip olurlar. Tenâfürün sebebi ise kullanılan harflerin mahreçleri arasındaki uyumsuzluktur. Bir diğer ifade ile mahreçleri itibariyle harflerin ya birbirine çok yakın ya da çok uzak seçilmesidir ki her iki durumda da harflerin tam anlamıyla telaffuzu dile zor ve ağır gelir. En kolayı ise bu iki halin ortasıdır. Bu nedenle idğâm¹⁷⁶ ve ibdal¹⁷⁷ vâkî olmuştur.¹⁷⁸

Rummânî, telâum ile ilgili ayrıca şunları zikreder: “Sözün kulağı okşaması ve dinleyicinin gönlüne çok tesir etmesi, onu etkilemesidir. Bunun benzeri ise şöyledir: En güzel yazı ve harflerle yazılan bir kitabı okumakla bunun zıttı olan bir kitabı okumaya benzer. Bunların her ne kadar ihtiva ettiği hususlar aynı olsa da, şekil ve sûret itibariyle aralarında bir fark ve üstünlük söz konusudur.”¹⁷⁹

Birbirinden farklı telaffuz özelliklerine sahip olan harflerin, mahreçleri de farklıdır. Bunlar, aksa'l-halk (boğazın en üstü), edna'l-halk (boğazın en aşağısı) ve bunların ortasıdır. İşte telâum, uzaklık ve yakınlık olmaksızın, bu mahreçlerin ayarlamasını iyi yapmaktır. Bu durumda kelâm kulağa hoş, dile kolay gelir ve muhatabın gönlüne Kur'ânî mefhumları akıtarak ona tesir eder.¹⁸⁰ Böylece Kur'ân te'lîfinin beşer sözüyle mukayese edilemeyeceğini vurgulayan Rummânî, bu güzelliğe ifade üstünlüğü ve en yüksek tabakadaki mânaların delâletini de ilave ederek i'câzın meydana geldiğini belirtir.¹⁸¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerim, “De ki: Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins-ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de

¹⁷⁶ İdğâm, mahreçleri aynı veya yakın olan harflerin yan yana gelmesiyle dilde ve kıraatte ortaya çıkan ağırlığın giderilmesi için uygulanan telaffuz biçimidir.

¹⁷⁷ İbdâl, Arap dilinde ve kıraatlerde bazı kelimelerdeki harf değişimlerini belirten terimdir.

¹⁷⁸ Rummânî, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁷⁹ A yer.

¹⁸⁰ A.yer.

¹⁸¹ Daha fazla bilgi için bkz: Rummânî, *a.g.e.*, s. 94-97; el-Hafacî, *Sırru'l-Fesaha*, s. 99 vd.; İbn Ebi'l-İsba', *Bediu'l-Kur'ân*, nşr. Hifnî Muhammed Şeref, Kâhire: y.y., 1377/1957, s. 77 vd.

olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.”¹⁸², “Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”¹⁸³ ve “Yoksa, ‘Onu (Kur’ân’ı) kendisi uydurdu’ mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah’tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.”¹⁸⁴ yüce beyânlarıyla insanlara bu uyum ile meydan okumuş ve onları etkisi altına almıştır.

1.1.2. Fevâsıl (Âyet Sonlarındaki Ses Uyumu):

Rummânî, Kur’ân i’câzının yapı taşlarından biri kabul ettiği fasılayı¹⁸⁵: “kelâmın mânasını daha iyi anlamayı sağlayan birbirine benzer harflerin, âyet duraklarında yer alması” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁶ Ona göre fasıla, Kur’ân belâgatinin nirengi noktalarından biri ve Kur’ân’ın ses-mâna uyumu açısından içsel mûsikisini ortaya çıkaran en önemli faktördür. Ayrıca bu konu çerçevesinde secî’ye¹⁸⁷ de değinerek ikisi arasında bir mukayese yapar. Ona göre fasıla belîğ (edebî), seci ise kusurludur. Çünkü fasılda lafızlar mânaya tâbî iken seci de mânalar lafza tabidir. Bu da ilahi hikmetin gereği olan delâleti ters yüz etmek demektir. Eğer asıl gaye açıklanması gereken mânaları ortaya koymaksa söz konusu benzerliğin, açıklanması gereken mânaya ulaştırması gerekir. İşte bu durum gerçekleştiği zaman kelâm belîğ olmaktadır. Aksi takdirde kusurlu ve hatalıdır.¹⁸⁸ Kur’ân’a bakıldığı zaman, onun ihtiyaç duyulan mânaları en güzel sûrette anlatma yollarından biri olarak tercih ettiği fasılaların her birinin belîğ ve hikmetli olduğu görülür. Bu da Kur’ân’ın diğer kelâmlardan ayrıldığı en belirgin özelliklerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Rummânî’ye göre Kur’ân fasılları aynı cins harflerden oluşanlar (hurufu’l-mütecânise) ve birbirine yakın harflerden oluşanlar (hurufu’l-mütekârîbe) şeklinde iki tarz üzere gelir. İlkine Kamer, Münâfikun, Tâ hâ, Tur, Kevser ve İhlas sûreleri örnek verilebilir. Mesela Tûr sûresi hep râ harfi ile nihâyet bulmaktadır. Mütekarib fasılaya ise

¹⁸² İsrâ, 17/ 88.

¹⁸³ Tûr, 52/34.

¹⁸⁴ Hûd, 11/13.

¹⁸⁵ Sözlükte ‘iki şeyi birbirinden ayırmak’ anlamındaki *fasl* kökünün ismi fail sigası olan *fâsıla* kelimesi ‘iki şeyin arasına girerek birbirinden ayırmak’ demektir. Bkz: Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut: y.y., ts., s. 381.

¹⁸⁶ Rummânî, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸⁷ Bedii ilminin lafzi güzelliklerinden biri sayılan seci, nesirde -en az- iki fasılanın aynı harf üzerinde uyuşması demek olup şiirde kafiye ne ise nesirde de seci odur. Bkz: ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Adullah, *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân*, C. I, Beyrut: y.y., 1376/1957, 53.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için; Rummânî, *a.g.e.*, s. 97-98.

هَذَا شَيْءٌ ۱۸۹ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ - اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۱۹۰ اَلْقُرْآنِ الْمَجِيْدِ .. اَلْعَجِيْبُ ۱۹۱

Konuyla ilgili olarak verilebilecek en güzel örneklerden biri de Nas sûresidir. Bu sûredeki fasılların oluşturduğu ritmik yapıda anlam da kendini açıkça hissettirmektedir. Sûredeki âyetlerin peş peşe ve gizlice okunmasıyla ortaya çıkan ses tonunda, sûrenin atmosferine uygun bir “vesvese” ortamının meydana geldiği görülecektir.

1.1.3. Tecânüs (Cinâs):

Lügatte, ‘eşyanın değişik türlerinden her birine verilen genel ad’ anlamındaki cins kökünün tefaul kalıbına aktarılmış şekliyle ‘iki şeyin birbirine benzemesi’ olarak tanımlanır.¹⁹² Rummânî, belâgatın bir bölümü olarak cinâs üzerinde de durur. Ona göre edebî tecânüs (cinâs), lügat itibariyle mânaları bir olan söz çeşitleri ile beyânda bulunmaktır. Cinâsın, tam, nakıs, mümasil, müstevfa, müteşabih, muharref, mutarraf, lahık, müzeyyel, münasebe müzdeviç, iştikak, müşevveş vb. türleri bulunmaktadır. Konuya örnek teşkil etmesi bakımından cinâs-ı müzdevici ele alalım:

Âyet (veya şiir) sonuna doğru, aynı cinsten iki lafzın birinin diğerini izlemesi¹⁹³ anlamına gelen müzdeviç cinâsa, Neml sûresindeki وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِيْنِ (Ve sana Sebe diyarından sağlam bir haber getirdim)¹⁹⁴ âyetini örnek verebiliriz.

Cumhûrun *sebein* şeklindeki kıraati¹⁹⁵ cinâs-ı müzdevic için bir örnek oluşturmaktadır. Zira bu okuyuşta mânanın sağlıklı oluşuna ilaveten lafza da önem verilerek, hem lafız hem mâna bedî bir güzelliğe kavuşturulmuştur. Şâyet ‘*nebein*’ yerine ‘*haberin*’ lafzı konup, *min sebein bi haberin..* şeklinde bir cümle kurulmuş olsaydı, mâna yine otururdu, ancak âyette yer aldığı esas yapısıyla lafzın eski güzelliği

¹⁸⁹ Fâtiha, 1/ 2-3.

¹⁹⁰ Kâf, 50/1-2.

¹⁹¹ Rummânî, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VI, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1410/1990, 43, 'C.N.S.' Maddesi.

¹⁹³ Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts., s. 154.

¹⁹⁴ Neml, 27/22.

¹⁹⁵ Bezî ve Ebu Amr hemzenin fethasıyla ve tenvinsiz olarak sebee; Kumbül ise vakf niyetiyle hemzeyi tutarak sebe' şeklinde okumuşlardır. Bkz: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, nşr. Şevkî Dayf, Kâhire: y.y., ts., s. 480; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirââti'l-Aşr*, nşr. Ali M. ed-Debbâ', C. II, Mısır: y.y., ts., 337.

korunamazdı.¹⁹⁶ Bu noktada cumhurun (*min sebein bi nebein* şeklindeki) kıraati, lafızda ölçülülük ve yazıda geometrik ahenk yönünden sözün en bedii vasfını taşımakta, buna ilave olarak motifli ve gözalıcı bir yapı örneği sergilemektedir.¹⁹⁷

1.2. Hattâbî (ö. 388/998)

Beyânü İ‘câzi ‘l-Kur‘ân adlı eserini Kur‘ân‘ın lafız ve mânası yönünden i‘câzına hasreden Ebu Süleyman Hattâbî, Rummânî ile muasırdır. O da tıpkı Rummânî gibi, belâgati, i‘câz açısından ele alarak Kur‘ân‘ı diğer metinlerden ayıran en önemli özelliğin, onun, anlatılan konuya ve muhataba göre söz i‘rad etmesinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸ O, son tahlilde Kur‘ân i‘câzını, kelâmın tabakaları arasında en yüksek konum olan belâgat olarak belirlemiştir. Muasırı Rummânî gibi belâgati üst orta ve en alt tabaka olarak üçe ayırarak Kur‘ân‘ın diğer sözlerden farklı olduğunu içermiş olduğu söz çeşitleri ile açıklamaya çalışmıştır:

“Söz, belâgat ve tavzîh açısından derece derecedir. Kimisi cezâletli, muhkem belîğ (الفصیح القریب الاسهل) tir, kimisi de caiz talku‘r-resl (الجائز الطلق الرسل) dir. Söz konusu bu üç tür, asil kelâmın taksimidir. Bir de müptezel söz vardır ki Kur‘ân‘da hiçbir şekilde bu türden bir sözün bulunması söz konusu değildir.”

“Birinci kısım sözün en yüksek tabakasını teşkil eder. İkinci kısım orta tabakadır. Üçüncü kısım ise en alt tabakadır. Kur‘ân‘ın belâgatinde her üçünden de bir parça vardır. Kur‘ân‘da her birinden bir şube vardır. Bunun neticesi bu hususiyetlerin imtizacıyla ihtişam ve tatlılığın kendisinde bir araya geldiği bir söz türü meydana gelmiştir.”

“Bunlar tek başlarına ele alındıklarında birbirlerine zıt iki sıfat gibidirler. Çünkü tatlılığın kaynağı kolaylık (sühulet)tir. Cezâlet ve metânet ise bir nevi zorlukla ilgilidirler. Bunlar birbirlerini iten şeyler oldukları halde Kur‘ân‘ın nazmında bir araya gelmeleri Kur‘ân‘a özgü bir fazilettir. Yüce Allah, peygamberi için açık bir delil ve davet ettiği dinin doğruluğunu gösteren bir mu‘cîze olması için bunu mümkün

¹⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Haqâ‘iki Gavâmizi‘t-Tenzîl ve Uyûni‘l-Ekâvîl fî Vücûhi‘t-Te‘vîl*, nşr. M. Mürsî Âmir, Beyrut, 1397/1977, C. III, 144.

¹⁹⁷ Çağıl, *a.g.e.*, s. 348.

¹⁹⁸ Hattâbî, *Beyânü İ‘câzi ‘l-Kur‘ân*, Mısır: Daru‘l-Mearif, ty., s. 22-23.

kılmıştır.”¹⁹⁹ diyerek insanların benzerini yapmaktan aciz kaldığı Kur’ân’ın bu beyânının, peygamber tarafından yapılmasıyla onun nübüvvetine ve davet ettiği dinin doğruluğuna delil olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Hattâbî, Kuran’ın bütün bu belâgat yönlerine sahip olduğunu ve bu özelliklerini görkem ve söyleyişteki tatlılıkla bir araya getirerek kendine has bir üslûb ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

Kur’ân’ın i’câz ve belâgat dinamiklerini lafız, mâna ve nazım olarak üç başlıkta sınırlandıran Hattâbî, bunlar arasına ince bir denge unsuru koyarak şöyle demiştir: *“Kelâm lafız, mâna ve nazım üzerine bina edilir. Taşıyan lafız, kendisiyle kaim olan mâna ve bu ikisiyle de bağlantılı olan nazımdır.”*²⁰⁰ *“Kur’ân’ı teemmül eden kimse ondaki bu güzelliklerin son derece şerefli ve faziletli olduğunu görür ki Kur’ân da en doğru mânaları içererek en güzel te’lif nazımıyla ve fasih lafızlarla geldiği için mu’ciz bir kitap olmuştur.”*²⁰¹

Hattâbî, Kur’ân i’câzının sebebini lafızların fesâhati, te’lifindeki düzen ve daha sonra doğru mânaları içermesi olarak görmektedir. Bunu yanı sıra Kur’ân i’câzının üçte ikisini sesin hususiyetine irca etmiş ancak eserlerinde bu konu ile ilgili müstakil bir başlık oluşturmamıştır. Yeri geldikçe birtakım örnekler vermekle yetinen müellif ses-mâna arasındaki i’câz hususiyetlerine değinmiştir. Bu örneklerden biri olan ve İslam âlimlerinin belâgat tonlaması bakımından Kur’ân’da en zirvede bir mi’yara sahip olduğunu ikrar ettikleri *فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ* âyetindeki²⁰² belîğ ifade üzerinden konuyla alakalı önemli açıklamalara yer verir.²⁰³

Bu âyet dikkatle incelendiği zaman çok yüksek bir belâgata sahip olduğu görülür. Öyle ki âyetin ilk kelimesi *فَاَصْدَعْ*’dır. Bu kelime aslında *“Açıktan tebliğ et, ortaya çık”* mânasına gelir. *“بلغ = tebliğ et”* veya *“اخرج = artık dışarıya çık”*, yahut *“اظهر = ortaya çık”* kelimeleri yerine *اصْدَعْ* kelimesinin tercih edilmesinin hikmetlerinden biri bu kelimenin, *“بَلِّغ = tebliğ et”* kelimesinden daha güçlü bir emir

¹⁹⁹ Hattâbî, *a.g.e.*, s. 23-24.

²⁰⁰ Hattâbî, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰¹ Hattâbî, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰² “Sana emrolunanı açıkça söyle” (Hicr, 15/94).

²⁰³ Hattâbî, *a.g.e.*, s. 44-45.

ifade etmesidir. Tebliğ faaliyetinde her zaman için müspet cevap alınmayabilir fakat ‘فَاصِدْعٌ’ kesin cevap alınacak bir emri ifade etmektedir.²⁰⁴

Bu kelimenin kök harfleri olan ع-د-ص fiili, parçalamak, yarmak mânasına gelir. انصدع الزجاج demekle, bardağın yarıldığını ve dolayısıyla içinde bulunan meşrubatın ne olduğunun anlaşıldığını belirtmiş oluruz. Buna göre âyetin Efendimiz (s.a.v.)'e hitaben verdiği mesaj şöyle olur:

*“Resulüm! Bütün herkes tarafından açıkça görülmesi için Allah’ın Cebrail vasıtasıyla kalbine koyduğu hakikatlerin üzerindeki gizlilik perdesini yırt at. Kalp şişesini yar ki, içinde bulunan maddî-manevî hayatın iksiri ağzından akıversin!”*²⁰⁵

Bu âyetin bir diğer i’câz hususiyetini ع-د-ص kelimesinin harflerindeki fonetik unsurlarda görmek mümkündür. Burada yer alan üç harften ilki olan ص harfi itbak sıfatına sahip harflerdendir. Üst kısmı başta olmak üzere ağızın içini dolduracak bir fonetiğe sahiptir. Bu da ilk defa Kur’ân’ın açıktan yapılacak tebliğ ve ilanının haşmetine uygun bir ses tonudur.

Ortakdaki د harfi ise, kalkale harflerinden olup, dudakların hemen gerisindeki bir mahrece ve sesi titretme, sarsma fonetiğine sahiptir. Bu da gizli olan bir şeyin üstündeki perdeyi kaldırarak muhatabın yüreğini hoplatacak ve dikkatleri üzerine toplayacak bir ses tonunu tasavvur ettirmektedir. Kalkale harflerinin bir özelliği de ikinci bir titreşimle ses tonunun tekrarlanmasını sağlamaktır. Bu özelliği dolayısıyla harf, açıkça ifade edilen hakikatlerin bir defaya mahsus değil, her zaman tekrar edilmesini gerekli gören tebliğ vazifesinin devamlılığına işaret etmektedir.

Kelimenin son harfi olan ع ise, mahreç itibariyle boğaz harflerinden olduğu için iç derinliği ve gerçeği seslendiren davetçinin bütün kalbî samimiyetini çağrıştıran bir özelliğe sahiptir.²⁰⁶

²⁰⁴ Zerkeşî, *a.g.e.*, C. III, 437; Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur’ân*, C. III, Kâhire: y.y., 1394/1974, 152.

²⁰⁵ Zerkeşî, *a.g.e.*, C. III, 443; Süyûtî, *a.g.e.*, C. III, 185.

²⁰⁶ Geniş bilgi için, Niyazi Beki’nin *Kur’ân’dan Bir Belagat Örneği*: “فَاصِدْعٌ بِمَا تُؤْمَرُ”, makalesine bakılabilir. http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=7595&ctgr_id=35, erişim tarihi: 27.03.2019.

Bu kısacık ifadede buna benzer daha birçok hakikate işaret etmek, şüphesiz mu'ciz bir kitap olan Kur'ân'a mahsus bir ifade üstünlüğüdür. İbn Âşûr'un (ö. 1973) ifadesiyle "Bu, gerçekten bir i'caz-ı bedîdir."²⁰⁷

1.3. Bâkılânî (ö. 403/1013)

Bakılânî, belâgat ve i'câz konusunda, Kur'ân'ın belâgatini, nazmı itibariyle mu'cize olarak nitelendiren Hattâbi'nin yolunu takip etmiştir. Nitekim o, Kur'ân hakkında şöyle söylemektedir: "Nazmı eşsiz, te'lifi hayret verici ve son derece belâgatli ifade tarzıyla insanların ondan aciz oldukları bir zirvede durur. Öte yandan Kur'ân nazmı birçok yönden, bu anlamda izlenen usûllerin çeşitliliğine rağmen, alışılmış Arap kelâm sisteminden ayrılarak kendine ait bir uslûb ortaya koymuştur."²⁰⁸

Bakılânî'nin ortaya koyduğu Kur'ân'ın 'eşsiz nazma ve hayret veren te'lifi sahip olması konusu' daha sonra Abdulkâhir el-Cürcânî tarafından geliştirilen nazım fikrine zemin hazırlamıştır. Nitekim el-Cürcânî, Bakılânî ile ilgili şöyle demektedir; "Şüphesiz ki o, Kur'ân nazmı üzerinde derince düşünmüş ve böylece Kur'ân'da en yüksek menzilde bulunan nazımın güzelliğine ve te'lifine dair eşsizliği görmüştür."²⁰⁹

Onun bu girişiminin ardından Kur'ân'ın i'câzıyla uğraşan birçok kişi konuya hem vakıf olmuş hem de çeşitli yorumlarla konuyu zenginleştirerek daha ileri bir merhaleye taşımıştır. Ayrıca Kur'ân'da sesin delâleti ile ilgili sırların büyük bir kısmını açıklığa kavuşturarak bu harflerle ilgili hakikati keşfetme gayreti içinde olan araştırmacılara da kapı aralamıştır.

Kur'ân'da sesin i'câzı konusunda Bâkılânî'nin bizim için açıklığa kavuşturduğu en önemli hususlardan biri de 29 sûrenin kendisiyle başladığı mukattaa harfleri ve bu harflerle ilgili ses tasniflerini aktarmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de mukattaa harfleri ile başlayan yirmi dokuz sûre vardır ve bu da hemzesiz elif ile birlikte Arap alfabesindeki harflerin toplamına tekabül etmektedir. Adeta her bir sûre alfabe de bir harfe karşılık gelecek şekilde yirmi dokuz sûrede mukattaa harfleri kullanılmıştır. Tekrarlar istisna edildiği zaman mukattaa harflerinin sayısı on dört olmaktadır. Bunlar; -ل-م-ص-ر-ك-ه-ي-

²⁰⁷ İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunûsî, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, C. XIV, Tunus: y.y., 1997, 88.

²⁰⁸ Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 30.

²⁰⁹ Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 32.

ع-ط-س-ح-ق-ن harfleridir. Bakıllânî'ye göre bu harflerden her birinin bir niteliği vardır ve bu sûrelerin başındaki haruf-u mukattaalar, Arap alfabesindeki harflerin taşıdığı tüm nitelikleri taşımaktadır.²¹⁰ Elbette Allah'ın bu harflerin bir kısmını ilga edip bir kısmını zikretmesinde ince hikmetler vardır. Şimdi de Bakıllânî'nin bu harflerdeki ses delâletine dair tespitlerine kısaca temas edeceğiz.

1.3.1. Fevâtihi's-Suver'de Ses Delâleti

“Bir şeyin evveli; giriş, başlangıç” anlamlarına gelen ‘fâtîha’ kelimesinin çoğulu olan fevâtihi ile ‘sûre’ nin çoğulu olan süver kelimesinin terkihiyle meydana gelmiştir. Söze insanların ilgisini çekecek ifadelerle başlama, edebî sanatlardan biridir. Üstün edebî hususiyetleri olan Kur’ân’ın da sûrelerine, hem ifade şekli hem de mâna itibariyle muhatabın ilgisini çekecek, âdeta onu dinlemeye zorlayacak çarpıcı ifadelerle başladığı tesbit edilmiştir.²¹¹

Sûreler, başlangıçlarının özellikleri itibariyle hecâ harfleriyle başlayanlar,²¹² haber cümlesiyle başlayanlar,²¹³ yemin ile başlayanlar,²¹⁴ övgü ile başlayanlar,²¹⁵ ünlemle başlayanlar,²¹⁶ emirle başlayanlar,²¹⁷ soru ile başlayanlar,²¹⁸ kınama ile başlayanlar,²¹⁹ sebep bildirme ile başlayanlar²²⁰ ve şart ile başlayanlar²²¹ olmak üzere on kategoride özetlenmiştir.

²¹⁰ Bâkılânî, *a.g.e.*, 61-62.

²¹¹ Zerkeşi, *a.g.e.*, C. I, 164-181; Süyûtî, *a.g.e.*, C. II, 967-975.

²¹² Kur’ân’da 29 sure {صن} , {يسن} , {طسم} , {الم} gibi mânaları bilinmeyen, aynı zamanda “hurûf-ı mukattaâa” denilen harflerle başlamaktadır. İslam âlimlerinden bazılarına göre, bu harflerin anlamlarını bilmemiz mümkün değildir. Bunlar Kur’ân’ın esrarındandır ve anlamlarını yalnızca Allah bilir. Geniş bilgi için bkz.; Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, C. II, Beyrut: y.y., 1990, 3-4.

²¹³ 21 sure, bir haber veya bilgi vererek, ilgi çeken açıklamalar yapılarak söze başlar. { إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا }
²¹³ { أَلَيْسَ أَمْرُ اللَّهِ } gibi.

²¹⁴ Sayıları on yediye ulaşan bu sûrelerde önem ve özelliklerinden dolayı bazı zaman dilimlerine, mekân ve cisimlere, meleklerle ve savaş atları, rüzgâr gibi bazı güçlere, incir ve zeytine yemin edilerek söze başlanmaktadır; { وَالصَّافَاتِ صَفَا } { وَالطُّورِ } { وَالنَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ } gibi.

²¹⁵ Bu gruba giren on dört sûre Allah’ı acz ve eksiklik niteliği taşıyan sıfatlardan tenzih eden { تَبَارَكَ } , سَبَّحَ , { الْحَمْدُ لِلَّهِ } gibi ifadelerle başlamaktadır.

²¹⁶ { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا } , { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ } ve { يَا أَيُّهَا النَّاسُ } gibi nidalarla başlayan on sûre vardır.

²¹⁷ { قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ } , { أَطِيعُوا } şeklinde sûreye emirle başlanmasında, emredilen hususun zihinlere iyice yerleştirilmesi ve sözün devamına ilgi gösterilmesinin sağlanması gibi hikmetler olduğu söylenebilir.

²¹⁸ Kur’ân’da altı sure { أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ } , { عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ } , { هَلْ أَلَمْتُ عَلَى الْإِنْسَانِ } gibi soru edatları ile başlamaktadır.

²¹⁹ İki sûrenin başında { وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ } , { وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ } gibi kınama ve azarlamayı ifade eden “veyl” lafzı, bir sûrenin başında da “kurusun! yok olsun!” mânası taşıyan { تَبَّتْ } fiili bulunmaktadır.

İlk kategoride zikrettiğimiz sûre başlarındaki seslerle alakalı konu, Bakıllânî'nin asıl üzerinde durmak istediği konudur. Hecai (hece) harflerle başlayan sûreler Bakıllânî gibi birçok âlimi meşgul etmiş, bu âyetlerin tefsiri ve mânası ile alakalı çok uzun açıklamalar yapmışlardır. Üzerinde ittifak ettikleri konular olduğu gibi birtakım ihtilaflar da söz konusu olmuştur.

Bakıllânî, mukattaa harfleri ile ilgili ortaya koyduğu ses ve delâlet sırlarını, özellikle yaşadığı asrın düşünce dünyasında ortaya çıkan fikirleri çeşitli başlıklar altında özetlemeye çalışmıştır. Öncelikle mukattaa harfleri ile Kur'ân sûreleri arasındaki münasebeti açıklamış ardından Kur'ân'daki sûrelerin dörtte birinin bu hecai harflerden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu da Kuranı Kerim'in harflerden müteşekkil ve Arapların kelâmı olduğuna, bununla birlikte o eşi benzeri olmayan şekilde harflerin bir araya getirilmesi ile mu'ciz bir kelâm olduğuna delâlet eder.

Bu on dört harfe dikkatli bakıldığı zaman, farklı cins ve sıfatlara sahip olduğu görülür. Kur'ân'ın nüzulünden sonra Arap bilginleri mukattaa harflerinin belirli sıfatlara sahip harflerin yarısını ihtiva ettiğini ortaya koymuşlardır. Mesela, hems sıfatına sahip on harften beşi olan س - ح - ه - ك - ل harflerini, cehr sıfatına sahip olan on sekiz harfin yarısını yani ن - ب - ق - ط - ر - م - ل - ا - ل harflerini, şiddet sıfatına sahip sekiz harfin dördünü; ا - ك - ط - ق sayıları yirmiyeye ulaşan rihve harflerinin yarısını; ع - ه - ص - م - ر - ل - ا - ل harflerini ve diğer sıfatlar için de aynı durumun söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.²²²

Öte yandan mukattaa harflerinin tercihi de geliştiği güzel olmamıştır. Bu konuyla ilgili Zerkeşi, sûrelerin başlarındaki harflerin, sûrenin genel muhtevasıyla yakın bir ilişkisi olduğunu ve bu ilişkinin hem lafız, hem de anlam yönüyle olduğunu belirterek orijinal bir yorum getirmiştir.²²³ Meselâ, Kur'ân'da yalnızca Kâf ve Şûrâ sûresi “ق” harfi ile başlamaktadır. Bu sûreleri yakından incelediğimizde ق harfi üzerine bolca kafiye olduğunu ve bu harfin cömertçe kullanıldığını görürüz. Müfessirlerin bu konuda yaptıkları işarî yorumlara göre ق, şifre olarak Kur'ân anlamına gelmektedir. Dikkat

²²⁰ Kurân-ı Kerim'de sadece Kureys sûresine لَيْلًا لَيْلًا لَيْلًا illet ve sebep gösterme (ta'fîl) edatı olan “ل” harfiyle başlanmaktadır.

²²¹ Yedi sûrede söze başlanırken { إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ } { إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ } gibi şart cümleleriyle başlanarak bu şartın gerçekleşmesi halinde daha neler olacağı hususunda muhatapların merak duyguları harekete geçirilmektedir.

²²² Bâkıllânî, a.g.e., s. 46-47.

²²³ Zerkeşi, a.g.e., C. I, 169.

edilirse, her iki sûrede 57’şer tane “ق” harfi kullanıldığı görülür. Bunların toplamı ise Kur’ân sûrelerinin toplam sayısı olan 114’e tekabül eder.²²⁴ Bir diğer önemli nokta ise her iki sûrenin mâna ve muhtevasının Kur’ân’la çok alâkalı olmasıdır. Kâf sûresi ق فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعَبِيدِ diye Kur’ân’a kâsem ile başlar. Sonunda da “Tehdidimden korkanlara Kur’ân’la öğüt ver.”²²⁵ denilerek nihâyete erdirilir. Şûrâ sûresi ise عَسَىٰ كَذٰلِكَ يُوجِي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكَ اللهُ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ “Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kâf. O Aziz ve Hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere böyle vahyeder.”²²⁶ ifadesiyle başlayıp Kur’ân’ın bir hususiyeti dile getirilerek sona erer:

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوْحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِيْ مَا الْكِتٰبُ وَلَا الْاِيْمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنٰهُ نُورًا نَّهْدِيْ بِهِ مَنْ نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا وَاِنَّكَ لَتَهْدِيْ اِلَى صِرٰطٍ مُّسْتَقِيْمٍ صِرٰطِ اللهِ الَّذِيْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِلَّا اِلَى اللهِ تَصِيْرُ الْاُمُوْرُ

“İşte Sana da böyle emrimizden bir ruh (kalblere can veren bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat Biz onu bir nur yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla hidâyete iletiyoruz. Ve şüphesiz ki sen, doğru yola hidâyet rehberliği yapıyorsun: Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi Allah’ın yoluna. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah’a döner!”²²⁷

Görüldüğü gibi her iki sûrenin başı ve sonu Kur’ân’la alâkalıdır. Zaten “ق” ile Kur’ân’a işaret edilerek muhtevadan haber verilmiştir. Böyle bir seçim, kesinlikle gelişmiş güzel olamaz. İşte bütün bunlar ve daha nice delil, Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğunu gösterdiği gibi mukattaa harflerinin sıralanış ve adedindeki uyum ve ahengi gözler önüne sermektedir.

Bakillânî de Kur’ân’ın diğer söz ve metinler arasında sahip olduğu bu üstün biçimsel farklılığı ve üslûbu önemseyerek bunu Kur’ân’ın eşsiz bir yönü olarak kabul eder. Ona göre Kur’ân, birbirinden güzel lafızları kalbe ve zihne en mümtaz şekilde ulaştıran mânaların birbiri ile yarıştığı mu’ciz bir kitaptır.²²⁸

²²⁴ Muhittin Akgül, “Mukattaa Harfleri ve Kur’ân İ’câzındaki Yeri”, *Sakarya Üniv. İlh. Fak. Der.*, 14/2006, s. 63.

²²⁵ Kâf, 50/45.

²²⁶ Şûrâ, 42/1-3.

²²⁷ Şûrâ, 42/52-53.

²²⁸ Bâküllânî, *a.g.e.*, s. 63-64.

1.4. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)

Ebu Hilâl el-Askerî, Rummânî, Hattâbi, Bakıllânî gibi âlimler nazım (sözdizim) fikrini dillendirse de bu konudaki çalışmalarıyla şöhret bulan kişi Abdülkâhir el-Cürcânî olmuştur. O, Kur'ân'ın i'câz ve belâgat açısından zirve bir noktada olduğunu ispat etmek için bu teoriyi ortaya koymuş ve kendisinden sonra gelen âlimlere de büyük ölçüde öncülük etmiştir.

Ona göre bir kelâmın, onu sarf eden kimsenin gayesini ifade edebilmesi ve muhatap kitle karşısında hüsn-ü kabûl görmesi için lafız, mâna ve nazm unsurunu bünyesinde barındırması gerekir. Zira lafızlar, maksadı ifade etmek için kullanılan harf ve sözcükler iken mâna, kişinin nefsindeki ve muhataba anlatmak istedikleridir. Bu tanıma göre lafızlar verilmek istenen mânaların formatı, mâna ise bu formatlarla ifade edilen şeylerdir. Abdülkâhir el-Cürcânî, lafız ve mâna ile ilgili yaptığı açıklamalardan ve bu ikisi arasında kurduğu yakın münasebetten sonra nazmı şöyle tanımlamaktadır: “Nazım, mâna içinde en uygun formatın seçilmesidir ki nazımın iki şartından biri mânaların içimizde tertip edilmesi, ikincisi ise bunun ifade edilmesi için uygun lafız veya seslerin seçilmesidir.”²²⁹ Abdülkâhir bu nazariyesini âyetlere tatbik etmek üzere takdîm-tehîr, hazf-zikir, ta'rîf-tenkîr, te'kîd, fasl-vasl gibi belâgata dair özelliklerle ilgili örnekler vermiştir. Burada bütün bu hususların üzerinde durmak çalışmanın sınırlarını aşacağından müellifin konuyla alakalı bir örneğinin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

İlk maddede zikredilen takdîm-tehîr konusunda el-Cürcânî, Enbiya sûresi 62. âyeti misal vermektedir. Âyette, *قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتَانِيَا إِبْرَاهِيمَ*, “*İbrahim getirilince ‘Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?’ dediler.*” Buradaki انت lafzı fiilin öncesinde takdîm edilmiştir. Hâlbuki normal şartlarda fiilin başa alınması ve *أَفَعَلْتَ هَذَا* denilmesi gerekiyordu. Müellif bunun sırrının, cümle kurulurken şüphe edilen şey hangisi ise onun başa alınmasında olduğunu ifade eder ve “Şüphe isim konusunda ise o isim, fiil konusunda ise o fiil takdîm edilir. Burada şüphe duyulan husus putların kırılması değil, bunun kim tarafından yapıldığıdır. Zira putların kırıldığı ortadadır. Onlar bu şekilde cümle kurarak bu işi İbrahim’e yıkmak, ona bunu itiraf ettirmek niyetindedirler. Âyet

²²⁹ Abbas Fadl Hasan, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Amman: y.y., 1991, s. 65.

onların içlerinde oluşan mânaya uygun bir terkiple varid olmuştur.”²³⁰ diyerek bu konudaki kanaatini dile getirir.

Öte yandan el-Cürcânî’ye göre ses düzeyinde lafızlarla ilgili olmalarına rağmen cinâs ve seci gibi özellikleri lafzın fesâhatinden saymak doğru değildir. “Bazen düşüncenin başlangıcında ve tam olarak sonuca ulaşmadan ibaredeki güzelliğin lafız ve mâna düzeyini aşmadığı düşünülebilir. ... Netice olarak bizzat mânanın isteyip talep etmediği, gerektirmediği ve ona doğru sevk etmediği ne makbul bir cinâs ne de güzel bir seci bulabilirsin.”²³¹ Bu görüşleri doğrultusunda el-Cürcânî’nin anlam konusunu lafızların önünde tuttuğu söylenebilir. Zira o, Kur’ân nazmını oluşturan lafızların, tek başlarına şekil ve ses olarak hiçbir değerinin olmadığını ancak bir nazm içinde var olduğu müddetçe yeni bir delâlet kazandığını söylemektedir.²³² Netice itibariyle Kur’ân’ın üslûbundaki yegâneliği onun özel nazmına, nazmı da mânalarının gözetilmesine dayandırmaktadır.

Arap dilinin temel cümle türlerinden olan isim ve fiil cümlesinin hangisinin nerede kullanılacağını bilmek de el-Cürcânî’nin lafız, mâna ve nazm faaliyetinde dikkat çektiği hususlardandır. Zira isim cümlesi sabitliği, değişmemeyi, bir hal üzere oluşu ifade ederken fiil cümlesi değişikliği, yeniden ve tekrar tekrar oluşu ifade etmektedir. Bu yüzden uzunluk ve kısalık gibi değişmeyen sıfatlardan, durumlardan haber verirken isim cümlesi aksi takdirde fiil cümlesi tercih edilmelidir. el-Cürcânî, isim cümlesinin ögesi olan haber çeşitleri hakkında sözünü sürdürürken Arapça cümleler ve şiir beyitlerinden verdiği örnekler yanında Ashab-ı Kehf’in köpeğinin değişmeyen sabit pozisyonunu anlatan şu âyeti misal verir: *وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ* “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi.”²³³ Eğer cümlede *بَاسِط* ismi yerine aynı kökten türeyen *يَبِسط* fiili kullanılmış olsaydı Ashâb-ı Kehf’in köpeğinin almış olduğu pozisyonun sabitliğini ifade etmeyecekti.²³⁴

²³⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esraru'l-Belağâ*, nşr. Helmut Ritter, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1954, s. 70.

²³¹ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 4.

²³² Cürcânî, *a.g.e.*, s. 44-47.

²³³ Kehf, 18/ 18.

²³⁴ Cürcânî, *Delailu'l-İ'câz*, s. 141.

el-Cürçânî, nazmın güzellik ve estetikliğinin yalnızca Kur’ân âyetleri söz konusu olduğunda var olduğunu söyler. Mesela fiilin isme bina edilmesine dair güzelliğe şu âyetleri örnek gösterir:

“Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah’tır. O, iyileri hep koruyup kollar.”²³⁵

“Yine dediler ki: “Bunlar, onun başkalarına yazdığını, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarındır!”²³⁶

“Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman’ın emrinde toplanmış, hepsi birlikte sevk ve idare ediliyordu.”²³⁷

O, bu âyetleri şöyle yorumlar: “Eğer bu âyetlerde cümlelerden bazıları aşağıdaki şekillerde gelse mesela: *إِنَّ وَلِيَّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ* “Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah’tır. O, iyileri koruyup kollar.” *وَحُسْبَرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ* “Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman’ın emrinde toplanmış, sevk ve idare ediliyordu.” denseydi de fiil isme bina edilmiş olarak yani haberi fiille başlayan isim cümlesi şeklinde gelmeseydi, lafzın mânadan uzaklaşarak mânanın olması gerektiği şekil ve halden ayrılıp kaybolacağını birazcık edebî zevki olan herkes anlardı.”²³⁸

el-Cürçânî’nin nazmın inceliklerinden kabul ettiği bir diğer husus nekra (belirsiz) isimlerdir. Örnek olarak verdiği şu âyete bakalım: *وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ*: “*Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkününü olarak bulursun.*”²³⁹ Ona göre, şâyet âyetteki *حَيَاتِهِ* kelimesi, bu şekilde nekra değil de *عَلَى الْحَاةِ* şeklinde marife olarak gelseydi, nekra olarak gelmesinde bulunan niteliklere sahip olmayacaktı. Zira burada söz konusu edilen hayatın asıl hayat değil artma, temadi özelliği olan bir hayat olmasıdır. Burada sanki şöyle bir mâna kastedilmiştir: “Şâyet onlar yaşarlarsa geçmişteki ve şimdiki yaşadıkları hayata ek olarak gelecekte yaşayacakları bir hayata

²³⁵ A’râf, 7/196.

²³⁶ Furkan, 25/5.

²³⁷ Neml, 27/17.

²³⁸ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 205; Kadir Kınar, “Abdulkahir Cücani’de Nazm Teorisi”, *Sakarya Üniv. İlh. Fak. Derg.*, 13/2006, s. 119.

²³⁹ Bakara, 2/96.

düşkün olduklarını görürsün.” Yani belirlilik takısı mutlak olarak hayat kastedildiği yerde getirilebilir. Burada mutlak bir hayat kastedilmediği için الحَيَاة değil de حياة denmiştir.²⁴⁰

Cürcânî'nin bu görüşleri doğrultusunda, Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili olarak çıkan sonuçlar şunlardır: Kur'ân'ın nazmını oluşturan lafızların tek başlarına, şekil ve ses olarak hiçbir değerleri yoktur. Çünkü onu oluşturan lafızları Araplar Kur'ân inmeden önce biliyorlardı. Ancak bildikleri bu lafızlar nazm içinde yeniden var olmuş, her biri yeni bir delâlet kazanmışlardır. Bu nazmı şekil ve ses boyutuyla anlamından ayırmak da mümkün değildir. Çünkü bu iki unsur murad edilen anlamın doğal bir tezâhürüdür.²⁴¹

1.5. Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239)

Kur'ân-ı Kerim'in i'câzına ses yönünden dikkat çeken önemli isimlerden biri de Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr olmuştur. Öncelikli olarak kendi zamanına kadar ulaşan beyân ve i'câz konulu bütün kitaplara vakıf olmuş ve ardından bu konuda başvuru kaynağı sayılabilecek eserler te'lif etmiştir.

İbnu'l-Esîr, dilsel lafızları güzellik yönünden ele alarak onlara birtakım ölçüler belirlemiştir. Zevk-i selim diye tabir ettiği güzellik ve estetik anlayışını, kelimelerin sahip olduğu fesâhat ile nitelendiren müellif, kimi yerde fesâhati, lafzın açık ve anlaşılır olmasına aynı zamanda herkes tarafından bilinip ve kullanılmasına bağlarken²⁴² kimi yerde hem fonetiğine hem de harfler arasındaki uyuma bağlamıştır.²⁴³ Çelişkili gibi görünen bu ifadeler birçok belâgat âlimi tarafından eleştirilmiştir. Mesela, *el-Meselu's-Sâir* isimli eserinde fesâhatin yalnızca lafza has olduğu iddiasında bulunarak onun, lafzın fonetik güzelliğini ifade eden bir sıfattan ibaret olduğunu söylemiştir. İbn Ebü'l-Hadîd (ö. 656/ 1258), hiçbir belâgat âliminin fesâhati yalnızca lafza hasretmediğini belirterek İbnu'l-Esîr'in bu iddiasını tenkit etmiştir.²⁴⁴

²⁴⁰ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 224.

²⁴¹ Dursun Hazer, “Abdülkâhir el-Cürcânî’de Fesahat Kavramı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2002, C. 5, S.14, s.189.

²⁴² İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sair fi Edebi'l-Katibi ve's-Şair*, thk., Ahmed el-Hûfi- Bedevî Tâbâne, C. I, Kâhire: Daru Nehdati Mısır, 1973, 95; İbnu'l-Esîr, *el-Cami'ul-Kebir fi Sina'ati'l-Manzumi Mine'l-Kelami ve'l Mensur*, nşr. M. Cevad- Cemil Said, C. I, Bağdat: y.y., 1375/19561, 195-196.

²⁴³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sair*, C. I, 91,195-196.

²⁴⁴ İbn Ebi'l-Hadid, *el-Feleku'd-dair*, nşr. Ahmed el-Havfi- Bedevî Tabâne, Riyad: y.y., 1984, s. 90.

Fesâhatin, yalnızca lafzın fonetik güzelliği ile ilgili olmadığı kanaatini taşıyanlardan biri de Fahreddîn er-Râzi'dir. Ona göre, eğer iddia edildiği gibi olsaydı fesâhat ya tek tek harfler için ya da kelimenin bütünü için söz konusu olacaktı. Mesela علم kelimesini telaffuz eden kimsenin bu lafzı bir anda söylemesi imkânsızdır. Çünkü bu kelimenin harfleri ancak birbirini izleyerek meydana gelirler. Mütakellim ع harfini telaffuz ettiğinde ل ve م harfi henüz yoktur. Aynı şekilde ل harfini telaffuz ettiğinde de ع ve م yoktur. Netice itibariyle telaffuz, kelimeyi oluşturan harflerin belli bir düzene göre okunmasıyla meydana geldiğine göre, fesâhatin kelimenin tamamında bulunduğu dair iddialar mesnetsiz kalmaktadır.²⁴⁵

Lafzın güzelliğine etki eden faktörü ses bakımından değerlendiren İbn Esîr, lafzı, bir tonlama ile birlikte idrak edilen şey olarak tanımlamaktadır. Ona göre harflerin mahreçlerinde oluşan bu ses ve tını her zaman güzeldir.²⁴⁶ Aynı zamanda kulağın bir lafızdan aldığı zevkin subjektif olabileceği ve bir ölçü teşkil edemeyeceği, -çünkü insanların bazen çirkin şeyleri de sevebileceği- yönündeki muhtemel itirazlara karşılık bu gibi konularda hükmün ekseriyete göre verileceğini kaydeder. Ona göre bir insanın kömür yemeyi sevmesi, kömürün tadının güzel olduğunun değil, o kişinin hasta olduğunu, midesinin, tat alma duyusunun bozuk olduğunu gösterir.²⁴⁷

Diğer taraftan, bu lafızları işiten kimsenin zihninde beliren tasavvur ile telaffuz edilen lafızlar arasında sıkı bir münasebet olduğunu söylemesi bize İbn Cinnî'den etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Bu konu ile ilgili yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir: “Lafızların ses duyusuna girmesiyle zihinde meydana gelen tasavvur, tıpkı bir kimsenin görmesi gibidir. Telaffuzu zor lafızlar, tıpkı heybetli ve vakarlı kişiler gibi tahayyül edilir. Kolay lafızlar ise naif lafızlardır ve yumuşak huylu, hoş mizaçlı kişiler gibi tahayyül edilir. Bu yüzden Ebû Temmâm'ın²⁴⁸ (ö. 231/846) lafızları atlarına binen, silahlarını kuşanan ve hücum için hazırlanan askerler gibidir. Çünkü lafızları

²⁴⁵ er-Râzi, *Nihâyetü'l-İ'câz fi Dirâyeti'l- İ'câz*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi bl., no:1788, s. 96-97.

²⁴⁶ İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, C. I, 156.

²⁴⁷ İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, C. I, 170-172.

²⁴⁸ *el-Ĥamâse* adlı eseriyle tanınan Arap şairi.

serttir. Buhtürî'nin²⁴⁹ (ö. 284/897) lafızları yumuşak ve telaffuzu kolay olduğu için tıpkı çeşitli mücevherlerle kendini süslemiş güzel kadınlar gibidirler."²⁵⁰

Müellif, bütün bu iddialarına temel teşkil edecek en büyük örneğin Kur'ân üslûbu olduğunu söylemektedir. Çünkü kelâmın en fasihi olan Allah kelâmına bakıldığında ihtiva ettiği bütün yabancı kelimelere rağmen onun kolay ve akıcı olduğu görülmektedir.²⁵¹

Netice itibariyle, İbnu'l-Esîr en güzel lafızları, herkesin bildiği ve kolayca anladığı lafızlar olarak ve fesâhati de açık, net ve anlaşılır lafızların sıfatı olarak tanımlamıştır.²⁵² Bu da onun fesâhati, konuşmada telaffuz edilen lafzın fonetik bir niteliği olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. İlerde görüşlerine yer vereceğimiz Abdulkâhir el-Cürçânî ise harflerdeki akıcılığın ve telaffuz kolaylığının, lafzın üstünlük sebeplerinden olduğu ve i'câzı güçlendirdiği konusunda İbnu'l-Esîr'e katılmakla birlikte bu iddianın, temel kabul edilmesine itiraz etmektedir.²⁵³ Bu konuda İbnu'l-Esîr'den tamamen ayrılan Abdulkâhir Cürçânî'nin fesâhatle kastettiği mâna, konuşmada ses ve harflere ait olan 'lafzın fesâhati' mânası olmayıp, i'rab ve lafız açısından kusursuz olmasının yanı sıra akıl ve düşünce ile anlaşılan bir takım mâna incelikleri dolayısıyla kelâmda meydana gelen fesâhattir. Sesin mânaya delâleti bağlamında konuya yaklaştığımız zaman el-Cürçânî'nin bu konudaki yaklaşımını daha isabetli bulmaktayız.

1.5.1. Kur'ân'da Ses Delâletinin Ölçüleri

Malum olduğu üzere lafızlar birtakım seslerden meydana gelmektedir. Bir lafzın güzellik ya da çirkinliği kulakla idrak edilir. Kulağın hoşlandığı lafız güzel, hoşlanmadığı çirkin olmakla birlikte kulağa hoş gelen her lafız da fesâhatle nitelenir.²⁵⁴ Dolayısıyla bir kelimenin fesâhatini belirleyen ana kriter tecrübe ve kullanımı da içine alan zevk-i selim'dir.

²⁴⁹ Ebu Temmam'ın talebesi ve Arap şairi.

²⁵⁰ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, C. I, 171.

²⁵¹ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, C. I, 162.

²⁵² İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, C. I, 92,170 vd.

²⁵³ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 385-387, 399-400, 522; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 95.

²⁵⁴ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, C. I, 93; İbnu'l-Esîr, *el-Câmi'ul-Kebîr*, C. I, 195-196.

İbnu'l-Esîr, dilsel güzelliğin ruhunu ve özünü kulağa hoş gelen seslere hasrettikten sonra itimat ettiği kriterlerle birlikte Kur'ân'a yönelerek görüşünü destekleyen deliller sunmuştur. Ona göre Kur'ân'ın eşsiz güzelliğini ortaya çıkaran altı ölçüt vardır. Bu kısımda belirlenen bütün bu ölçütler yerine müellifin diğer birçok belâgat âliminden farklı olarak Kur'ân sesinin güzelliği ve mâna ile olan münasebetini ortaya çıkaran ölçütlere değinmek istiyoruz.

1.5.1.1. Ses Münasebetinden Hareketle Belirli Lafzın Seçilmesi

Kur'ân'ın, dilin sahip olduğu müteradif kelimelerden delâleti en hassas, tasvîr gücü en fazla ve fesâhati en kuvvetli olanını tercih etmesi, onun ifade üstünlüğüne delâlet eder. Bu hususta İbn-i Atiyye (v. 542/1148) şöyle demiştir: “Kur'ân öyle bir kitaptır ki ondan bir kelime çıkarılsa, sonra bütün Arap lisanı altüst edilse, ondan daha münasip bir kelime bulmak mümkün değildir.”²⁵⁵ Rağıb el-İsfahani'ye göre de “Kur'ân'ın lafızları Arap kelâmının özü, zübdesi, vasıtası ve en seçkinleridir. Kur'ân'ın lafızları ve bunların müştaklarına nisbetle diğer sözler, tatlı meyvelerin özüne nisbetle kabuk gibi veya buğdayın özüne nisbetle kepek ve saman gibi kalır.”²⁵⁶

Kur'ân'ın belli durumlarda onlardan birini diğerinin yerine kullanmasında birçok hikmet saklıdır. Bu da İbn-i Esîr'in dediği gibi ancak akli yüce ve zevk-i selim sahiplerinin fark edeceği bir inceliklerdir. Buna “Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadı”²⁵⁷ ve “Ya Rabbi! Karnımda olanı, sadece sana hizmet etmek üzere adadım”²⁵⁸ âyetlerini örnek olarak vermektedir. İlk âyette “جَوْفٍ” ikinci âyette “بَطْنِي” kelimesi kullanılmıştır. Fakat “بَطْنِي” yerine “جَوْفٍ” ya da “جَوْفٍ” yerine “بَطْنِي” kelimeleri kullanılmamıştır. Hâlbuki her iki lafız delâlet bakımından aynı mânadadır. Aynı zamanda bu lafızların ikisi de sülâsî vezne sahiptir. Peki buradaki hikmet nedir? Burada iki lafız arasında seçimde bulunmaya sebep olan faktör, lafızların, çağrıştırdığı mânalara ses yönünden yakınlığıdır. Mesela, “جَوْفٍ” kelimesi “bir nesnenin ortasında olan boş yer, iç, boşluk, çukur” mânalarına gelir. Özellikle “ج” harfinin ve ondan sonraki gelen “و” ve “ف”

²⁵⁵ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, C. I, Beyrut: y.y., 1413, 52.

²⁵⁶ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 6; Murat Kaya, “Kur'ân Üslûbu ve Başlıca Hususiyetleri”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, S. 1-2, Bışkek, 2006, s. 291.

²⁵⁷ Ahzab,33/ 4.

²⁵⁸ Al-i İmran, 3/ 35.

harfinin resmettiği tahmini mânalar buna örnektir. “بَطْنٌ” kelimesi ise diğerinin aksine, “karın, delik, ortaya çıkma, bir şeyin şişkin olan kısmı, ceninin oluşma bölgesi” mânalarına gelir. Bu nedenle بطن kelimesi ile hamilelik mânası kastedildiği için “جوف” kelimesinin yerine kullanılması daha uygun düşmüştür. Bunun için Meryem sûresinde kendisinden bahsedilen “ortaya çıkma ve keşif olunma” yı bekleyen cenin için “ما في بطني” kullanımı, mânayı ifade etmek için daha uygun olmuştur. Bu yüzden “جوف” kelimesi değil de “بطن” kelimesi kullanılmıştır.²⁵⁹

1.5.1.2. Lafzın Sesi ile Siyak Arasındaki Münasebet

İbnü'l-Esir, bu noktada dikkatleri son derece önemli bir konuya çekmiştir ki o da, lafzın sesinin, siyaktan uzaklaştığı zaman güzellikten yoksun, zor ve ağır olması; yaklaştıkça gâyet saf ve güzel bir anlatıma dönüşmesidir. Buna örnek olarak Necm sûresi 22. âyette yer alan ضيرى lafzını verir. İbnü'l-Esir bu lafzın güzelliğini inkâr eden kimselere karşı şöyle demiştir: “Bu kelimenin yerini hiçbir kelime alamaz. Nitekim Necm sûresindeki her bir âyetin son kafiyesi “وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاجِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ” âyetlerinde olduğu gibi hepsi “ى” harfidir. Putlardan, evlatların payından ve kâfirlerin iddialarından bahsettiği 22-23. âyetlerde de “أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ تِلْكَ إِذَا قَسَمَةٌ ضَيْرَىٰ” denmiştir.²⁶⁰ Böylece lafızlar siyak ile uyum içinde bütün sûrenin son kafiyesini teşkil eden “ى” hafi üzere gelmiştir. Bu lafızdan başka bir lafız gelseydi daha güzel olacaktı, fakat bu yerde başka lafzın gelmesi uygun değildir. Zira bu lafzın mânasında başka bir lafız kullanılacak olsa “جائرة” veya “ظالمة” gibi aynı anlama gelen kelimeler kullanılırdı. Bu iki lafzın “ضيرى” lafzından daha güzel olduğu açıktır. Fakat bu lafızları cümle bağlamı içinde kullandığımızda şöyle diyeceğiz: “ألكم الذكر وله الأنثى تلك إذا قسمة ظالمة” ki bu durumda kelâm ile siyak arasındaki ahenk bozulmuş ifade üstünlüğü kaybolmuş olacaktır. Bu da kelâmın nazmı konusunda zevk ve marifete sahip kimselerden saklı kalamayacak bir nüanstır.”

İbnü'l-Esîr, Kur'ân'ın ses yönündeki i'câzını kesin delillere dayandırmaması konusunda eleştirilen bir noktada olsa da²⁶¹ unutulmamalıdır ki bu ses ölçüleri İbnü'l-

²⁵⁹ İsâ el-Âkûb, “Cemâliyetü'l-Müfredetü'l-Kur'âniyye inde Ziyâiddin İbn Esîr”, *Mecelletü't-Türâsi'l-Arabi*, Şam, S. 44, 1412/1991, s. 80.

²⁶⁰ Necm, 53/ 21-22.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr bu meseleleri kesin delillere dayandırmasa da “el-Meselu's-Sâir” kitabını zevki selim sahiplerini esas alarak yazdığını zikrettiği unutulmamalıdır.

Esîr'den önce hiç kimsenin işaret etmediği konulardır. Kur'ân'ın neredeyse tamamı bu güzelliklerle doludur ancak kimse bu örneklerle değinmemiştir. Ayrıca İbnü'l-Esîr, kendinden sonra bu konuda araştırma yapmak isteyen er-Râfi gibi kimselere de kapılar aralamıştır.

Sonuç olarak, lafzın fesâhati ve güzelliği konusunda İbnü'l-Esîr, öncelikli olarak onun fonetik yönüne vurgu yapmakta, lafzın açık ve anlaşılır olmasını da kuşaklar boyu Arapların çoğunluğu tarafından kullanılmasına bağlamaktadır. Lafzın kendisine ait niteliklerinden biri olarak gördüğü fonetik güzelliği de, kelimeyi meydana getiren harflerin birbiriyle nazmı, harekelerinin hafifliği ve lafız ile onun maksadını ifade eden mâna arasında uyum bulunmasıyla açıklamaktadır.

II. ÇAĞDAŞ DÖNEM ÂLİMLERİNİN YAKLAŞIMLARI

Çağdaş dönem araştırmacıları, Kur'ân'ın ses-mâna ilişkisini beyân konusu çerçevesinde ele almışlardır. Kur'ân'ın bu anlamdaki i'câzını ele alan bazı çalışmalarda, sese dair çok ince bahisler geçmesine rağmen bunlar da tıpkı İbnü'l-Esîr'in ifade ettiği gibi yalnızca zevk-i selime irca edilmiştir. Zevk yeteneği ile alakalı sübjektif bir konu olduğu için de bu alandaki çalışmalar bilimsel araştırma düzeyine henüz gelememiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan modern Kur'ân yorumlarının birçoğu, hala büyük oranda geleneksel çizgiyi takip etse de bu konuda yeni bir yaklaşımda bulunan birkaç teşebbüs de yok değildir. Bunlar, Kur'ân'ın beyânî i'câzını, estetik zevk ve sanatla mezceden, O'nun ses ve akustik güzelliğini anlama yansıyan boyutları ile ele alan sayılı çalışmalardır. Bu alanda çalışmalarıyla bilinen en meşhur kişiler de Mustafa Sâdık er-Râfi ve Seyyîd Kutub'tur.

2.1. er-Râfi (1881-1937)

Kur'ân'daki belâgatın i'câz seviyesinde olduğuna ve O'nun ses-mâna yönüne işaret edenlerden biri de er-Râfi'dir. O, i'câzın Kur'ân üslûbunun yanı sıra harf ve kelime dizisinde yer aldığını, harflerin okunuşu esnasında seslerin lisanî nağmeler şeklinde çıktığını kaydederek bu özelliğin başka hiçbir metinde görülmediğini vurgulamıştır. Görüşlerini daha çok kendinden önceki âlimlerin düşünceleri üzerinde temellendiren er-Râfi'nin eserlerinde, Hattâbî'nin Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân ve

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Delâ'ilü'l-i'câz'ının etkisi görülmektedir. Ayrıca zaman zaman Câhız, Muhammed b. Zeyd el-Vâsîtî, er-Rummânî, Bâkılânî, Fahreddin er-Râzî, İbn Ebü'l-İsba' ve İbnü'z-Zemlekânî gibi âlimlerden de faydalanmıştır.

2.1.1. Kur'ân Sesinin İ'câz Yönleri

Râfiî'nin Kur'ân belâğatinin nirengi noktaları olarak belirlediği birtakım hususlar vardır. Onun bu hususlara değindiği İ'câzü'l-Kur'ân eserinin tetkikini yapan Erol Ayyıldız, bu eserin, Kur'ân nazmına ait, 'harfler ve sesleri', 'kelimeler ve harfleri' ve 'cümleler ve kelimeleri' gibi ilginç başlıklar altında incelenen kısımları ile diğer kaynaklarda rastlanmayacak cinsten tefekkür ve his mahsülleri ihtiva ettiğini söylemektedir.²⁶² Biz de Râfiî'nin Kur'ân belâğatinin değerini ön plana çıkaran bu değerlendirmelerinden yola çıkarak tezimiz açısından faydalı olacağını düşündüğümüz harf, kelime ve cümle seçimi gibi bazı noktalara yer vereceğiz.

2.1.1.1. Harfler ve Sesleri

Kur'ân nazmını dikkatlice inceleyen Râfiî, ilk olarak kelâmın en küçük birimi seslerden meydana gelen harfleri ele almıştır. Daha sonra Kur'ân'ın, harfleri seçerken mânaya riâyet ilkesini temel aldığına, amaçlanan mânayı en iyi ve en güzel biçimde hangi harfler yansıtabilecekse onları tercih ettiğine işaret etmiştir.

Bu bölümde Râfiî, Kur'ân harflerinin sahip olduğu sesleri, lisani nağmelere benzeterek bu özelliğin yalnızca Kur'ân'a has olduğuna işaret ediyor: “... Arab fasihlerinin veya başka ediblerin nesrinden, Kur'ân-ı Kerim'in kıraat usulü ile bir parça okumaya başladığımız zaman, kıraat ahkâmına ve eda yollarına riâyet etmenize rağmen, içinizden anlarsınız ki, onların sözlerinde bir eksiklik ve tatsızlık vardır. Ve bunlar Kur'ân'ın mertebesinin çok altındadırlar. Hatta o güzel nesir parçasını, bu yolla güzelleştirmeye çalışırken tamamen bozup çirkinleştirirsiniz; fesâhat vasfını kaybettirip, onu üslûb süsünden de tecrid etmiş olursunuz”²⁶³

²⁶² Erol Ayyıldız, “Râfiî'nin İ'câzü'l-Kur'ân'ı ve Arap Edebiyatı Tarihi'nin Son Cildinin Tetkiki”, *UÜİFD*, S. 3, C. 3, s. 1991, s. 143.

²⁶³ er-Râfiî, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, nşr. M.Said el-Uryan, Kâhire: y.y., 1952, s. 214.

Buradan hareketle Râfî'nin, Kur'ân-ı Kerim'in harfleri ile bu harflerin sesleri arasındaki uyumu i'câz unsuru olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan o, mûsikiye dair sırlara vakıf olanların ve onun ruhundan iyi anlayan kimselerin, Arap sanatının herhangi bir alanında, Kur'ân'ın kelimeleri ile harflerinin seslerinde görülen münasebete denk bir şey bulmalarının mümkün olmayacağı kanaatini taşımaktadır. Ayrıca ona göre Kur'ân-ı Kerim mûsikiyi de tazammun eder fakat bu mümtaz hususiyetine rağmen bizatihi mûsiki olarak nitelendirilemez.

Kur'ân'ın bu hususiyetine dair sayısız örnek bulmak mümkündür. Biz bu konuda sadece bir örnek ile yetinmek istiyoruz.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ
السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.”²⁶⁴

Bu âyette sadakaların sınıflandırılması ile ilgili iki farklı harf-i cer kullanılmıştır. Zekâtı ilk dört zümreye tahsis ederken ل, son dört zümreye tahsis ederken ise في harfi cerri kullanılmıştır. Buradaki nüansı tespit eden Zemahşeri şöyle bir te'vil yapmaktadır: “Şayet zekât verilecek sınıfların ilk dördünde ل harf-i cerri kullanılmışken son dördünde neden في harf-i cerri kullanılmıştır? dersin, şöyle derim: Söz konusu sınıfların önceki dört sınıfa göre zekâtı daha çok hak ettiklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Çünkü في harfi cerri kapsama, kuşatma anlamı verir. Böylece bu sınıfların sadaka vermeye daha layık kimseler olduğuna dikkat çekilmiş, bu sınıfların sadakanın doğal yerleri oldukları ifade edilmiştir. Çünkü sahibi ile özgürlük antlaşması yapmış bir köleye ya da esire veya borç batağındaki bir borçluya zekât verildiği zaman, o kişi mevcut durumundan kurtarılmış olacaktır. Yine gazaya çıkmış bir fakir ve yolda kalmış bir hacı, hem fakirlik ve ibadet ehli olma özelliğine birlikte sahiptir. Aynı şekilde yolda kalmış olan kimse de hem fakirlik hem ailesinden ve malından uzaklık, gariplik özelliklerine birlikte sahiptir. (bu sebeple zekâta daha layıktır.) ‘Allah yolunda olanlara ve yolda kalmış olanlara) ifadesinde في harf-i cerrinin tekrar edilmiş olmasında ise bu iki grubun kendileri ile

²⁶⁴ Tevbe, 9/ 60.

birlikte son dört grup içinde yer alan borçlular ve kölelere nazaran daha öncelikli olduğu anlamı bulunmaktadır.”²⁶⁵

Râfî, Arap lüğatinden tek harf bilmeyenlerin bile Kur’ân’dan etkilenmemelerinin imkânsız olduğunu söyler. Kur’ân harflerinin insicamı hakkında yaptığı bir başka tespitinde ise şöyle demektedir: “Değişik harflerin mahreçleri arasındaki belirli oranlara uygun olarak seslerin ardı ardına gelmesi, insanın içinde yaratılmış olan tabîi lüğatin bir izdüşümüdür. Dolayısıyla akıl derecesi ve lisanı farklı hiç kimse işittiği an ondan yüz çeviremez.”²⁶⁶

2.1.1.2. Kelimeler ve Harfleri

Kur’ân’ın kullandığı kelimeler ve bu kelimeleri meydana getiren harfler, beşerin idrak sınırını ve gücünü aşan harikuladeliğe sahiptir. Bazı sûrelerde belirli harfler ön plana çıkarılarak, bu harflerden oluşan kelime kompozisyonları dikkat çeker. Sık sık tekrarlanan bu harfler, hem sûreye melodik bir ritimle ahenk katmakta hem de anlamı aksettirerek çift taraflı bir uyum ortaya konmaktadır.

Kur’ân’ın gerek harflerinin gerek kelimelerinin sahip olduğu seslerle işlenmiş yapısı çok güçlü bir iç mûsikiye sahiptir. Kur’ân, kendine has nazmını meydana getirirken, kelimeleri belli bir mantık esasına göre tercih etmiştir. Bu seçimde en dikkat çekici husus ses-mâna uyumudur.²⁶⁷ Buradaki esas güzellik ise, amaçlanan mânanın lafızları arasında uygunluk olması, lafızlar arasında diğerleriyle uyuşmayan ve bulunduğu konuma yakışmayan tek bir lafız dahi yer almayacak şekilde hepsinin belli bir vasıfla gelmiş olmasıdır.

Râfî’nin konuya dair verdiği çarpıcı örneklerden biri de garib mânanın garib lafızlar ile karşılanmasıdır. Yukarıda Necm sûresi 22. âyette yer alan ضَيْرَى kelimesi ile ilgili İbnü’l-Esîr’in açıklamalarına yer verdiğimiz örneğe, Râfî de tıpkı selefi gibi yaklaşarak sesin mânaya delâletine dair nüansları dile getirmiştir. Bu kelimeye dair tespitlerini şöyle ifade etmektedir: “Bu lafız Arapların asılsız iddialarına karşı inkâr bahsinde geçmiştir. أَلْكُم الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى تَلْكَ إِذَا قَسَمَةَ ضَيْرَى “Erkek evlatlar size, kızlar O’na

²⁶⁵ Zemaşerî, *a.g.e.*, C. II, 198.

²⁶⁶ Râfî, *a.g.e.*, s. 245-246.

²⁶⁷ Daha fazla bilgi için bkz.; Çağıl, *a.g.e.*, s. 70-72.

olsun, öyle mi? O zaman bu insafsız bir taksim olmaz mı?”²⁶⁸ Nitekim bu lafız putların zikrinde ve kâfirlerin, çocuklarının payını iddia etmeleri konusunda zikredilmiştir. Onlar melekleri, putları ve kız çocuklarını Allah’ın kızları yapmışlar ve bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir. Dolayısıyla lafzın yabancılığı, müşriklerin yaptığı bu garip şeylere çok uygun düşmüştür. Cümle, o garip şeyleri konuşur gibi tasvîrde bulunmuştur. Birincisinde inkâr diğerinde kızma ifadesi gözlemlenmektedir. Bu da belâgatta en belîğ tasvîr niteliğinde bir ifade olmuştur. Aynı zamanda o lafız, ellerini ve başını eğerek kızmış kimsenin durumunu betimlemiş ve onun garip telaffuzuyla bütün bu inkârın garabetini gözler önüne sermiştir. Yine bu garip kelimenin lafzına ve makabline uygunluğuna hayret etmemek elde değildir. Burada da lafza dair biri ağır biri hafif olmak üzere iki husus söz konusudur. Lafız, “إِذْ” ve “قَسْمَةٌ” olmak üzere iki gunneli kelimeden sonra gelmiştir. Bu lafızların birisi hafif ve sert, diğeri ağır ve mütefeşşidir. Bu da “ضَيْرُيْ” lafzının, mânayı aksettirecek ses unsurlarıyla bütünleşmiş bir şekilde kullanıldığına işaret etmektedir.”²⁶⁹

Konu ile ilgili bir diğer misal Tevbe sûresinin 38. âyetinde yer almaktadır. Söz konusu âyette şöyle buyrulmaktadır: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَنْ تَقِيلُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَنْ تَقِيلُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَنْ تَقِيلُوا ” “Ey İnananlar! Size ne oldu ki, Allah yolunda topluca savaşa çıkın denildiği zaman, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vaz geçip dünya hayatına mı razı oldunuz. Fakat âhiretin yanında, dünya hayatının zevk ve faydası pek az bir şeydir.” Bu âyet-i kerimede, dünya ve âhîret karşılaştırması, telaffuz bakımından dikkat çeker. Şöyle ki, dünya kelimesi, idğâm edilmeksizin bir elif miktarı ile okunur ve dünya kelimesinde idğâm yapılmaz. Âhîret kelimesinde ise, ilk hece yani ‘a’ ile başlayan hece, bir eliften beş elif miktarına kadar uzatılabilir.²⁷⁰ Dünya ve âhîret kelimelerindeki tilavet vecihleri şu hususları bize ihsâs ettirir:

a) Dünya kelimesinin kasr ile okunması dünyanın geçiciliğine yani âhirete nisbetle kısa bir zamanı ihtiva etmektedir.

b) İdğâm yapılmaması, dünyaya yapışıp kalınamayacağına işaret etmektedir.

²⁶⁸ Necm, 53/21-22.

²⁶⁹ Râfi, *a.g.e.*, s. 162-163.

²⁷⁰ Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1312/1894, s. 12. (Bu şekil tilâvet İmam Nafi'nin ravisi Verş'e aittir.)

c) Âhiret kelimesindeki ilk hecenin uzatılması ise, âhiretin ebedi oluşuna dikkat çekmektedir. Zaten, zikri geçen âyetin sonunda, dünya hayatı ve metanın âhirete nisbetle çok az bir şey olduğu bildirilmektedir. Bu hüküm, âyetin sonundaki قَلِيل (çok az bir şey) kelimesiyle ifade edilmiştir.

2.1.1.3. Cümleler ve Kelimeleri

Kur’ân bazen bir sahneyi tasvîr ederken, öyle sözdizimleri kullanır ki, bu dizimi oluşturan, tüm kelime unsurları, adeta o sahneyi canlandırma hedefi ile gelirler. O’nun kelime tercihindeki sanatını ve kastedilen mânayı tam olarak ifade etme kudretini gösteren ifadelerle örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz:

وَلَيْنُ مَسْتَهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

“Eğer onlara Rabbin azâbından bir esinti bile dokunsa: ‘Eyvah! Yazıklar olsun bize, biz gerçekten kendimizi bu azâba müstehak etmekle kendimize zulmetmişiz!’ derler”²⁷¹

Bu cümlede, azâbın dehşetini göstermek için onun en hafifinin dahi zalimlere nasıl bir şiddetle tesir ettiği gösterilmektedir. Cümlenin bütün unsurları dokunan azâbın ne kadar az olduğunu ifadeye hizmet etmekte ve ona kuvvet vermektedir. Âyetle ilgili belâgat güzelliklerini kendine has üslûbu ile ifade eden Said Nursi şöyle söylemektedir: “لَيْنُ” lafzı, teşkik bildirir. Şek ise azlık ifade eder. ‘مَسَّ’ lafzı, azıcık dokunmaktır, yine azlığı ifade eder. ‘نَفْحَةٌ’ lafzı, "bir kokucuk" demek olup azlığı ifade eder. Aynı zamanda bu kelime masdar bina-yı merre olduğu için bire delâlet eder ve biricik demektir. Bununla birlikte nekre olup tenvin alması da azlık ifade etmek içindir. ‘مِنْ’ lafzı, teb’iziyedir ve bir parça demektir. Dolayısıyla bu da azlık ifadesidir. ‘عَذَابٍ’ lafzı; نکال’ ve ‘إِقَابٍ’ lafızlarına nisbetle hafif bir ceza türüdür ki o da azlığı anlatmaktadır. ‘رَبِّكَ’ lafzı; Kahhar, Cebbar, Müntakim esmasma nazaran şefkati ihsâs etmekle yine azlığa işaret eder. İşte, bu derece az bir parça azâb böyle tesirli ise, Allah’ın ikabı, nekâlî ne kadar dehşetli olur kıyas edebilirsiniz, denilmek istenmektedir.”²⁷²

²⁷¹ Enbiya, 21/46.

²⁷² Said Nursi, *Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1993, s. 163.

2.2. Seyyid Kutub (ö. 1966)

Kur'ân'ın ifade tarzındaki esas kâidenin ve üslûbundaki en değerli aracın tasvîr olduğunu söyleyen Kutub, onu şöyle açıklamaktadır: “Kur'ân hissi hâdiseleri ve gözle görülen sahneleri hayalde canlandıran bir tablo halinde ifade ettiği gibi; zihni mânayı, ruhi hallerini, insan tiplerini ve beşer tabiatını da hayalde canlandıran bir tablo halinde ifade eder. Sonra resmettiği bu tabloyu daha da ileri götürerek ona canlı bir hayat veya yeni bir hareket bahşeder. Bu durumda zihni mâna, bir şekil ve harekete dönüşür; ruhi hali, bir resim veya tablo halini alır; insan tipleri canlılık kazanırken beşer tabiatı da mücessem ve görülür bir hale gelir. Hâdiseleri, sahneleri, kıssaları ve manzaraları da, içinde hayat ve hareket bulunan somut bir varlık durumuna sokar. Bunlara bir de karşılıklı konuşma eklenince, hayal etmek için gerekli bütün unsurlar tamamlanmış olur.”²⁷³ Zihni mânayı ve ruhi halleri tasvîr etme, insan örneklerini veya nakledilen olayları zihinde canlandırma aracının, tablolaştırılmış renkler ve konuşan şahıslar olmayıp bunların sadece cansız lafızlar olduğunu söyleyerek bizi Kur'ân'ın ifade tarzındaki sanatsal sırların bir kısmını idrak etmeye davet etmektedir.

Kutub, Kur'ân'ın kalp ve akla aynı anda tasvîrler yaptığını, bunun yanı sıra gözlere, kulaklara ve duygulara da etkili sahneleri sergilemek için ahenkli örnekler ve sanatsal tablolar sunduğunu ifade eder. O, aynı zamanda Kur'ân'da anlam ve sözü birbirinden ayırmaz. Çünkü Kur'ân, farklı ve güçlü tasvîrler üzerine temellendirdiği üslûbunda hem mânayı hem de mânayı ifade eden lafzın ses tonunu bir arada eritmiştir.²⁷⁴

Kur'ân'daki edebî güzelliği ortaya çıkarmaya gayret ettiği *et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Kur'ân* eserini yazmaktaki amacının Kur'ânî davet konusunu dini açıdan ele almak değil de zaman ve mekân sınırlarını aşarak, nesillerin ve zamanların ötesine geçerek onun özüne ait müstakil ve kalıcı hususları ortaya çıkarmak olduğunu söyler.²⁷⁵

²⁷³ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr (et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Kur'ân)*, Terc. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yay., 2b., s. 93.

²⁷⁴ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 194-195.

²⁷⁵ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 40.

Müellif, Kur'ân'ın delâlete bağlı ibarelerinin dayandığı mu'ciz beyânın sırlarını, ses-ritim unsurlarını da içinde barındıran beş maddede açıklamıştır.²⁷⁶ Bunlar;

- 1- İbareleri oluştururken lafızları seçmek ve sonra da bu lafızları fesâhatte en yüksek dereceye ulaştıran özel bir uyum içinde dizmek sûretiyle sağlanan uyumdur.
- 2- Lafızların seçiminden ve özel bir uyum içinde dizilmesinden neş'et eden mûsikinin ritmidir.
- 3- Bağlama uygun olarak gelen takib cümleleri gibi belâgat nükteleridir. Mesela âyet sonlarındaki fezlekeler²⁷⁷ buna örnek verilebilir.
- 4- Âyetlerin gönderiliş gayeleri arasındaki manevi teselsül (sıralanış) ve bir gayeden diğerine intikalde görülen münasebettir.
- 5- Bazı âyetlerdeki aşamalı geçişler ve bu âyetlerin kendi içindeki geçişleri arasındaki uyumdur.

2.2.1. Kur'ân'da Ses Uyumu

2.2.1.1. Lafız Seçimi

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân tasvîrini zirveye ulaştıran unsurların en önemlisi lafızların seçiminden ve özel bir uyum içinde dizilmesinden oluşan tenasüp ve ahenktir. Bu durum Kur'ân'da son derece açıktır. Nitekim Kur'ân'da yer alan lafızlar ve bunların murad ettiği mâna arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman, bu münasebetin ortaya çıkardığı iç ahenk birçok âyette kendini göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Kutub'un örnek verdiği şu âyete bakalım:

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا “Ne büyük bir kelime, ağızlarından çıkıyor. Kuşkusuz söyledikleri, yalandan başka bir şey değildir.”²⁷⁸

²⁷⁶ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 113-115.

²⁷⁷ Fezleke, ayet veya sure sonlarında gelen ve ayetin, kıssanın veya surenin ifade ettiği manayı öz olarak ifade eden kelime veya cümlelerdir. Bu kavram Zemahşerî ile birlikte literatüre girmiştir. Geniş bilgi için bkz.; Niyazi Beki, “Kur'ân'da Fezlekeler: Tenzil Kavramı Bağlamında Allah (c.c)'ın Esmasının Tefsiri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, C. 2, S. 22, s. 75.

²⁷⁸ Kehf, 18/5.

Bu âyetteki maksat, “Allah çocuk edindi”²⁷⁹ sözlerinin, çok çirkin ve her açıdan büyük bir iftira olduğunu gözler önüne sermektir. Dolayısıyla Allah, كَبُرْتُ (ne büyük) demek sûretiyle faili gizlemiş; daha sonra كَبُرْتُ kelimesine gizleme, reddetme ve büyükleme mânası olsun diye bu nitelikleri taşıyan nekre bir temyiz getirerek كَبُرْتُ كَلِمَةً (ne büyük bir kelime) demiştir. Ardından da *ağızlarından çıkıyor* diyerek, sanki bu sözün onların ağızlarından atanı belli olmayan bir ok misali çıktığını belirtmiştir. Bütün bu atmosferin büyüklüğüne uygun olarak أَفْوَاهِهِمْ kelimesi gelmiştir. Zira insan bu kelimeyi telaffuz ederken, uzun و için ağzını açmak ve ağzını sondaki م için kapatmadan önce peş peşe gelen iki و’ yı zorluk ve meşakkat içinde boğazdan çıkarmak zorundadır. Sonuç olarak âyet, kastettiği mânayı, hem lafızları hem de zihinde bıraktığı izlenimle son derece güzel bir uyum içerisinde yansıtmaktadır. Bir diğer örnek ise şöyledir; “وَائْتِ وَ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِجِينَ “Onlara şu adamın olayını anlat: Adama âyetlerimizi sunduk, fakat o onların içinden sıyrılıp çıktı. Arkasından onu şeytan peşine taktı da azgınlardan oldu.”²⁸⁰ Bu âyetteki انْسَلَخَ (sıyrılıp çıktı) lafzının hayalde bıraktığı iz, bu âyetlerden kaçma eylemine ilişkin çok sert bir tablo resmeder. Çünkü انْسِلَاخَ lafzı güçlü bir harekettir.²⁸¹

Mesela Nisa sûresindeki şu âyette de ifade ile tasvîri murad edilen durum arasındaki uyum gâyet açık bir şekilde ortaya konmuştur:

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيُبْتَئِنَّ فَإِنْ أَصَابَكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا فَمَا كُنَّا بِنِعْمِ اللَّهِ عَلَيْنَا إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا

“İçinizden bazıları vardır ki (cihad konusunda) pek ağırdan alırlar. Eğer size bir felâket erişirse: ‘Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım’ der.”²⁸² Bu âyet okunduğu zaman, bütün ibareden bilhassa لِيُبْتَئِنَّ (ağırdan alırlar) ifadesinin ses tonundan hemen bir ağırdan alma, yavaş yavaş hareket etme manzarası resmedilir. Zira okuyan kimse bu lafzı telaffuz ettiği esnada neredeyse kekeler, hatta yavaşlar.²⁸³

2.2.1.2. İç Mûsiki

Seyyid Kutub, Kur’ân’ın edebî ve belaği güzelliklerinin hiçbir zaman tam anlamıyla ortaya çıkarılmadığını ve bu anlamdaki çalışmaların eksikliğinden dolayı

²⁷⁹ Kehf, 18/4.

²⁸⁰ A’râf, 7/175.

²⁸¹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁸² Nisa, 4/72.

²⁸³ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 119.

Kur'ân'ın en önemli özelliklerinin kapalı ve gizli kaldığını ifade etmektedir. Bunlardan biri de ortamla uyumluluk arz eden ve beyân hususunda önemli bir vazife icra eden içsel mûsikidir. Kur'ân'daki tasvîrlerde kendini gösteren bu mûsiki, her zaman insanı hayrete düşüren ve büyüleyen bir tarzda tezahür etmiştir.

Konuyla alakalı Kutub'un örnek verdiği şu âyetteki ifade üstünlüğünü inceleyelim;

ذَكَرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيًّا {٢} إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا {٣} قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا {٤}

“Bu âyetlerde Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya yönelik rahmeti anlatılıyor. Hani O, Rabbine içinden yalvarmış. Ve demişti ki; Ey Rabbim, kemiklerim yıprandı, yaşlılık alevi başımı sardı. Şimdiye kadar sana dua edip de bedbaht olduğum hiç olmadı.”²⁸⁴

Seyyid Kutub bu âyeti izah ederken burada hissedilen ama tarif edilemeyen bir tür iç mûsiki olduğunu söyler. Ona göre bu iç mûsiki, münferid bir kelimenin örgüsünde veya tek bir cümlelerin terkiibinde gizlidir ve ancak gizli bir duyu ve ledünni bir vergi ile idrak edilebilir.²⁸⁵ Kur'ân'da var olan içsel mûsikiyi en iyi yansıtan faktör hiç şüphesiz lafızların telaffuzu ile ortaya çıkan fonetik olgudur. Bu olguyu bünyesinde barındıran tecvit ve kıraat gibi bir takım fonetik yapılanmalar da bu mûsikiyi yansıtmaya hedefine hizmet etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân mûsikisi Kutub'un da ifade ettiği gibi hissedilen ama tarifi zor bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz bir üslup güzelliğini hissedebilmek için de sanatsal ya da müzikal terimleri bilmenin gerekli olmadığını belirten Kutub, lafızların ya da lafızlardan teşekkül eden âyetlerin üslûbunda hâkim olan fonetik orkestrasyonu herkesin hissedebileceğini söylemektedir. Mesela bu tesiri açık bir şekilde hissettiren sûrelerden biri Nâziât sûresidir. Bu sûre, esas muhteva ile uyum arz eden iki farklı mûsiki üslûbu içermektedir. İlki, kıyamet haberi ile başlayan kısımdır:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا / وَالتَّائِبَاتِ نَسْطًا / وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا / فَالسَّائِقَاتِ سَبْقًا / فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا²⁸⁶

²⁸⁴ Meryem, 19/ 2-4.

²⁸⁵ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 135.

²⁸⁶ Nâziât, 79/ 1-5.

Burada genel hava ile uyum arz eden sarsıcı, sert, sür'atli ve hareketli bir mûsiki söz konusudur.

İkinci kısımda hissedilen mûsiki de yukarıdaki gibi genel hava ile uyum içindedir.

هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ / إِذْ نَادَيْهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى / إِذْ هَبَّ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ / فَهَلْ هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزْكَىٰ / وَأَهْدِيكَ إِلَىٰ رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ²⁸⁷

Buradaki muhtevaya uyum sağlayan lafzılar, ses tonları, harekeler daha ağır, daha yumuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ (hüsranlı bir dönüş)²⁸⁸ , بِالسَّاهِرَةِ (uyanıp meydana toplanma)²⁸⁹ sahneleri ancak böyle sakin ve nispeten daha yumuşak bir üslupla anlatılabilir.

Kur'ân-ı Kerim, Arapçayı kullanmasına rağmen harfleri, öyle bir üslup ve güzellikte kullanır ki bu da onu sıradan bir konuşma dilinin çok ötesinde mûsiki yönü dikkat çeken bir yere taşır. Bu sebeptir ki kendi harf sistemi kullanılmasına rağmen Arap toplumunun bu etkileyici tarz karşısında Kur'ân'ı hayranlıkla dinlemeleri ve bu fonetik yapı karşısında çaresiz kalmaları²⁹⁰ Kur'ân'ın bu harfleri özel bir kullanım ile değerlendirdiğini gösterir. Tıpkı Seyyid Kutub'un değindiği gibi “Kur'ân ifadesinde yer alan harfler, Arapların konuştuğu dilden, kullandığı harflerden bâriz farklılık gösterir ve son derece cazip bir mûsiki tonu ile sergilenir. Bu sözler, Arap toplumunun kullandığı diğer sözlerden çok farklı; mûsiki yönü ağır basan ve çok daha derin etkileri bulunan niteliğe sahiptir.”²⁹¹

Bu konu araştırmamızın çıkış noktasını ve esasını teşkil ettiği için ileride Kur'ân'dan birçok misal getirerek detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

²⁸⁷ Nâziât, 79/15-19.

²⁸⁸ Nâziât, 79/12.

²⁸⁹ Nâziât, 79/14.

²⁹⁰ Alican Dağdeviren, “Kur'ân'ın Fonetik İ'câzı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, 2009/2, s. 83.

²⁹¹ Seyyid Kutub, *fi Zilâli 'l-Kur'ân*, C. III, Beyrut: Daru's-Şurûk, 1402/1982, 1786.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SESİN MANAYA DELÂLETİNİN KİYÂMET ÂYETLERİNE TATBİKİ

SESİN MANAYA DELÂLETİNİN KIYÂMET ÂYETLERİNE TATBİKİ

Tezin buraya kadar olan kısmında ses-mâna ilişkisini gerek dilbilim çerçevesinde gerek vahyin dili Arapçanın fonetik özellikleri çerçevesinde gerek de Kur'ân bağlamında özel bir sahada çeşitli bilgiler ve yaklaşımlar ışığında açıklamaya çalıştık. Bu bölümde ise buraya kadar teorik olarak anlattığımız bilgileri somutlaştırarak konunun daha iyi anlaşılması adına kıyâmet âyetlerine tatbikini inceleyeceğiz.

Kur'ân'ın, sesin mâna ile olan ilişkisi açısından son derece zengin bir içeriğe sahip olduğunu daha önce de belirtmiştik. Kur'ân harflerinde, kelimelerinde, âyet ve sûrelerinde tamamen anlama uygun bir ton ve ses ahengi görmek mümkün olduğu gibi onda delâletleri ile güçlü bağı olan birçok lafız yer almaktadır. Bu lafızlar telaffuz edilirken adeta anlamı hissettirmekte ve delâletlerine ait atmosfer ile uyum içinde kullanılmaktadır.

Bilhassa kıyâmet âyetlerinde, Kur'ân'ın ses ahengi ve anlamı çağrıştıracak kipte kullanılan lafızları diğer âyetlere göre daha bârizdir. Kur'ân'ın, dile getirilen olay ve olguları muhtevasına uygun bir ses ahengi ile ortaya koyduğu, kıyâmet sahnelerinde, cennetliklerin ve cehennemliklerin hallerini anlatan pasajlarda açık bir şekilde görülmektedir. Mesela diriliş gününe dair tablolar dile getirilirken paragrafların içerdikleri pasif sesler, o gün evrenin pasifliğini ve dehşet verici olaylara karşı bir itaat içinde olduğunu insana belli ederler.²⁹² Bir kargaşa atmosferi ihsâs ettirmediğinde kalkale ve safir (ıslık) sıfatlı harfler gibi vurgulu ve tiz sesleri kullanması, terğîb bağlamında cennette verilecek olan ruhanî ve cismanî nimetlerin anlatımında insanı dinginliğe sevk eden bir üslûbu anlatıma hâkim kılması da buna dair diğer güzel örneklerdendir. Yine cennette müminlerin eşleriyle birlikte güzel bir hayat içerisinde ebediyen yaşayacaklarını anlatan ve bu yaşantıdan bazı pasajlar sunan ifadelerde insanı cezbeden ve vecde getiren bir ses ahengi hemen fark edilir.²⁹³

²⁹² İsa Boullata, “Kur'ân'ın Retorik Yorumu: İ'câz ve İlgili Konuları”, çev. Hayati Aydın, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, C. 18, S. 3, 2005, s. 154.

²⁹³ Hayati Aydın, “Kur'ân'ın İ'câz (Taklitedilmezlik) Olgusu”, *Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018 Sonbahar, S. 41, s. 293-294.

Bu özelliklerinden dolayı Arthur J. Arberry, Kur'ân'ın, taklit edilemez bir senfoniye sahip olduğunu, Pickthall ise, zengin ritme sahip Kur'ân ifadelerinin, insana gözyaşı döktürdüğünü ve kendisinden geçirdiğini ifade etmiştir.²⁹⁴ M. Abdullah Dıraz ise Kur'ân dilindeki bu inişli çıkışlı ses düzenine sahip vurguların dinleyen herkesi tesiri altına aldığını, Kur'ân nazmını ilk işittiklerinde onlara sihir dedirten Arap kulağının ilk hissettiği yönün Kur'ân'ın anlamla uyumlu olan bu ses düzeni ve ahengi olduğunu söylemiştir.²⁹⁵

Kur'ân'ın Türkçe tercümesinin yapılıp yapılamayacağına dair ortaya çıkan tartışmalar üzerine Elmalılı Hamdi Yazır, Kur'ân'ın herhangi bir tercümesinin söz konusu olamayacağını ispat etme sadedinde ileri sürdüğü gerekçelerden biri olarak, Kur'ân ifadelerindeki ses-anlam uyumunu gösterir. Konuya dair verdiği örnekte şunları söylemektedir: “Kur'ân, taşın çatlayıp su çıkardığını anlatırken, aynı anlamı ifade etmesine rağmen يَنْسَقُ veyahut يَنْسَقُ demekle iktifa etmez de يَنْسَقُ diyerek çatlayışın, akışın bütün fişkirtisini, şakırtısını, takırtısını duyurur”²⁹⁶

Bu çalışmada ses-mâna delâletinin kıyâmet âyetlerine tatbikini inceleme hususunda söz konusu âyetlerin muhtevalarını esas aldık. Mesela, kıyâmetin kopması esnasında meydana gelecek olan olayların, dirilişin, hesap gününün tasvîr edildiği âyetleri kıyâmet sahneleri başlığı altında; kıyâmet hallerinin sonuncusu, ebedî saadet ve ebedî hüsrân yeri olarak tanıtılan cennetle cehennem ve ehlinin bahsedildiği âyetleri de iki ayrı başlık altında incelemeyi uygun gördük.

²⁹⁴ Boullata, a.g.m., s. 156.

²⁹⁵ M. Abdullah Dıraz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, trc. Suat Yıldırım, Ankara: Akçağ Yayınları, 1985, s. 148.

²⁹⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. I, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971, 9; İdris Abdülhamit, *Nazârât fi İlmi 't-Tecvîd*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Bağdat: y.y., 1401/1981, s. 62.

I. KİYÂMETİN BAŞLANGICINI TASVİR EDEN ÂYETLERDE SESİN MANAYA DELÂLETİ

1. Kiyâmetin İsimleri

Kiyâmet, Kur'ân-ı Kerim'de birçok isimle tavsîf edilmektedir. Kiyâmetin kopması sırasında kâinatta meydana gelecek inkılab, kiyâmetin safhaları ve o esnada bütün varlıkların karşılaşacağı ürkütücü olaylar, Kur'ân'da sayısı yüzleri aşan değişik ve etkileyici ifade biçimleri ile ele alınmıştır. Kiyâmet, Kur'ân'da isim tamlaması olarak yetmiş yerde "يوم القيامة" şeklinde zikredilmekle beraber farklı isimlerle de anılmıştır. Kur'ân'da kiyâmet hakkında, الغاشية (mahlûkatı saran ve kuşatan), الحاقّة (mutlaka gerçekleşecek olan), القارعة (dehşetiyle insanları çarpan), الصّاخة (kulakları sağır eden dehşetli ses), الطّامة الكبرى (her şeye baskın gelen büyük felaket), الواقعة (kesin olarak gerçekleşecek olan) gibi birçok isim kullanılmıştır. Bizler bu başlık altında Kur'ân'da kiyâmet hakkında kullanılan bu lafızların sesinin mâna ile olan delâletlerini inceleyeceğiz.

1.1. el-Kâria' (الْقَارِعَةُ)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْقَارِعَةُ {١} مَا الْقَارِعَةُ {٢} وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ {٣} يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوتِ {٤} وَتَكُونُ
الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ {٥} فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ {٦} فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ {٧} وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ {٨} فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ {٩} وَمَا أَذْرِيكَ مَا هِيَةٌ {١٠} نَارٌ حَامِيَةٌ {١١}

“*Kâri'a*, nedir o *kâri'a*? *Kâri'*ayı, o kapıları döven ve dehşetiyle kalplere çarpan o kiyâmet felaketini sen nereden bileceksin ki! O gün insanlar uçuşan kelebekler gibi şuraya buraya fırlatılırlar. Dağlar atılmış rengârenk yünlere dönerler. Artık kimin tartıları ağır basarsa, Memnun kalacağı bir hayata girer. Kimin tartıları da hafif gelirse, Onun barınağı da *Hâviye* olur. Onun ne olduğunu bilir misin? *Hâviye* bir ateştir, kızgın mı kızgın!”²⁹⁷

Musibet, afet, bela, felaket gibi anlamlara gelen الْقَارِعَةُ kelimesini müfessirler kiyâmet ve kiyâmetin kopması olarak yorumlamışlardır.²⁹⁸ Çünkü kiyâmet dehşetli ve korkulu halleriyle yaratılmışlar için bir *kâria*'dır. Dilciler, bir topluluğun başına

²⁹⁷ Kâria, 101/1-11.

²⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XVIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988, 258.

korkunç bir iş gelip çattığı zaman Arapların, “أصابتهم قوارع الدهر” yani “felaket, bela gelip onları buldu, onların bellerini kırdı” dediklerini nakletmişlerdir.²⁹⁹ Rad sûresi 31. âyette de “O kâfirlerin kendi yaptıkları işler sebebiyle başlarına durmadan bela inecek” buyrulmuş bir topluluğun başına gelebilecek en büyük felaket yine bu kelime ile tavsîf edilmiştir.

Âlimler, kıyâmete niçin bu adın verildiğine dair bir takım açıklamalar yapmışlardır. İlki, mahlûkatın kendisinden dolayı can verdiği o sayhadan dolayı bu ismin verildiği görüşüdür. Zira “Gökte ve yerde bulunanlar, (o zaman) düşüp kendisinden geçer”³⁰⁰ âyetinde de ifade edildiği gibi o ilk sayha ile akıllar zail olur. Bu izahı, Allah Teâlâ'nın, “Onlar, ancak bir sayha beklerler.”³⁰¹ ve “O ancak bir sayhadır, nâradır.”³⁰² âyetleri de destekler.

İkinci olarak, makro ve mikro kütleler âlem tahrip edilirken, birbirlerine alabildiğine büyük bir şiddet ve gürültü ile çarparlar. İşte bu çarpışma esnasında ortaya çıkan قَرَع sesine benzer bir gürültü sebebiyle kıyâmete “kâria” denilmiştir.³⁰³

Kelbî (ö. 204/819) kâriayı, dehşetiyle ve çılgınlığı ile insanların kalplerini hoplatıp, çarptırarak bir gürültü olarak tanımlamış ve bu yüzden kıyâmetin bu kelime ile isimlendirildiğini söylemiştir. Mukâtil (ö. 150/ 767) ise Allah düşmanlarını ilahi azapla, zelil olmakla ve ibretlik cezalarla korkutan kıyâmetin, insanların kalplerini hoplatıp dövdüğü için bu isimle nitelendiğini söylemiştir.³⁰⁴ Bazı âlimler, bu görüşün Kelbî'nin görüşünden daha evla olduğunu; çünkü Allah Teâlâ'nın, “(Mü'minler ise) o gün korkudan emindirler.”³⁰⁵ buyurduğunu söylemişlerdir.

Kıyâmeti tasvîr eden bu sûreye Yüce Allah, sanki bir top güllesi gibi yüklemi ve sıfatı olmayan, tek başına bir kelime olan الْقَارِعَة kelimesi ile başlamaktadır. الْقَارِعَة lafzı, ق, ر ve ع harflerinden meydana gelmektedir. İlk harf olan ق, inficar sıfatlı³⁰⁶ harflerdendir.

²⁹⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, C. XVIII, 258.

³⁰⁰ Zümer, 39/6.

³⁰¹ Yâsin, 36/49.

³⁰² Sâffat, 37/ 19.

³⁰³ Râzi, *Tefîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, C. XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992, 359-360.

³⁰⁴ A.yer.

³⁰⁵ Neml, 27/89.

³⁰⁶ İnficâr, patlamak anlamına gelir. Ses hâsıl olurken havanın mahreçten tam bir engelleme ile karşılaşarak ağız ve burundan çıkan havanın patlaması suretiyle meydana gelen harfler bu sıfata sahiptir. Bu sıfatı taşıyan harfler sekiz tanedir: ب-ت-د-ذ-ض-ط-ك-ق-ء; Ayrıca bkz: Radvân Mahmud, *Nazârât fi'l-Lüğa*, Dâru Hakikât, Bengazi, 1972, s. 193.

Lafzın ilk harfinin sahip olduğu bu tını, kıyâmet ahvâlini resmetmek için güzel bir başlangıçtır. ر harfi tekrar sıfatlı bir harftir ve dil ucunun damağın üzerinde titremesi sûretiyle telaffuz edilir. Bu da adeta قَرَعَ (şiddetle çarpma, dövme) olayının tekrar tekrar meydana geldiğini bildirmektedir. Cehr sıfatlı ع harfi ise sûrenin siyakındaki şiddet ve kuvvete delâlet etmektedir. Aynı zamanda kıyâmet ahvâlinin dehşet ve korku dolu anlarını tasvîr eden bu kelimenin ard arda üç defa zikredilmesi, adeta dinleyen kimsenin kulaklarını çınlatmaktadır. Böylece kelimenin uyandıracacağı çağrışım ve ses tonu ile ürkütücü ve gürültülü ilhamını kalplere bırakma hedefi hâsıl olmaktadır.³⁰⁷ Kullanılan kelimenin garabeti de meydana gelecek dehşet ortamının akla hayale gelmeyecek bilinmezlikte olduğuna dikkat çekmektedir. مَا الْقَارِعَةُ “Nedir o kâria?” şeklinde gelen soru ve onun peşinden gelen, ondan daha muğlak مَا أَذْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ “Kâri’ayı, sen nereden bileceksin ki?” sorusu ile dehşeti daha da artırarak vaziyeti daha kapalı ve korkunç bir hale bürümektedir.

Şiddetle gürültü çıkaran anlamına gelen bu kelime, aniden bir gürültü ile incek şamar sesini de canlandırmaktadır. Hemen sonraki âyetlerde uçuşan kelebekler gibi oraya buraya fırlatılan insanı, rüzgârın kaldırıp savurduğu atılmış renkli yün gibi dağların oluşturduğu manzarayı tasavvur ederken kıyâmetin الْقَارِعَةُ kelimesiyle ifade edilmesi mükemmel bir uyum teşkil etmektedir. Zira kelimeyi oluşturan harflerin çıkardığı ses ile insanların uçuşup düşen pervane ve dağların atılmış yün gibi görüldüğü bu korkunç manzara uyum arz etsin diye bu kelime tercih edilmiştir.³⁰⁸

1.2. el-Vâkı’a (الْوَأَقِعَةُ)

Kur’ân’da kıyâmeti tasvîr eden bir başka kelime الْوَأَقِعَةُ dır. Lügatte, büyük felaket, facia, birden bire ortaya çıkan afet, musibet anlamlarına gelmektedir.³⁰⁹ Bu kelime, Kur’ân’da genellikle azâb³¹⁰, tehdit³¹¹ ve şiddetli musibetler³¹² hakkında kullanılmış, kıyâmet olayının şiddeti ve dehşetinden dolayı da bu isimle tabir edilmiştir. Adını bu isimden alan Vâkı’a sûresinde de kıyâmet öncesinde meydana gelecek bazı

³⁰⁷ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, C. VI, 3961.

³⁰⁸ Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Kıyâmet Sahneleri*, İstanbul: Beka Yayıncılık, s. 99.

³⁰⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, C. VIII, 4702.

³¹⁰ Şûrâ, 42/22, Zâriyât, 51/ 6.

³¹¹ Mürselât, 77/7.

³¹² Hâkka, 69/15.

haller, insanların teşkil ettikleri üç sınıf ve onların âhiretteki âkıbetleri gibi konular yer almaktadır.

Elmalılı, وقوع kelimesinin düşmek anlamını ifade ettiğini, الواقعة kelimesinin ise masdar bina-i merre olarak şiddetli bir düşüş anlamına geldiğini söylemektedir.³¹³ Zira kelimeyi oluşturan ق ve ع harflerindeki vurgu³¹⁴ da kastedilen bu mânayı tasvîr etmede önemli rol oynamaktadır. (ال\ وا\ ق\ عه) şeklinde hecelerine ayırdığımız bu kelimenin و harfinden sonraki medd ve sükûn, yukarıdan atılan bir cismin düşüşünü çağrıştırmaktadır. Sonrasında gelen inficar sıfatına sahip ق harfinin kesresindeki vurgu ise yüksek yerden aniden düşen bu cismin meydana getirdiği patlama ve büyük gürültüyü tasavvur ettirmektedir. Ardından gelen ع harfindeki vurgu ise bu büyük düşünün yankılarını duyurmaktadır. Bir sonraki âyet de bu hissi güçlendirecek nitelikte gelmiştir; خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ “O kimini alçaltır, kimini de yükseltir.”³¹⁵ Yeryüzünde yukarıdan aşağıya düşen ağır cisimlerin açtığı çukur nedeniyle yerin bir kısmının alçalıp, bir kısmının da yükseldiği gibi, Vakıa da âhirette kimini alçaltıp, kimini yükseltecektir.³¹⁶

Sûre, yeryüzündeki sarsılma, titreme ve gürültü tablolarına uyum arz eden, إِذَا “Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman. Dağlar paramparça olup, Toz halinde boşluğa dağıldığı zaman” vb. âyetler ile devam etmektedir. Bu âyetler de Vâkı’a’nın zihinde uyandırdığı mânaların tümünün somut bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

1.3. el-Ğâşiye (الغاشية)

Ğâşiye sûresinde yer alan, هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثٌ الْغَاشِيَةِ “(Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyâmetin haberi sana geldi mi?”³¹⁷ âyetinde örtmek, sarmak mânasındaki غشي kökünden ism-i fâil olarak türeyen الغاشية, bir şeyi her taraftan sarıp bürüyen salgın, sargın, kaplayan şey anlamına gelmektedir. At eyerinin örtüsüne, kalp zarına, insanı veya hayvanı içten içe saran derde ve kâbus gibi her taraftan saran kuşatıcı belaya da الغاشية denir ki, أَفَأَمَّنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

³¹³ Elmalılı, *a.g.e.*, C. VII, 396.

³¹⁴ Sesi yükseltip alçaltarak bazen bir heceyi bazen de bir kelimeyi baskılı bir şekilde telaffuz etme biçimidir.

³¹⁵ Vâkı’a, 56/3.

³¹⁶ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 176.

³¹⁷ Ğâşiye, 88/ 1.

tarafından kuşatıcı bir felâket gelmesi veya farkında olmadan kıyâmetin ansızın kopması karşısında kendilerini emin mi gördüler?”³¹⁸ âyetinde de bu anlamda kullanılmıştır.³¹⁹

Kıyâmet günü de ansızın şiddetiyle halkı sarıp dehşet verici hâdiseleri ile herkesi bürüyeceğinden dolayı bu isimle tavsîf edilmiştir.³²⁰ Bu kelimeyi oluşturan غ ve ش harflerinin tınısı da mânayı hissettirecek mahiyettedir. Arap harflerinin tabir değeri ile ilgili hususiyetleri açıkladığımız yerde Arap dilbilimcilerinin, farklı kelimelerde ortak olarak kullanılan harflerin ortak bir mânâ etrafında şekillendiğine dair gözlemlerini aktarmıştık. Mesela غ harfinde gizlilik, kapalılık ve belirsizlik mânası vardır. Bu kelimenin ortak kullanıldığı kelimelerin mânaları da bu kapalılık ve gizlilik etrafında şekillenmektedir. Bu müphemlikle başlayan الغاشية ibaresinde غ harfi, uzatan med ile birlikte gelmiştir. Bu da belirsizliğin ve bu gizliliğin uzayıp gittiğine delâlet etmektedir. ش harfindeki tefeşşi yani yayılma sıfatı da bu genişlemeyi desteklemektedir. Görüldüğü üzere Kur’ân’ın kıyâmeti tasvîr etmek için tercih ettiği kelimeler, o anda meydana gelecek ahvâli resmeden tonda ve ahenkte gelmiştir.

1.4. el-Hâkka (الْحَاقَّةُ)

“Gerçekleşecek olan; (Evet) nedir o gerçekleşecek olan? Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?”³²¹ âyetindeki الْحَاقَّةُ kelimesinin de الْوَأَقْعَةُ, الْقَارِعَةُ kelimeleri gibi kıyâmetin isimlerinden biri olduğu konusunda şüphe yoktur. Elmalılı, bu kelimenin ne gibi anlamlar ifade ettiği hakkında on kadar izah şekli nakletmiştir.³²² Bu konuda çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği iki görüş vardır. Bunların ilki her insanın hayrının ve şerrinin tahakkuk edeceği gün olması, ikincisi ise insanların yapıp ettiklerinin mükâfatlarını alacakları ve hakkın gerçekleşeceği gün olması sebebiyle kıyâmete bu ismin verildiği şeklindedir.

Kur’ân’ın kıyâmeti tavsîf eden diğer kelimelerde olduğu gibi kendine has bir tona sahip bu lâfzı seçmesinde tasvîr bakımından büyük hikmet vardır. Bu kelimenin telaffuzu, tıpkı büyük bir ağırlığı kaldırıp sonra yerine bırakma eylemini tasavvur

³¹⁸ Yûsuf, 12/107.

³¹⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, C. IX, 166-167.

³²⁰ a.yer.

³²¹ Hâkka, 69/ 1-3.

³²² Elmalılı, *a.g.e.*, C. VIII, 299-300.

ettirmektedir. الْحَاقَّةُ ibaresinde bulunan ح' nın elif meddi ile yukarı çekilmesi, ağırlığı yukarı kaldırmaya benzemektedir. Ondan sonra gelen şeddeli ق ve bu harfe bağlı olan sakin ة' nin telaffuzu ise adeta o ağırlığın yerine bırakılmasını çağrıştırmaktadır. Yukarı kaldırılan ح harfi, sonra gelen ق harfindeki kalkale ile birlikte pat diye yerine oturduğunu ve bu harfin sonunda durmayı temin eden yuvarlak ة ise ağırlığın iyice yerleştiğini göstermektedir.³²³ Bu açıdan bakıldığı zaman Kur'ân kelimelerinin ve cümlelerinin tonunun, mânayı tasvîr etmesi ve his üzerindeki tesiri hayli dikkat çektiği görülecektir.

Bu sûrede yer alan âyetlerin genelinde korkutma ve ürpertme havası hâkimdir. Kelimeler gerek ses tonları ile gerek mânaları ile gerek de terkiplerin delâletiyle bu havayı yansıtmaya hedefine dâhil olmaktadır. Mesela daha sonraki âyetlerde gelen الْحَاقَّةُ, قَارِعَةٌ, طَائِفَةٌ ve خَائِبَةٌ ibarelerinde de çok açık bir uyum vardır. Bu kelimeler, tonlarıyla ayrı bir uyum, manzaralara kattıkları ahenkle ayrı bir uyum sergilemektedir. Dolayısıyla bu lafızların hepsi, Kur'ân'ın istediği o genel havayı canlandırma hedefine iştirak etmektedirler. Yine hepsi ayaklanan, her şeyi altüst eden bir vaziyeti insanın gözü önüne getirmektedir.

Sûrede yer alan اِنۡجَعَلۡهَا لَكُمۡ تَذَكِّرَةٌ وَتَعِيۡهَا اُذُنٌ وَاَعِيۡةٌ اِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَآءُ حَمَلْنَاكُمۡ فِى الْجَارِيَةِ “Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık; Onu sizin için bir ibret ve öğüt yapalım ve belleyici kulaklar onu bellesin diye.”³²⁴ şeklindeki âyetler ile taşan su ve azgın su üzerinde akıp giden gemi sahneleri tasvîr edilmektedir. اِنۡجَعَلۡهَا ve اَعِيۡةٌ nin ses tonu ve vurgusu sûrenin diğer sahneleri ve çağrışımlarla uyum meydana getirmektedir.

Öte yandan bu sûredeki fasıla harfleri başlangıçta ة, sonra ه, sonra م, sonra ن, daha sonra da ل olmak üzere sürekli değişmektedir. Aynı sûre içinde yer alan fasılalardaki bu değişimler, kulağa hoş gelen zengin bir ritmik yapı ve müzikal armoni oluşturmanın yanı sıra çok derin anlamları da beraberinde getirmektedirler. Konuyla ilgili olarak Seyyid Kutub şunları söylemektedir: “Sûredeki durakların ses tonu da, sûrenin özel ritmine katılıyor ve bu ritim, o derin ve canlı etkiyi gerçekleştirmede sahne ve konumlarına uygun olarak çeşitleniyor. Sûrenin başında uzatma, şedde ve sükun, ‘ya’ harfi ve ardından gelen harekesiz ‘he’ üzerinde fiziksel bir ritme yol açıyor. Sondaki

³²³ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 315.

³²⁴ Hâkka, 69/ 11-12.

‘te’, ister üzerinde durulan yuvarlak ‘he’ olsun, isterse dünya ve âhirette yok oluş sahneleri ve ceza pozisyonlarındaki sevinç ve üzüntü tabloları boyunca onlara uygun bir vurgu meydana getirmek için cümlenin sonuna eklenen sessiz ‘he’ olsun, durum değişmez. Sonra vurgu, hükmü korkunç, heybetli ve uzun bir ritme yükseltirken, değişiyor: خُدُوهُ فَعَلُّوهُ ثُمَّ الْجَجِيمِ صَلُّوهُ ‘Tutun bağlayın onu, kelepçeleysin! Sonra da cehenneme fırlatın!’³²⁵ Daha sonra hükmün nedenlerini ve işin ciddiyetini açıklarken م veya ن üzerinde karar kılan kesin, ağır ve ciddi bir ritme doğru tekrar değişmektedir. Ayrıca bu âyetlerde gözlemlenen bir başka hususiyet, fasılalardaki dammenin telaffuzunun, cehenneme fırlatılan kimsenin onun derinliklerine doğru battığını çağrıştırmasıdır. Bir diğer hususiyet, إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَلَا يَخُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هُنَا حَمِيمٌ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ‘Çünkü o, büyükler büyüğü Allah’a inanmazdı. Çünkü o, fakiri doyumayı teşvik etmezdi. Bugün artık burada onun bir dostu olmaz. Yiyecek olarak da cehennemliklerin irininden başka bir şey bulunmaz.’³²⁶ âyetlerinin son harflerinde, son harflerden önceki uzatma türlerinde ve vurgularında görülen bu değişikliklerin hepsinin açık ve gözlenebilir olmasıdır. Bu fasılalar, âyetlerin akışındaki değişikliğe, sahnelere ve atmosfere uygun oldukları gibi konulara, tablolara ve âyetin vermek istediği mesaja da tamamen uygundur.³²⁷

1.5. et-Tâmme (الطَّامَّةُ)

“Her şeyi alt üst eden o büyük felâket geldiği vakit”³²⁸ فَاذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ

Burada kıyâmet için الطَّامَّةُ kelimesi tercih edilmiştir. Bu kelime, gürültülü ve çınlamalı bir sese sahip olup insana, her şeyi kuşatmış bir tufanın sel olup taşıdığını ve her şeyi kapladığını hayal ettirir.³²⁹

الطَّامَّةُ kelimesi, her şeyi yerle bir eden, büyük bir inkılabı gerçekleştirecek kıyâmeti ses tonu ile resmeden bir kelimedir. İncicar ve itbak sıfatlarına sahip olan ve şeddelenerek temdid edilen ط harfinin ağır ve kalın tınısı, bir sonraki âyette وَبُرَزَّتِ الْجَجِيمُ

³²⁵ Hâkka, 69/30-31.

³²⁶ Hâkka, 69/ 33-36.

³²⁷ Seyyid Kutub, *fî Zülâli ’l-Kur’ân*, C. VI, 3676-3677.

³²⁸ Nazia’t, 79/ 34.

³²⁹ Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Kıyamet Sahneleri*, s. 336.

لِمَنْ يَرَى “Ve görene cehennem açık bir şekilde gösterilmiştir.”³³⁰ buyurularak izhâr edilen cehennemin azgınlığını tasvîr etmektedir.

Kur’ân’ın kıyâmet ile vasıflanan isimlerinin genellikle medden sonra şeddelenmeleri, bazılarında safir, bazılarında kalkale olan harflerin olması veya meddi lazım kelime-i müsakkale gibi unsurların ortak olması, bir yıkım sahnesi olduğunu ihsâs ettirmektedir.

1.6. es-Sâhha (الصَّاحَّةُ)

الصَّاحَّةُ ibaresi, Nâziât sûresinde geçen الطَّامَّةُ kelimesi gibi Kur’ân’da, kıyâmet gününü tavsîf etmek üzere kullanılan kelimelerdendir. Şiddeti ve ses tonunun sertliğiyle neredeyse kulak zarını patlatacakmış gibi olan, havayı yırtıp geçen الصَّاحَّةُ kelimesi, sonunda şiddetli bir ses olarak kulağa ulaşır.

“Amma, kulakları sağır eden gürültü (kıyâmet) geldiği vakit”³³¹ فَاِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ âyetindeki الصَّاحَّةُ kelimesinin telaffuzunda mâna ile üç açıdan bir uyum söz konudur:

a) Öncelikle, baştaki ص harfinde ıslık mânasına gelen safir sıfatı vardır. Yine bu harfte tefhim, ist’ıla ve ıtbak sıfatları da bulunduğundan, ıslık anlamındaki safir sıfatı iyice kuvvet kazanmaktadır. Bu da şiddeti ve ses tonunun sertliğiyle neredeyse kulak zarını patlatacak gibi havayı yırtıp geçmesine ve sonunda şiddetli bir ses olarak kulağa ulaşmasına sebep olur.

b) الصَّاحَّةُ kelimesindeki ikinci nokta, medd-i lazım kelime-i müsakkale oluşudur. Yani aynı kelime içerisinde harf-i medden sonra gelen cezmlî harf ile kıyâmet olayının ağırlığı telaffuza taşınmaktadır.

c) Üçüncü nokta ise, ص harfinin şeddeli gelerek telaffuza ağırlık kazandırmasıdır. Bu olayı aynı şekilde الطَّامَّةُ kelimesinde de müşahede etmekteyiz. Öte yandan الصَّاحَّةُ kelimesi, kulağı tırmalayıp şiddetli bir gürültü ile gelerek oluşturduğu bu rahatsız edici melodi ile şu tabloya zemin hazırlamaktadır:

³³⁰ Nâziât, 79/ 36.

³³¹ Abese, 80/33.

“O gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından, kaçır.”³³² Kişinin, kendisiyle arasında bağ olan her insandan kaçıp kurtulmaya çalıştığı bir ortamda bu gürültü bütün bağları koparıp atmaktadır.

2. Kıyâmetin Kopuşu

Kıyâmetin kopuşu, ilk inen sûrelerle birlikte tasvîr edilmektedir. Nüzûl sırasına göre dördüncü sırada inen Müddessir sûresi, Allah’ın Rasulü’ne peygamberliğin sıkıntı ve zorluklarına sabretmesini emreden hitabıyla başlamaktadır. أَنْزَلْنَا كِتَابَ طَهَّرَ gibi fasılalarla son bulan ilk yedi âyetten sonra ise konu kıyâmet hâdisesinin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili âyetlerle devam etmektedir. Mevzunun intikali ile birlikte fasılların tonunda gözlenen değişiklik, üslûbun bahsedilen atmosfer ile münasebetini göstermektedir.

فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ {٨} فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ {٩} عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ {١٠}

“Sûra üflendiği vakit, işte o gün zorlu bir gündür, inkârcılara kolay olmayan.”³³³

Bu sûrede ilk defa “sûra üfleme” deyiminin yerine النَّاقُورُ ifadesi kullanılmıştır. Diğer başka âyetlerde kullanılan وَنُفِخَ فِي الصُّورِ³³⁴ ifadesi ile aynı anlama gelir ancak bu kullanım daha güçlüdür. Elmalılı, ‘nakr’ ifadesinin vurmak, didikleme ve boru çalmak gibi mânalarına binaen nâkûrun sur gibi ağızla üflenerek çalınan boruya dendiğini belirtmiştir.³³⁵ Burada kulağa çarpan şiddetli sesteki dolayısı sûr, nakr’a benzetilmiş ve meydana gelen yüksek sesin şiddeti daha çarpıcı biçimde somutlaştırmıştır. Bu ifade, sürekli çınlayan bir ses kaynağı ile insanı yüz yüze getirir. İşte nâkûr ifadesinin tercih edilme sebeplerinden biri de “kulağı çınlatan ses” imajının, “kulağın işittiği ses” imajından daha etkili olmasıdır. Âyetin devamında “فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ” şeklinde belirtilen günün zorluğu ve insanın ruhunda bıraktığı o korkunç hal, öncesindeki kelime ile adeta kendini hissettirmiştir.

³³² Abese 80/34.

³³³ Müddessîr, 74/8-10.

³³⁴ En’âm, 6/73, Kehf, 18/99, Tâhâ, 20/ 102, Mü’minûn, 23/ 10, Neml, 27/ 87, Yâsin, 36/51, Zümer, 39/68, Kâf, 50/ 20, Hâkka, 69/ 13, Nebe, 78/ 18.

³³⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, C. VIII, 418.

Yine ilk inen sûrelerden biri olan Tekvîr sûresinde kıyâmet gününde her varlığı kuşatan bir inkılâp sahnesi canlandırılmaktadır. Kıyâmet gününün hakikati, o günde kâinatın inkılab edeceği korkunç ve dehşet verici durum, güneş, ay, dağlar, denizler, evcil ve vahşi hayvanlar ve en nihâyetinde insanların içinde bulunduğu vaziyet anlatılmaktadır.

Sûrenin ilk sahnesi, كُورَتْ - اِنْكَدَرَتْ - سِيرَتْ gibi fasılalardan da anlaşılacağı üzere o günün dehşetine uygun olarak sarsıcı bir hareket ve bir çalkantı ile başlamaktadır. Lafızların telaffuzuna eşlik eden süratli, hareketli ve soluk tıkayan mûsiki tonu da sahneye iştirak edip tasvîr edilen resmi en güzel şekilde yansıtmaktadır.

Sûrenin 5. âyeti olan وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ “Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde” ibaresinde geçen ‘حُشِرَتْ’ kelimesinde var olan ش harfi, bazı kıraat imamlarına göre şeddeli okunmaktadır. حُشِرَتْ şeklinde şeddeli okununca, ش harfindeki tefeşsi yani sesin yayılması sıfatı, vahşi hayvanların büyük bir hışırta ve gürültü ile etrafa bütün şiddetleriyle yayıldıkları mânasını çağrıştırmaktadır.

Bu dehşet verici değişimin meydana geldiği sahnelerin anlatımından sonra sûrenin ikinci bölümü gelmektedir. Bu kısım, evrenin güzelliklerine yemin eden bir işaretle başlamaktadır. Mevzunun değişmesiyle birlikte lafızların mûsiki tonu da değişmekte ve konuya uygun güzel ve latif ifadeler tercih edilmektedir.

Mesela, عَسَسَ - تَنَفَّسَ إذا عَسَسَ وَالصُّبْحَ إِذَا تَنَفَّسَ (Yüz çevirip gelen veya) sırtını dönen geceye, soluk almaya başlayan sabaha andolsun ki..”³³⁶ ifadelerinden anlaşılacağı üzere önceki âyetlerdeki kargaşa ve hareketlilik artık sükun bulmuştur. Buradaki تَنَفَّسَ - عَسَسَ gibi lafızlar hem mâna itibariyle hem de seslerindeki tını itibariyle, bir sonraki âyette gelecek olan ve insanlığı zulmetten aydınlığa çıkararak iman gerçeğinin ve bu gerçeği hatırlatacak olan Hz. Peygamber ile Cebrail’in doğruluğunun onlara rahat bir nefes aldıracağını ifade etmektedir. Elmalılı âyette dünyanın, Allah Resulü ve ümmeti için sabaha yönelmiş bir gece olduğuna, her nefsin ne hazırlamış olduğunu öğreneceği kıyâmet vaktinin ise, böyle soluklanan bir sabah vakti gibi yakın olduğunun müjdesini taşıdığına dikkat çekmiştir.³³⁷

³³⁶ Tekvîr, 81/ 17-18.

³³⁷ Elmalılı, a.g.e., C. IX, 34.

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'in olay ve olguları betimlemedeki üslûbunda, gizli ve açık bir canlılık bulunmakta, sanki yaşamın nabzı da anlatılan olay içinde atmaktadır. Gecenin ve sabahın bu şekildeki betimlenmesi gecenin ayak seslerini, sabahın soluklarını insana ihsâs ettirdiği gibi, dikkatlice okuyan kimseye, bu olaylarla ilgili birçok anlamı da çağrıştırmaktadır. Âlûsî (ö. 1270/1854), sabahın nefes almasından mecazlı bir söyleyiş kastedildiğini çünkü nefesin kalbi sıkıntılardan kurtarıp sükûnet ve rahatlık verdiğini; karanlık gece ile de oturup hareket etmeyen, kalbinde hüznün birikmiş, soluklandığında rahat edecekmiş gibi kederli ve üzgün bir adamın nefes alışına benzetme yapıldığını söylemiştir.³³⁸

Dikkat edilirse bu âyette gecenin gidiş gelişini ifade eden عَسَّ عَسَّ lafzı, عَسَّ عَسَّ şeklinde iki sestem oluşmuş bir kelimedir. Bu lafız telaffuz edilirken, ses ahengi ile gecenin gidiş-gelişini fısıldıyormuş gibi anlama hareketlilik vererek dinleyen kimsenin zihninde sanki gecenin elleri veya ayakları ile gizlice sürünerek ilerlediğini çağrıştıır. Seyyid Kutub da bu âyet ile ilgili şunları söyler: “Soluk almaya başlayan sabaha..” ifadesi canlı ve yüklü mesaj taşımaktadır. Sanki sabah nefes alıp veren bir canlıdır. Nefesleri aydınlık, hayat ve canlı olan her şeye sızan harekettir. Kesin olarak söyleyebilirim ki, Arap dili ve edebiyatı bütün ifade ve anlatım gücüne rağmen sabahın bu türden bir ifadesini içermemektedir. Şafağın görünmesi, açık olan kalplere onun bilfiil nefes aldığı duygusunu vermektedir. Sonra bu ifade geliyor, açık olan kalbin hissettiği bu gerçeği ile tasvîr ediyor.”³³⁹

Kıyâmetin tasvîr edildiği bir başka sahne ile Fecr sûresinde karşılaşıyoruz. Sûre, “Ama yeryüzü parça parça döküldüğü zaman..”³⁴⁰ âyeti ile kıyâmetin dehşetini anlatmaya başlamaktadır. Bu âyette yer alan دَكَّ fiili, yerle bir etmek, bir şeyi ufaltana kadar dövmek, kırmak, dümdüz etmek mânalarına gelmektedir.³⁴¹ Bu lafzın Arap dilindeki bir başka karşılığı دَقَّ fiili olup دَكَّ ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bu fiiller arasında Arap dilbilimcileri herhangi bir fark gözetmediklerini belirtse de müfessirler bu iki kelime arasında ince nüanslar olduğunu tespit etmişlerdir. Bunlardan biri olan Zemahşeri, دَكَّ lafzının diğerine göre daha belîğ

³³⁸ Âlûsî, *Rûhu 'l-Meâni fi Tefsiri 'l-Kur'âni 'l-Azîm ve 's-Sebi 'l-Mesâni*, C. XV, y.y.: Dâru'l-Fikr, ts., s. 74-75.

³³⁹ Seyyid Kutub, *fi Zilâl 'l-Kur'ân*, C. VI, 3842.

³⁴⁰ Fecr, 89/ 21.

³⁴¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, C. IV, 201.

olduğunu belirtmiştir.³⁴² Şüphesiz bu kelâmın belâgati, siyak ile arasındaki uyum münasebetiyledir. Öte yandan ذَقَّ fiili, cüzlerin birbiriyle karışması anlamını ihtiva eder. ذَكَّ fiili ise böyle bir anlamın aksine cüzlerin birbirinden ayrılması, ayrışması mânalarına gelmektedir.³⁴³ Yerle gök arasında her şeyin birbirinden ayrıştığı o günde “Dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman..”³⁴⁴, “Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman..”³⁴⁵ bu lafzın diğerine göre neden daha belîğ olduğu ve onun yerine tercih edildiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Âyette yer alan ذَكَّا ذَكَّا terkinde, ikinci ibarenin ilk ibareyi vurgulayan bir lafız mı yoksa birçok nahiv bilginlerinin de kabul ettiği gibi o anda cereyan eden durumu bizatihi tasvîr eden iki ayrı lafız mı olduğu hakkında bir takım ihtilaflar söz konusu olmuştur. Suyuti, ikinci lafzın birinciyi vurgulayan bir isimden ibaret olduğunu ileri sürerken³⁴⁶, İbn Hişam birçok müfessirin görüşlerine dayanarak onun vurgu olmadığını söylemektedir.³⁴⁷ İbn Hişam’ın dayanak gösterdiği müfessirlerden biri olan Zemahşeri bu lafzı şöyle tefsir etmiştir: “Bu terkipteki ilk lafız, yerin sarsıldığını; ikincisi ise bu sarsıntının ortalık toz duman oluncaya kadar tekrar tekrar olduğunu belirtmek içindir.”³⁴⁸ Daha öncede belirttiğimiz gibi mânada kesret ya da kuvvet murad edildiği zaman bu lafza da yansıtılır. Dolayısıyla bu âyetteki ikinci lafzın tekrar kullanılması, mânayı kuvvetlendirmek ve ahvâli lafızlarla da izah etmek içindir.

ذَكَّ kelimesini meydana getiren ذ ve ك harfleri inficar sıfatına sahip harflerdendir. Ses hâsıl olurken havanın mahreçten tam bir engelleme ile karşılaşarak ağız ve burundan çıkan havanın patlaması suretiyle meydana gelen harfler bu sığata sahiptir.³⁴⁹ Büyük bir dönüşümün vuku bulacağı o günün canlandırıldığı bu âyette, patlamaların ve çarpışmaların olacağı yalnızca lafızla değil lafzın teşekkül ettiği harflerde de kendini göstermektedir. Görüldüğü üzere harflerin mâna ile uyum arz eden ses tonları ve sıfatları da anlatılan sahnenin sertliğine ve dehşetine hizmet etmiş, bu mûsiki kullanılan ibarelere de sirâyet ederek mükemmel bir uyum ortaya konmuştur. Ayrıca seslerin bu

³⁴² A.yer.

³⁴³ Muhyiddin Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân-i'l-Kerim ve Beyânuhu*, Dârü İbn Kesîr, C. VIII, Beyrut: y.y., 2014, 48.

³⁴⁴ Vâkıa, 56/ 5-6.

³⁴⁵ Hâkka, 69/ 14.

³⁴⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, C. III, 222.

³⁴⁷ İbn Hişam, *Katrü'n-Nedâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, y.y., ts., s. 289.

³⁴⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, C. IV, 750.

³⁴⁹ Bu sıfatı taşıyan harfler sekiz tanedir: ب-ت-د-ذ-ض-ط-ك-ق-ء ; Ayrıca bkz: Radvan, *a.g.e.*, s. 193.

hususiyetleri, tehdit ve azarlama içeren siyakın anlatımına da iştirak ederek eylemin tabiatında var olan ya da gerçekleştiği esnada meydana gelen olayları tasvîr etme niteliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Kıyâmetin kopuşunu tasvîr eden Adiyat sûresinde:

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا {١} فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا {٢} فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا {٣} فَأَنْزَلَ بِهِ نَفْعًا {٤} فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا {٥} إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ {٦} وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ {٧} وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ {٨} أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ {٩} وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ {١٠} إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ {١١}

“Andolsun nefesleriyle (güp güp) ses çıkararak koşan (at)lara, (tırnaklarıyla yerden) ateş çıkaranlara, sabahleyin akın edenlere, (koşarak) tozkoparanlara, derken bir topluluğun ortasına dalanlara. (Bunlara andolsun) ki insan, Rabbine karşı çok nankördür. Ve kendisi de buna şahittir. Doğrusu o, malı çok sever. O bilmez mi ki kabirlerde olanlar dışarı atıldığı, göğüslerde bulunanlar devşirildiği zaman, o gün Rableri onların her hâlinden (gizli ve açık bütün yaptıklarından) haberdardır.” buyrulmaktadır.

Bu sûrede, insanın âhireti inkâr etmesinin veya ondan gafil olmasının, onu ahlâkî bakımdan aşağı seviyeye düşüreceği, bunun yanı sıra, âhirete insanların sadece zahiri amellerinden değil, kalplerdeki gizli sırlardan da hesap sorulacağı ifade edilmiştir.³⁵⁰ Sûreyi konu itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür. İlki, koşan atlardan, tırnaklarıyla ateş çıkaranlardan, sabah vakti akın edenlerden, toz-duman koparanlardan, bu hayatta hep bir mücadele içinde olan insandan bahseden 1 ve 5. âyetler arasındadır. İkincisi, insanoğlunun nankörlüğünden ve dünya malına olan düşkünlüğünden bahseden 6,7 ve 8.âyetlerdir. Son olarak da insanın ölümden sonraki halinden ve kıyâmet günü ortaya çıkacak acıklı durumdan bahseden 9,10 ve 11.âyetlerdir. Her kısım, gerek fasılları gerek lafızları gerek cümleleri itibariyle ana fikri ve atmosferi ile uyum arz eden bir nitelikte gelmiştir. Örneğin; ilk üç âyet yedişer heceden, sonraki iki âyet sekizer heceden, diğer altıncı ve sekizinci âyetler on üçer heceden, dokuzuncu âyet on altı heceden, on ve on birinci âyetler de on beşer heceden meydana gelmektedir.³⁵¹

³⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012, 209.

³⁵¹ Necati Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat”, *Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van: Yüzüncüyıl Üniv. İlah. Fak., 17-18 Mayıs 2001, s. 301-302.

Görüldüğü üzere âyet sayısındaki azlığa rağmen birçok ritim değişikliği olması muhtevastaki anlam değışimlerinden olsa gerektir.

Sûrede âdeta bir savaş meydanı tasvîr edilmektedir. Bu sahneyi canlandırmak için tercih edilen kelimeler ve o kelimelerin telaffuzundaki tını, ses, ahenk de bizleri bir savaş meydanına sürükleyerek ortalığı toz duman eden atlar arasında tahayyül ettirmektedir.³⁵² Dikkatle okuyan kimse Kur'ân'la bütünleştiği zaman, atların nallarından çıkan kıvılcımları, cihad edenlerin çığlıklarını Kur'ân'ın o engin mûsikîsi sayesinde hissedebilir ve duyabilirler.

Kur'ân'ın bu ulvî güzelliklerinin tamamını hissetmek veya duymak her insan için mümkün olmasa da âyetlerin zahirinde bunların bir kısmını müşahede etmek mümkündür. Bu hususları biraz daha somutlaştırmak adına şunlar söylenebilir:

-Yukarıda bahsettiğimiz bir düzen içerisinde birbiri ardına gelen hecelerin her birinde bir uyum söz konusu olması ve azdan çoğa doğru bir sıralama izlemesi savaş meydanındaki askeri düzeni ihsâs ettirir gibidir.³⁵³

-Âyetlerde فَذَكَّا، ضَبْحًا gibi ifadelerde olduğu gibi şiddet sıfatlı harfler, kalkaleli (hareketli ve sarsıntılı) olarak gelmiştir. Bu da harflerin ses tonunun sûrenin anlattığı hususlara iştirak ederek savaştaki gürültüyü tilavete taşıdığını göstermektedir.

Kıyâmet ahvâlinin tasvîrine intikal ettiği yerde إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ “kabirlerde olanlar dışarı atıldığı zaman..” âyetinde de olduğu üzere kabirlerin eşilip alt üst edilmesini, o esnada meydana gelen çalkantılı manzarayı mûsiki ve nağmesiyle kulağımıza yansıtmaktadır. Bu ifadenin bir benzeri İnfitar Sûrenin 4.âyetinde وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ “Kabirlerin içi dışına getirildiği vakit” şeklinde gelmiştir. Elmalılı, toprağı deşip dağıtarak altını üstüne, içini dışına çevirmek anlamına gelen بَعَثَرَ fiilinin, öldükten sonra dirilme ve çıkarmadan mecaz olduğunu söylemektedir.³⁵⁴ Zemahşerî ve diğer bazı müfessirler ise, bu kelimenin aslında iki ayrı kelimedenden meydana gelen “ba's” ve “ûsare”den kısaltılmış bir terkip olduğunu söylemektedirler. Bunun Arapça'da بِسْمِ اللَّهِ terkinin ‘besmele’, الْحَمْدُ لِلَّهِ terkinin ise ‘hamdele’ mânasına ihtisar edilmesi gibi birçok örneği vardır.

³⁵² Tetik, *a.g.e.*, s. 301.

³⁵³ A.yer.

³⁵⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, C. IX, 47.

Bu durumda بُعْثِرَ ifadesi öldükten sonra dirilmenin vuku bulup kabirlerin içindekilerin dışarı çıkarılması anlamına hamledilir. Bu kelime telaffuz edildiği vakit ع harfindeki cehr sıfatıyla yükselen ve boğumlanan bu ses, kabirlerin içindekilerin dirilerek dışarıya dökülmeleri esnasında meydana gelen gürültülü havayı aksettirmektedir. Yine بُعْثِرَ ifadesi telaffuzuyla kusmayı çağrıştırdığı için bir bakıma kabirlerin kusması canlandırılmaktadır. Zira bu kelime mahreçlerinin hakkı verilerek ve tecvîd kâideleri esas alınarak okunduğunda okuyucusuna adeta kusma eylemini hissettirecektir.

Buna benzer bir başka örnek ile Zilzal Sûrenin ilk âyetlerinde karşılaşıyoruz. Söz konusu âyetlerde إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَنْفَالَهَا “Yer dehşetli sarsıntı ile sarsıldığı ve yer ağırlıklarını çıkardığı vakit..”³⁵⁵ buyrulurak deşilen kabirlerin ve içindekilerin dışarıya atılması kastedilmektedir. Bu âyetteki وَأُخْرِجَتِ ifadesinde yer alan sakın خ harfi, ses ve nefesin akabilme özelliği bulunan rihvet ve hems sıfatlarına sahiptir. Bu da yeryüzünün içinde biriktirdiği enerjiyi dışarı çıkarması mânasına delâlet etmektedir.

Öte yandan nefesleriyle güp güp ses çıkararak koşan, tırnaklarıyla yerden kıvılcımlar çıkararak, sabahleyin herkesten habersiz talan edip toz kaldıran, şiddetle topluluğun içine dalan atların meydana getirdiği manzaranın mûsikisi de bu kıyâmet atmosferi ile çok uyumludur. Kıyâmetin dehşetini gözler önüne seren bu şeylere yemin edilerek insanın Rabbine karşı nankör olduğu, O’nun keremini inkâr ettiği, çok cimri olduğu, dünya malına karşı pek düşkün olduğu ve kabirlerin açılıp sinelerde ne var ne yok ortaya çıkarılacağı günü düşünmediği anlatılmaktadır.

Mûsiki, tablonun havasına son derece uygun olmakla birlikte bütün sahneler tozlu, dumanlı, süratli, şiddetli ve patlamalıdır. Bu canlandırmalara eşlik eden mûsiki de aynen öyledir ve sesler ile mâna arasında tam bir insicam söz konusudur.³⁵⁶

Abese Sûre 33 ile 42. âyetler arasında da kıyâmetin kopuşunu canlandıran pasajlar yer almaktadır:

³⁵⁵ Zilzâl, 99/ 1-3.

³⁵⁶ Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Kıyâmet Sahneleri*, s. 92.

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ {٣٣} يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ {٣٤} وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ {٣٥} وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ {٣٦} لِكُلِّ
 أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ {٣٧} وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ {٣٨} ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ {٣٩} وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
 عَلَيْهَا غَبَرَةٌ {٤٠} تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ {٤١} أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجَرَةُ {٤٢}

“O muazzam gürültü, kıyâmet kopup geldiği zaman; o gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçır. O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır. O gün bir takım yüzler aydınlıktır, gülmekte ve sevinmektedir. O gün birtakım yüzler de tozlanmış ve onları karanlık bürümüştür. İşte bunlar inkârcı olanlar, Allah'ın buyruğundan çıkanlardır.”³⁵⁷

Bu pasajlarda, insanı kardeşiyle, annesiyle, babasıyla, eşiyle ve oğullarıyla ilgilenmekten alıkoyan korkunç günün tasvîr edildiği bu tablonun karşısına başka bir tablo canlandırılarak iki zümrenin hali karşılaştırılmaktadır.

تَرْهَقُهَا غَبَرَةٌ gibi ifadelerle tabloda parıl parıl, güleç sevinçli yüzler, مُسْتَبْشِرَةٌ مُسْفِرَةٌ gibi ifadelerle de toz duman içinde kalmış, keder ve üzüntü sarmış asık suratlar tavsîf edilmektedir. Dünya hayatını sâlih amellerle zenginleştirenleri tasvîr eden kelimelerdeki yumuşak ve latif üslûbun, kâfir ve facirlerin tasvîr edildiği yerde sert ve kaba bir üslûba dönüştüğü görülmektedir.

“O gün yer yarılr, onların üzerinden süratle yarılıp açılır.”³⁵⁸ Bu âyette yer alan تَسْفُقُ fiilini kıraat imamlarından bir kısmı ش harfini şeddeleyerek (teşşakkaku) okurken bir kısmı da şeddesiz (teşakkaku) olarak okumuşlardır.³⁵⁹ Her iki okuyuşa göre تَسْفُقُ fiilinin aslı تَسْفُقُ olup şeddeli okuyuşta mahreç yakınlığı sebebiyle ش harfi ت ye idğâm edilmişken, şeddesiz okuyuşta birinci ت telaffuz kolaylığı olsun diye hafzedilmiştir.³⁶⁰

Söz konusu âyetteki her iki okuyuşta, konunun mahiyetine uygun bir üslup görmek mümkündür. Şeddesiz okuyuştaki hazif; ölümlerin üzerinden yerin yarılıp açılması ve ölümlerin dirilip ortaya çıkması eylemlerinin kolay ve hızlı bir şekilde olacağına dair bir işaret görmek mümkünken, diğer okuyuşta yerin yarılması eyleminin hem görsel hem işitsel tasvîri ile karşılaşmak mümkündür. Bu korku dolu kıyâmet

³⁵⁷ Abese, 80/ 33-42.

³⁵⁸ Kâf, 50/ 44.

³⁵⁹ İbnu'l-Cezerî, *a.g.e.*, C. II, 334.

³⁶⁰ Mekkî, *el-Keşf*, C. II, 145.

manzarasında kabirlerin birer birer çatladığı ve yerin bağrında açılan bu derin yarıklardan ölülerin, birbiri ardına dışarı fırladığı, şeddeli okuyuşta kendini daha iyi hissettirmektedir.

Kur’ân, bazen vurgulamak istediği sahnedeki şiddet veya letafeti sonraki âyette gelen kelimelerin ses tonu ile muhataba hissettirmektedir. Örneğin; *فَمَالَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ* “O gün insan için ne bir güç ne de bir yardımcı vardır.”³⁶¹ âyetlerinde söz konusu edilen ortamın ürkütücü hal ile sonrasında yer alan *وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ* “Şiddetli yağmur yağdıran göğe andolsun”³⁶² ve *وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ* “yarılan yere andolsun”³⁶³ âyetindeki kelime telaffuzları ve ses yapıları münasebet halindedir. 11. âyetteki *الرَّجْعِ* (şiddetli yağmur) kelimesi ve 12. âyetteki *الصَّدْعِ* (yarılma, çatlama) kelimelerinin telaffuzunda o mânayı kulağa duyuran şiddet kendini göstermiştir.³⁶⁴ Bu ve benzeri misaller, manzaraya eşlik eden seslerin, genel tema ile beraber yürüyen bir mûsiki olduğunu göstermek açısından önemlidir. Öte yandan bu uyum, sadece kıyâmet sahnesi birkaç satırı ve on fıkrayı geçmeyen bir sûrede bile kendini göstermiştir.

Ana fikir olarak kıyâmeti konu edinen Nâziât sûresinde şöyle buyrulmaktadır:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا {١} وَالنَّاسِطَاتِ نَسْطًا {٢} وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا {٣} فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا {٤} فَالْمُدَبِّرَاتِ
أَمْرًا {٥} يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ {٦} تَتَّبِعُنَّ الرَّادِفَةَ {٧} قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ {٨} أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ {٩}
يَقُولُونَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْخَافِرَةِ {١٠} إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَجْرَةً {١١} قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ {١٢} فَإِنَّمَا
هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ {١٣} فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ {١٤}

“Söküp çıkaranlara, andolsun; yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere, yarıştıkaç yarışanlara, derken iş düzenleyenlere. Birinci üflemenin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üflemenin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözler yorgun düşer. Diyorlar ki, “Öldükten sonra biz, (dünyadaki) ilk halimize mi döndürüleceğiz, (Hem de) çürümüş kemikler olduktan sonra ha?”, “O zaman bu, ziyanlı bir dönüş olur” dediler. Bu dönüş, sadece bir seslenmeye bakar. Birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler.”³⁶⁵

³⁶¹ Târık, 86/ 10.

³⁶² Târık, 86/ 11.

³⁶³ Târık, 86/12.

³⁶⁴ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s.126.

³⁶⁵ Nâziât, 79/1-14.

Allah Teâla, sûrenin başında, kendilerini, ilk beş âyette belirtilen güç ve melekelerle donattığı varlıklara yemin etmektedir. Söz konusu bu varlıkların melekler olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Âyet-i kerimelerdeki bu ifadelerin yorumu hakkında şöyle denmiştir: İlk beş âyetteki bu gruplar, çeşitli vazifelerle gönderilmiş meleklerdir. En meşhuru, can alma işidir ki o da şu şekilde te'vil edilmiştir; النَّازِعَاتِ: kâfirlerin ruhlarını şiddetle sökü� alan, النَّاشِطَاتِ: yumuşak şekilde can alan, السَّابِحَاتِ: can alırken nefislerde dalgıç gibi yüzen, السَّائِقَاتِ: müminlerin ruhlarını cennete, kâfirlerinkini cehenneme götürmek için yarışan, مُدَبِّرَاتِ: Allah'ın görevlendirdiği işlerde, işleri yöneten melekler olabilir.³⁶⁶

Diğer yorum, bu beş kısmın insanların nefisleri olduğu yönündedir. Burada da iki yorum söz konusudur. İlki, bedenlerinden ayrılan erdemli ruhların, ruhlar âlemine dönüşlerindeki çeşitli durumlarını tasvîr etmektedir. İkincisi ise, dünya hayatında, nefisini arındırma yoluna giren ruhların nefis mücadelesi yaparak içlerini dışlarını temizleme, şehevî arzularından sıyrılma, olgunluklara yükselme, sonra kusurlu nefisleri terbiye etme işiyle meşgul olmalarını bildirir. Cihada katılan gaziler veya onların atlarının çeşitli işlerini veya gökteki yıldızların çeşitli hareketlerini tasvîr eden ifadelerin olabileceği yönünde de yorumlar bulunmaktadır.³⁶⁷

Bu âyetler, fasılların mûsikisi, mânalar ve sûretler, siyak-sibak açısından tam bir uyum arz etmektedirler. Burada kullanılan ifadeler ne anlama gelirlerse gelsinler, Kur'ân'ın sûreye böyle bir başlangıç yapmasında elbette birtakım hislere kapılmak mümkündür. Kelimelerin kısalığı ile birlikte ortaya çıkan hareketli ve süratli başlangıç, her şeyden önce duygularda bir sarsıntı, kalplerde bir ürperti ve korku tesiri meydana getirmektedir. Bu nedenle bunlar, sûrenin daha sonraki kısımlarında gelecek olan ürpertici, yıldırıcı büyük tehlikenin oluşturduğu korku ve dehşete hazırlamaktadır. Bu âyetlerin hemen ardından, قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ, "Birinci üfleminin (kâinatı) sarstığı, Onu ikinci üfleminin takip ettiği gün, İşte o gün yürekler kaygıdan oynar, Gözler yorgun düşer."³⁶⁸ buyurularak büyük bir sarsıntı olayına intikal etmesi de bunu desteklemektedir.

³⁶⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, C. VI, 3811; Elmalılı, *a.g.e.*, C. IX, 508-510.

³⁶⁷ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, C. VI, 3811; Elmalılı, *a.g.e.*, C. IX, 508-510.

³⁶⁸ Nâziât, 79/5-9.

3. İnsanın Ahvâli

فَإِذَا بَرَقَ الْبَصْرُ {٧} وَخَسَفَ الْقَمَرُ {٨} وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ {٩} يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ {١٠}
كَلَّا لَا وَزَرَ {١١} إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ {١٢} يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ {١٣} بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ
نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ {١٤} وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَاذِيرَهُ {١٥}

“Gözün kamaştığı, ayın tutulduğu, güneş ve ayın bir araya getirildiği zaman, işte o gün insan: ‘kaçacak yer nerede?’ der. Hayır; hayır; bir sığınak yoktur. O gün, sen, Rabbinin huzuruna varıp durursun. O gün, insanoğluna önde ve sonda yaptığı ne varsa bildirilir. Özürlerini sayıp dökse de, insanoğlu artık kendi kendinin şahididir.”³⁶⁹

Bu âyetler, tıpkı Tekvîr sûresinde geçtiği gibi kâinatın düzeninin değiştiğinden ve kıyâmet korkusundan bahsetmektedir. Bu korku ve dehşet ortamında ürkererek kaçışan insanın *يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ* diyerek sığınacak bir yer araması, “İnsana önce ve sonra yaptıkları haber verilir.” âyetiyle hesap gününün çabucak ve özetle tasvîr edilmesi ile olaylar arasındaki sürat; fasılalara, mûsikiye, harf ve kelimelerin tonlarına yansımıştır.

Üslûptaki sürat ve kelimelerdeki kısalık, kıyâmeti inkâr eden ve onun gelmesini çok uzak görerek onu önemsemeyen kimseye cevap niteliğindedir. Bu âyetlerin Amr Ebî Rabîa hakkında nâzil olduğu söylenmektedir. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s)’e gelmiş ve: “Bana kıyâmet gününden bahset; ne zaman olacak, nasıl olacak?” demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)’in bunları haber vermesiyle de: “Bunları bugün gözlerimle görsem bile ey Muhammed yine de seni tasdik etmem ve iman etmem.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ile alay etmiş ve işte o zaman Allah Tealâ bu âyetleri indirmiştir.³⁷⁰ Öte yandan bu âyet-i kerimenin, Allah düşmanı Ebu Cehîl’in ölümden sonra diriltilmeyi inkârı üzerine nâzil olduğu da söylenmiştir.³⁷¹ Dolayısıyla inkârcılara cevap niteliğinde bu ifadelerle, kıyâmetin gelmesinde bir gecikme olmayacağı, muhakkak geleceği belirtilerek böyle yıldırım hızında bir üslûp tercih edilmiştir.

Kıyâmetin koptuğu esnada insanın halini resmeden bir başka âyette, *وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ* “(İş işten geçtikten sonra:) ‘Ona inandık’ demişlerdir, ama *وَأَنَّىٰ لَهُمُ التَّنَاطُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ*

³⁶⁹ Kıyamet, 75/ 7-15.

³⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, C. I-IX, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmi, 1384/1964, 416-417.

³⁷¹ Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, C. II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 924.

uzak yerden (dünya hayatı gelip geçtikten sonra) imâna kavuşmak onlar için nasıl mümkün olur?”³⁷² buyrulmaktadır.

Kıyâmet esnasında telâş ve kaytarma çabası içerisinde oradan oraya koşan insanlar, yakalanınca hemen imana tutunmak isterler. Sanki imanı birden sıçrayıp almak, kapmak ister gibi bir vaziyettedirler. Ama iman artık مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ ifadesinde de olduğu gibi o kadar yüksek ve uzak bir yerdedir ki ne kadar sıçrasalar da elleri ona yetiştirmez. Âyetteki التَّنَاضُوشُ kelimesi, almak anlamına gelmektedir fakat kelime tefa’ul babında geldiği için bu eylemin belli bir çaba ve meşakkatten sonra gerçekleştiğine delâlet eder. Yani bu ifade zorlana zorlana, sıçrayıp tırmanarak almak anlamına gelir ki çıkardığı sesle de bu hareketi canlandırmaktadır.

Buna benzer kullanımla karşılaştığımız başka bir âyette, بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَرَوْنَ يُنظَرُونَ “Bilâkis kendilerine o (kıyâmet) öyle âni gelir ki, onları şaşırır. Artık, ne reddedebilirler onu, ne de kendilerine mühlet verilir.”³⁷³ buyrulmaktadır. Bu âyette yer alan تَبْهَتُهُمْ lafzını dikkatlice incelediğimiz zaman, telaffuzu esnasında ağzı açık bırakan ة harfinin tekrarlandığını görürüz. Bu da aniden gelen ve insanları herhangi bir şey yapmaktan aciz bırakan kıyâmetin, insanlar üzerindeki hayret ve dehşetini resmetmektedir. البهت kelimesi, beklenmedik bir olay karşısında bir kimsenin aciz kalmasını ifade eden bir kelimedir.³⁷⁴ “Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı.”³⁷⁵ âyetinde de bu mânaya gelmektedir. Dolayısıyla تَبْهَتُهُمْ lafzı ile kastedilen mânanın, kıyâmet aniden geldiği zaman ona şahit olanlar küçük dilini yuttu, dehşete kapılıp öylece ağızları açık vaziyette kaldı, şeklinde anlaşılması mümkündür.

4. Diriliş Günü

Esas konusu ölümden sonraki diriliş olan Tarık sûresi, وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ “Göğe ve Tarık’a” kasem ile başlamaktadır. Kıyâmeti tasvîr eden يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ فَمَالَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ “Gün gelir, bütün gizli haller ortaya dökülür. O gün insanın ne bir kudreti, ne de bir

³⁷² Sebe, 34/ 52.

³⁷³ Enbiyâ, 21/ 40.

³⁷⁴ Isfahâni, a.g.e., C. I, 63.

³⁷⁵ Bakara, 2/258.

yardımcısı kalır.”³⁷⁶ gibi âyetlerden önce Tarık’a³⁷⁷ kasem edilerek başlanmasının elbette birçok bir hikmeti vardır.

طارِق kelimesini oluşturan “ر” harfi kuvvetli, “ط” ve “ق” ise en kuvvetli harfler grubundadır.³⁷⁸ Dolayısıyla bu kelime, Arap alfabesinde en kuvvetli dört harf olan ط, ض, ظ, ve ق harflerinden ikisi olan ط ve ق harflerini bünyesinde bulundurmaktadır. “ر” harfi de kuvvetli harflerden biri olduğuna göre bu, kelimenin kuvvetli ve tesirli olduğu anlamına gelmektedir. ط harfi cehr, şiddet, kalkale, ıtbâk, isti’lâ, tefhîm, zuhûr ve ısmât sıfatlarına; ق harfi ise, cehr, şiddet, kalkale, infitâh, isti’lâ, tefhîm, zuhûr ve ısmât sıfatlarına sahiptir.

Görüldüğü üzere “ط” ve “ق” harflerinin sıfatları da onların en kuvvetli harfler olduğunu göstermektedir. “Ses işitilecek şekilde kapıyı çalmak, dövmek, metal vb. şeyleri çekiçle dövmek,” gibi anlamlara gelen “طَرَقَ” fiilinden türeme bir kelime (ism-i fâ’il) olarak “طارِق”, ‘döven, çalan, tokmak vurur gibi şiddetle vuran, geceleyin gelen, kapı çalan, gönül hoplatan, sabaha karşı doğan sabahyıldızı’ mânalarına gelmektedir.³⁷⁹ Âyette söz konusu bu kelime, ifade ettiği lügat ve ıstılâh anlamlarının yanı sıra, kendisini meydana getiren harflerin ses tonlarının ortaya koyduğu anlamlarla muhtevasına uygun bir atmosfer ortaya koymaktadır. Arapça’da yıldız anlamına gelen birçok kelime bulunmasına rağmen bu kelimenin tercih edilmesi yukarıda da belirtildiği gibi kelimenin, Arap alfabesinin en kuvvetli dört harfin ikisini bünyesinde bulundurması ve kuvvetli sıfatlara sahip olmasıdır.³⁸⁰

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ “Bütün sırların yoklanıp ortaya döküleceği gün”³⁸¹ âyetinde السَّرَائِرُ kelimesinde yer alan hemzeyi bazı kıraat imamları teshil ile okumaktadırlar. Teshil, sözlükte “kolaylaştırmak” anlamındadır. Kıraat ıstılâhında ise, hemzenin yumuşatılarak ◦ (hâ)’ ya yaklaştırılmasını ifade eden terimdir.³⁸² Bu harfin esas kendi sesinin teshil yoluyla gizlendirilmesi, ‘sır’ kavramında yatan gizliliğe gönderi yaparken,

³⁷⁶ Târik, 86/ 9-10.

³⁷⁷ Târik, bu surenin üçüncü âyetinde “O karanlığı delen yıldızdır.” şeklinde tanımlanmıştır.

³⁷⁸ İsmail Karaçam, *Kur’ân-Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1980, s. 229.

³⁷⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, “T-R-K” mad., C. V, 96-99; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. X, 215-218 (T-R-K mad.); Elmalılı, *a.g.e.*, C. IX, 105-106.

³⁸⁰ Bahattin Dartma, “Kur’ân’ın Ses-Söz -Anlam Uygunluğu”, *Marife*, Bahar 2004, y. 4, S. 1, s. 68.

³⁸¹ Târik, 86/ 9.

³⁸² İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA*, C. XVI, 161.

tahkik veçhiyle yani her harfin hakkını vererek medd-i munfasılları beş elif miktarına ulaşacak derece uzatıp hemzenin açığa çıkması da sırların bütün yönleri ile açığa çıkarılacağına işaret ediyor gibidir.³⁸³

Bu sûredeki âyetler sakın ر ile son bularak fasıla birliğini meydana getirmektedir. Bilindiği üzere ر harfi, cebr ve şiddet sıfatlarına sahiptir. Sûrenin genel atmosferini düşündüğümüz zaman maddi manevi bir azap tasvîrine, canlı bir korkunun dalgalanmakta olduğu ve bu korkunun her canlı ruha sızdığı zorluk ve şiddet ortamına şahit olmaktayız. Bu da her âyetin sonundaki harflerle kendini hissettirmiştir.

Kamer sûresi'nin dirilişi konu alan âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır:

فَقَوْلَ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرًا {٦} خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ {٧} مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِيرٍ {٨}

“Çağıranın görülmemiş bir şeye çağırdığı gün, sen de onlardan yüz çevir. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde kabirlerden çıkarlar. Dâvetçiye koşarlarken o esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler.”³⁸⁴

İlk âyet olan الْقَمَرُ وَالسَّاعَةُ وَانْتَقَى الْقَمَرُ “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.”³⁸⁵ ifadesiyle sûrenin mûsikisi arasındaki kısıklık bir ahenk meydana getirmektedir. Bu mûsiki, hızlı vurguları olan, hareketli ve canlı bir mûsikidir. Devamında gelen sürat ve hareketlilik de bu atmosfere katılarak enfes bir manzara sergilemektedir:

خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ {٧} مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِيرٍ {٨}

“Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde kabirlerden çıkarlar. Dâvetçiye koşarlarken o esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler.” Zihinde tasavvur edilen çekirge sahnesi, bu manzarayı kolayca anlamaya imkân veriyor.

“Çağıranın görülmemiş bir şeye çağırdığı gün” âyetinde yer alan الدَّاعِ ibaresi, nakıs sülasi isimlerden biri olup lafzın aslının son hecesinde ع harfi

³⁸³ Çağıl, *a.g.e.*, s. 458.

³⁸⁴ Kamer, 54/ 6-7-8.

³⁸⁵ Kamer, 54/1.

(الداعى) vardır. Ancak âyette bu harf hafzedilmiştir.³⁸⁶ Zerkeşi (ö. 794/1392), buradaki harfin hafzedilmesi ile ilgili şunları söylemektedir: “Bu harfin hafzedilmesi, fiilin meydana gelişindeki sürâte, failin bu işi suhuletle ve hızlıca yaptığına dikkat çekmek içindir. Yine buradaki hazif, çağırmanın ve bu çağrıya icabet işinin ne kadar sür’atle gerçekleştiğine işaret eder.”³⁸⁷

Dirildikten sonra mahşer yerine sevk edilen insanların tasvîrini, وَكُلُّهُمْ أَتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا “Bunların hepsi de kıyâmet gününde Onun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir.”³⁸⁸ âyetinde görmekteyiz. Bu âyeti bazı kıraat imamları, bir sıra, bir bedel meddiyle birlikte 10 elif miktarına kadar uzatabilmektedir. Bu tilaveti ‘ve küllühümüuuuuuuuuu aaaaaaatihi şeklinde bir okuyuş ile resmettiğimizde, âhirette bütün insanların Allah’ın huzurunda hesap vermek üzere teker teker, uzun kuyruklar oluşturmuş vaziyette mahşer yerine sevk edildiklerini görür gibi oluruz.³⁸⁹

Tekvîr sûresinin 10. âyetinde, aynı şekilde diriliş hâdisesinden sonra hesap gününü tasvîr eden ve mânası ile kuvvetli delâleti olan lafzın uyumunu müşahede etmekteyiz. Söz konusu âyette, وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ “Amellerin yazılı olduğu defterler açıldığında,” buyrulmaktadır. Bu ibarede yer alan نُشِرَتْ lafzındaki ش harfi, şeddeli şekilde de okunabilmektedir. Bu şekliyle anlamın “Amel defterleri iyice açılıp saçıldığında.” şeklinde olduğunu ve defterler açılıp saçılırken ortaya çıkan sesin kelimenin telaffuzunda hissettirildiğini görmekteyiz. Sahne, bu dehşetli ve garip günde her gizlinin açıldığı, bilinmeyen hiçbir şeyin kalmayacağı, herkesin hesap vermeye, hayır veya şer ameline göre karşılık görmeye hazırlandığına dikkat çekmektedir. Âyetin lafızlarının sahip olduğu fonetik de hedeflenen temayı duruma, yere, zamana ve konuya göre en uygun ve en güzel kelimelerle canlandırmaktadır.

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا {٢٧} يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا {٢٨}

³⁸⁶Hazif: lügatte bir şeyin uç kısmını kesip koparmak, atmak anlamına gelen bu kelime kıraat terminolojisinde zevaid (asıl yapıya dahil olmayan fazlalıklar) adı verilen ve Mushaf’ın yazısında gözükmeyen bazı ى harflerinin (kelimenin konumu dikkate alınmak suretiyle) vakf veya vasl halinde, bir kısım kurra tarafından atılarak okunmasıdır. İlave bilgi için bkz: Mekkî, *el Keşf*, C. I, 331-333; İbnu’l-Cezerî, *a.g.e.*, C. II, 180-193.

³⁸⁷Zerkeşi, *a.g.e.*, C. I, 398.

³⁸⁸Meryem, 19/ 95.

³⁸⁹Çağıl, *a.g.e.*, s. 443.

“O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırıp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Yazık bana! Keşke falancayı (bâtıl yolcusunu) dost edinmeseydim!”³⁹⁰

Bu âyete baktığımız zaman, hesap gününde hüsrana uğrayan insanın karşılaştığı tablodan müessir olduğu ve farkında olmadan ellerini ısırdığı bir manzara ile karşılaşmaktayız. *عَضَ* fiili ‘dişlerle ısırma’ anlamına gelir.³⁹¹ Bu kelime okunurken şeddeli *ض* harfinin mahrecinde dil, azı dişlerindedir. Sonrasında gelen idgâm-ı şemsiyye vaslı ile şeddeli *ظ* harfinde dil, ön dişlerdedir. Art arda gelen bu iki harf ile ellerini ısırın insanın halinin sese yansıdığını görmekteyiz. Hemen ardından iki defa aralıklarla gelen *يَا وَيْلَتَى* ve *يَا وَيْلَتَى* ibarelerinde de kendi durumuna eseflenip bu durumdan dolayı acı duyan insanın sesini duyar gibi olmaktadır.

Nâziât sûresinde, *يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ* “Birinci üfleminin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üfleminin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözler yorgun düşer.”³⁹² buyurulmaktadır. Burada *الرَّاجِفَةُ*’nin birinci sayha, *الرَّادِفَةُ*’nin de ikinci sayha olabileceği yönünde yorumlar vardır. Her ne olurlarsa olsunlar, bütün bu hâdiseler, yürekleri hoplatan olağanüstü şeylerdir.

الرَّاجِفَةُ kelimesi, şiddetle sarsmak, titretmek fiili *رجف* ‘den türeyen ismi fail olup, şiddetle sarsan, titreten mânasına gelmektedir.³⁹³ Âyette ise, yeryüzünü ve dağları şiddetle titreten büyük olay mânasında kullanılmıştır.³⁹⁴ Öte yandan bu şiddetli olay sebebiyle kalplerin titremesi şeklinde de yorumlanabilir. Zira *الرَّاجِفَةُ* kelimesindeki şeddeli ve tekrar sıfatlı *ر* harfi de bu sarsıntı ve titretişimi tasvîr etmektedir. Bundan sonra gelen *الرَّادِفَةُ* kelimesi de eş anlamlı olup *الرَّاجِفَةُ* kelimesi ile aynı tesiri icra etmektedir. Farklı lafızla gelen bu tekrar, sarsıntının büyüklüğünü gözler önüne sererek kalplerdeki korkuyu bir kat daha artırmaktadır.

Ardından âyetler inkârcıların kıyâmet hakkındaki sözlerini ve onu yalanlamasını kaydettikten sonra tekrar bu dehşet ve korku sahnelerine avdet etmektedir. Onların inkârlarına, *فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ* “Bu dönüş, sadece bir seslenmeye bakar.

³⁹⁰ Furkan, 25/ 27-28.

³⁹¹ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, C. III, 177.

³⁹² Nâziât, 79/ 5-9.

³⁹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “R-C-F”, md. C. IV, 146.

³⁹⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, C. IV, 693.

Birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler.”³⁹⁵ buyrularak sert ve kesin cevaplar verilmektedir. Bu âyette yer alan زَجْرَةٌ kelimesi الصيحة ile aynı anlama gelmektedir. Fakat burada kıyâmet ve dirilme hakkında istihzada bulunan kâfirlere cevap niteliğinde الصيحة yerine زَجْرَةٌ kelimesi tercih edilmiştir. Zira bu lafız daha sert ve etkili olup tıpkı şahit olunan olaylar gibi şiddet ve zorluk ifade etmektedir. Cehr sıfatlı ز harfi, inficar sıfatına sahip olan ج harfi, tekrar sıfatlı ر harfi ve ة harfindeki tenvin de bu hedefe hizmet etmektedir.

“O gün insanlar, يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَأَعْوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا dâvetçiye (İsrafil'e) uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.”³⁹⁶

Bu âyetin ilgili bölümünde, “sadece fısıltı işitebilirsin” anlamındaki فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ibaresini okuduğumuzda س harfleriyle fısıltı sesini duyar gibi oluruz.

II. KIYAMET HALLERİNİN SONU: CENNET-CEHENNEM TASVİRLERİNDE SESİN MANAYA DELÂLETİ

Bu bölüme kadar kıyametin dehşetini, vuku buluş biçimini ve bu esnada insanın ahvâlini muhtelif tasvîrlerle anlatan âyetleri söz konusu ettik. Bu başlık altında da cennet ve cehennem ile ilgili ayetlerdeki ses mâna delâletini inceleyeceğiz. Burada akla, cennet ve cehennemi, bu ikisinin ehlini veya azâb ve nimeti söz konusu eden ayetlerin kıyamet ile ne ilgisi olduğu sorusu gelebilir. Şöyle ki, ilk dönemlerden itibaren kıyameti ele alan hemen hemen bütün eserlerde kıyamete ait haller sûra üflenmiş, ba's, haşır, hesap, cennet ve cehennem durakları olmak üzere beş merhalede incelenmiştir. Böylece kıyâmet hallerinin sonuncusu, ebedî saadet ve ebedî hüsrân yeri olarak tanıtılan cennet ve cehennem ile ilgili ayetler ve bu ayetlerdeki ses-mâna delâleti de konumuzun kapsamına girmektedir.

1. Cehennem Tasvîrlerinde Ses Mana Delâleti

1.1. Cehennem ve Cehennem Azâbı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

³⁹⁵ Nâziât, 79/ 13-14.

³⁹⁶ Taha, 20/ 108.

وَيَلِّ لِكُلِّ هَمَزَةٍ لَمْرَةً {١} الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ {٢} يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ {٣} كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ {٤}
وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ {٥} نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ {٦} الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ {٧} إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ {٨} فِي عَمَدٍ
مُمَدَّدَةٍ {٩}

“Mal toplayarak onu tekrar tekrar sayan, diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline! Malının kendisini ölümsüz kılacağını sanır. Hayır; and olsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen bilir misin? O, yüreklere çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Onlar, uzun sütunlar arasında, her yönden o ateşle kapatılmışlardır.”³⁹⁷

Hümeze sûresinde, kaş göz hareketiyle insanları hakir görerek dille ayıplayanın ve kendisini ebedî kılacak zannıyla mal toplayıp yığan kimsenin vaziyeti anlatılmaktadır. Burada işlenen suçun ağırlığına göre madden ve ruhen insanı sıkın şiddetli bir azap tablosu resmedilmektedir. Bu mütekebbir, alaycı, kendini beğenmiş insanı canlandıran tablo karşısında; bu kimsenin, azâbı ta kalbe kadar sirây et eden Hutame'ye (kırıp geçiren ateş) atılıp kendi haline bırakılmasını canlandıran bir tablo vardır. Bir Hutame ki içine atılanın kibir ve gururunu kırıp geçirerek; kaşla gözle çekiştirmenin, dille alay etmenin kaynağı olan kalbe vurmaktadır. Artık o kimse, orada saygı duyulmadan bağlanan hayvanlar gibi sütunlara bağlanmıştır.³⁹⁸ كَلَّا, أَخْلَدَهُ, وَعَدَّدَهُ gibi kelimelerin anlamlarındaki sertlik ses tonunda da hissedilmektedir. Bu kelimelerin mûsikisindeki şiddet mânânın kuvvetine göre muhtelif şekillerde tekid edilmiştir: كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ: “Hayır; and olsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen bilir misin?” gibi ifadelerdeki tehdidkar üslûba uygun düşen sert lafızlar kullanıldığı görülmektedir. “Kırmak, ufalayıp tahrip etmek” anlamındaki حطم kökünden gelen Hutame, ‘Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi’ şeklinde açıklanmıştır.³⁹⁹

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur’ân’da sesin mâna ile uyumu tecvîd ölçüleri çerçevesinde ele alındığında daha dikkat çekici bir hal arz eder. Tecvîd kâidelerinden biri olan medd-i tabiîler, kelimelerin çatısı gibidir ve terki mümkün değildir.

³⁹⁷ Hümeze, 104/ 1-9.

³⁹⁸ Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Kıyamet Sahneleri*, s. 108.

³⁹⁹ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, VII, 230.

Konuyla alakalı olarak Furkan sûresinde şöyle buyrulmaktadır: يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ “Kıyâmet günü, ona azap katlanır ve onda alçaltılmış olarak ebediyyen kalır.”⁴⁰⁰ Kıraat imamlarından Hafs, kendi kuralı dışına çıkarak İbn Kesir ile birlikte فِيهِ zamirini فِيهِYİ şeklinde sıla ile okur.⁴⁰¹ Bu zamir, azap kelimesine raci olmakla birlikte kesrenin ses tonu olan ‘i’ hecesinin ‘î’ şeklinde uzatılması, şirk koşan, adam öldüren ve zina eden kimselerin azâbının artırılarak devam ettirileceğine bir işaret ve azâbla tehdit etmede mübâlağa gözetilmesi sebebiyledir. Zira Arap, mânada mübâlağa gözetmek amacıyla harfi uzatarak telaffuz eder.⁴⁰² Ayrıca sıla yaparak okunması, azapta uzun müddet kalınacağına da delâlet etmektedir.⁴⁰³

Nebe sûresinin 23. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: لَا يَبْتَئِنَ فِيهَا أَحْقَابًا “Nice devirler boyunca içinde kalacaklardır.” Bu âyet-i kerimede bulunan هَا zamiri cehenneme racidir. Bu zamirin beş elif miktarına kadar uzatılışı,⁴⁰⁴ ses mâna delâletine dair güzel bir örnektir. Zira bu med ile azâba müstehak olan kimsenin uzun yıllar cehennemde kalacağına işaret edilmektedir.

Nâziât sûresinde وَبُرُزَّتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى “Ve görene cehennem açık bir şekilde gösterilmiştir.”⁴⁰⁵ buyrulurken izhâr edilen cehennemin azgınlığını tasvîr etmektedir. Dudakların tamamını kapatmak sûretiyle kuvvetlice idğâm edilen ن, cehennemin kendisi dışındaki her türlü şeyi imha edeceğini tasvîr etmektedir.

Cehennemin gören herkese açık bir şekilde izhâr edildiğini konu alan âyetteki وَبُرُزَّتِ ifadesi, örtünün kaldırılarak her şeyin ayân beyân ortaya çıkması, ifşa olması mânalarına gelmektedir. Kim olursa olsun, örtüsü kaldırılan cehennemin tutuşturulmuş azgın ateşini ayne’l-yakin göreceklerdir.⁴⁰⁶ Aynı zamanda bu açıklığı vurgulamak ve mânayı kuvvetlendirmek için fiil şeddeli gelmiştir. Peki bu kelime yerine onunla hemen hemen aynı mânalara gelen ظَهَرَ veya انْكَشَفَ gibi lafızlar kullanılsaydı aynı hissiyâtı verebilir miydi? Bu sorunun yanıtını alabilmek için söz konusu kelime ile aynı mânaya gelebilecek bütün lafızların incelenmesi gerekmektedir. Bu lafzın mürâdifî olan

⁴⁰⁰ Furkan, 25/69.

⁴⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *a.g.e.*, C. I, 274.

⁴⁰² Nesefî, Ebu’l-Berekât, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, nşr. İsa el-Babi el-Halebi, C. III, Mısır: y.y., 175.

⁴⁰³ Elmalılı, *a.g.e.*, C. V, 3614.

⁴⁰⁴ Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁰⁵ Nâziât, 79/36.

⁴⁰⁶ Âlûsî, *a.g.e.*, C. XIV, 326.

kelimeler incelendiğinde yalnızca بَرَز fiilinin önceden gizli olan bir şeyin aşikâr olması mânası içerdiği görülecektir. Mesela الرَّجُلُ بَرَزَ diyen bir kimse adamın gizlendikten sonra meydana çıktığını kastetmiş olur. Burdan hareketle, kıyamete kadar bütün varlıklara gizli olan cehennemin kıyametle birlikte aşikâr olduğunu ifade etmek için bu kelimenin tercih edildiği söylenebilir. Bu lafzın seçilmesindeki bir diğer hikmet ise kelimeyi meydana getiren bütün harflerin cehr sıfatlı olmaları yani mahreçlerinden kuvvetle çıkmaları sebebiyledir. Dolayısıyla cehennemin bâriz bir şekilde ortaya çıkması telaffuzda dahi kendini göstermektedir.

Bu sûrenin genelinde, doğrudan cehennemi tasvîr etmeyen âyetlerde bile kullanılan lafzların genel havayı yansıtacak nitelikte olduğu görülmektedir. Mesela, أَعْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَيْهَا وَأَعْطَشَ لَيْلَهَا “Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı.”⁴⁰⁷ âyetindeki أَعْطَشَ kelimesini oluşturan harflerden biri olan ش harfinde ‘tefeşşî’ sıfatı vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi tefeşşî sıfatı olan bu harfin telâffuzunda ses, dil ile damak arasında yayılır.⁴⁰⁸ Aynı zamanda غ harfindeki gizlilik ve kapalılıkla birlikte bu kelime ıssızlığın ve sessizliğin yayılıp hâkim olduğu bir karanlığı ifade etmektedir. Zira bu kelimenin müradifi olan اظلم ibaresi kullanılmış olsaydı, أَعْطَشَ kelimesinin ihtiva ettiği bu hususları ortaya koyamayacaktı.⁴⁰⁹ Dolayısıyla bu kullanım sûredeki genel atmosfere uygunluk arz etmesi açısından daha belîğdir.

Cehennem azâbının tasvîr edildiği bir başka âyet Kehf sûresinde yer almaktadır:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِينُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَقًا {٢٩}

“Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepe çevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!”⁴¹⁰

Âyetin, yüzlere erimiş maden döküldüğünü ifade ederken kullandığı ibarelere dikkat ettiğimiz zaman, erimiş maden için مهل ifadesi kullanılmıştır. Bu kelimedede kalın

⁴⁰⁷ Nâziât, 79/ 29.

⁴⁰⁸ Ahmed Mahmûd Abdusseminî, *el-Vâfi fi Keyfiyeti Tertîli'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Rivâyeti Hafs an Âsım el-Kûfi*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.b., 2000/1421, s. 86; İsmail Karaçam, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁰⁹ Mustafa Müslim, *Mebâhis fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Cidde: Dâru'l-Menâra, 1.b., 1408/1988, s. 130.

⁴¹⁰ Kehf, 18/29.

olan isti'la harfleri yerine istifâle (ince) harfleri kullanılmıştır. Mesela, ◦ harfiyle adeta erimişlik ve yumuşaklık hissi tasvîr edilmiştir.

Yüzleri yakan ifadesi için eti kızartmak anlamındaki يشوي fiili kullanılmıştır. Bu ibarede de ش harfinin telaffuzu esnasında cehennemde su isteyenlere verilecek olan erimiş madenin yüze ve boğaza dökülürken çıkardığı sesi almakta ve ürpermekteyiz. Mesela bu kelimeye alternatif olabilecek طَهَا , طَبَخَ , أَنْضَجَ gibi kelimeleri getirildiğinde يشوي fiilinin sesinde hissedilen mâna eksik kalacaktır.

Buna benzer ses mâna delâletini Mearic sûresinde de görmekteyiz. Söz konusu âyetlerde:

كَلَّا إِنَّهَا لَنُظَىٰ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ “Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki, o (cehennem) alevlenen bir ateştir. Derileri kavurup soyar.”⁴¹¹ buyrulmaktadır. Burada da aynı ibare, alevlerin deriyi kavururken çıkardığı ses ile kendisini hissettirmektedir.

Konuyla alakalı bir diğer misal Hümeze sûresinde yer almaktadır: وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ “Nedir o Hâviye, bilir misin?” âyetinin son bulduğu مَا هِيَ kelimesi, sakin ◦ ile biterek bir sonraki âyetin kıraatinden önce kısa bir sessizlik meydana getirmektedir. Bu okuyuşla âyet, “Hâviye” adlı cehennem tabakasından bahsetme işinin, serbestçe konuşmaya güç yetirilemeyecek ölçüde kalbe sıkıntı verdiğine dikkat çekmektedir. Bunun ses mâna delâletine yansıyan bir diğer yönü, âyette yer alan وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ şeklindeki sorunun, dinleyen kimsenin kulak kabartması ve bunun ardından verilecek olan cevabı iyice işitip kavrayabilmek için tam bir sessizlik içerisinde durup beklemesi gereken bir soru olduğuna işaret etmesidir.⁴¹²

1.2. Cehennem Ehli

Ebu Leheb'in ve eşinin cehennemdeki durumunu tasvîr eden âyette şöyle buyrulmuştur:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ {١} مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ {٢} سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ {٣} وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ {٤} فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ {٥}

⁴¹¹ Mearic, 70/ 15-16.

⁴¹² Bikâ'î, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Suver*, nşr. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî, C. VIII, Beyrut: y.y., 1415/1995, 515; Çağıl, a.g.e., s. 392.

“Ebu Leheb'in elleri kurusun; kurudu da! Malı ve kazandığı kendisine fayda vermedi. Alevli ateşe yaslanacaktır. Karısı da, boynunda bir ip olduğu halde ona odun taşıyacaktır.”⁴¹³

Cehennem burada alevli bir ateş olarak tasvîr edilmekte ve Ebu Leheb'in ona yaslanacağı bildirilmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e eziyet için onun yolu üzerine odun atan karısı Ümmü Cemîl'in de dünyadayken Hz. Peygamber'e ve onun şahsında İslama ateş köpüren kocasına âhirette odun taşıyarak onun cehennemdeki ateşini körüklediği anlatılmaktadır.

Âyetin hem kelimelerinde hem de resmettiği tabloda bir uyum ve ahenk söz konusudur. Âyette tercih edilen kelimelerin nağmeleri bu sahneyi canlandırarak nitelikte kullanılmıştır. Bu sûrede hem fasılaların hem de lafızların birlikte oluşturduğu üslûbun, mâna ile olan uyumu karşısındaki hayretini dile getiren Süleyman Ateş, sûrede fevkalade edebî bir uyumun varlığından söz etmiştir. Sûrenin öfkeden kızaran ‘alevli adam’ın ve onun ateşini tutuşturan ‘odun hamalı karısı’nın alevli bir ateşe girmesini konu aldığını ve sûreyi tecvîd kaidelerini esas alarak okuyan kimsenin اَلْهَبِ، كَسَبَ، تَبَّ، كَسَبَ، اَلْهَبِ، اَلْحَطْبِ kelimelerinin sonlarındaki ‘ب’ harflerinden, odunların birbirine çarpmasından duyulan ‘tab tab’ sesi işiteceğini söylemiştir.⁴¹⁴

Öte yandan bu sûrenin 3. âyeti olan ve Ebu Leheb ile birlikte eşinin gireceği ateşin mahiyetinden bahseden سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ibaresi ile ilgili tahkik, tağliz, taklil ve imale olmak üzere dört farklı kıraat vechi zikredilmektedir.⁴¹⁵ Bu dört tilavet şeklinden konu ile bağlantılı iki vecih üzerinde durmak istiyoruz.

Lügat mânası itibariyle tağliz, bir şeyi, bir nesneyi kaba ve kalın yapma anlamına gelmektedir.⁴¹⁶ سَيَصْلَى yani yaslanma ibaresi, bir diğer ifade ile ateşe girme kelimesindeki ل harfî tağliz ile okununca, Ebu Leheb'in ve eşinin gireceği ateşin çok daha şiddetli ve yakıcı olacağını bildirmektedir.⁴¹⁷

⁴¹³ Tebbet, 111/ 1-5.

⁴¹⁴ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meali*, İstanbul: Şûrâ Yayınları, ts., Tebbet 111/5. âyetle ilgili dipnot.

⁴¹⁵ Tetik, *a.g.e.*, s. 304.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “G-L-Z” md., C. VII, 449.

⁴¹⁷ Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 148; Çağıl, *a.g.e.*, s. 446.

Fethayı kesreye doğru meyl ettirerek okumaya da imale denmektedir.⁴¹⁸ سَيَصَلَّى kelimesi imale ile okununca, ateşin alt kısmı yani cehennemın esfeli kastedilmiş gibidir. Hz. Peygamber'in gidip geldiği yollara ona eziyet vermek için engeller koyan kimselere müstehak olan azap şekli de bu olmalıdır.

Yine bir kargaşa ve dehşet ortamını tasvîr eden şu bölümlere cehennem, güçlü ve bir o kadar da şedîd lafız yapısından taşan sert mûsikisi, kaba nağmesiyle dâhil olmaktadır:

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجَاءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى

“Ama yeryüzü parça parça döküldüğü, Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır). O gün cehennem getirilir, insan yaptıklarını birer birer hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ne faydası var!”⁴¹⁹ Bu âyetlerde, o gün hiçbir varlığın Allah'ın bu şiddetli azâbından kaçamayacağı, insanın bu hayatı için hayırlı ameller yapmadığına hayıflanacağı ve pişmanlıktan kıvranacağı fakat geri dönüşü olmayan bir yola girdiği tasvîr edilmektedir. Burada harflerin ve kelimelerin seslerinin anlama kattığı ahengin yanı sıra tilavetteki vurgular, tecvîd kâidelerindeki esas noktalar da mânaya eşlik etmektedirler. Örneğin; أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرًا أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ; “O halde kıyâmet gününde ateşe atılan mı daha iyidir? Yoksa güven içinde gelen kimse mi?”⁴²⁰ âyetlerindeki يُلْقَى fiili ve النَّار kelimesini birçok kurra⁴²¹; imâle yaparak okumuştur. Meyl kökünden türeyen ve “bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak, meylettirmek” anlamına gelen imâle, kıraat ilminde “fethayı kesreye ve elifi yâ'ya yaklaştırarak seslendirmek” demektir.⁴²² İmâle ile okunan يُلْقَى (yulkii) ve فى النير (finniir) ibareleri, cehenneme atılacak kişinin ‘iki büküm’ vaziyetini ve ‘baş aşağı’ oluş pozisyonunu tasvîr eder. Bu örneklerde de görüldüğü üzere Kur’ân'da sesin mânâ ile uyumu tecvîd ölçüleri çerçevesinde ele alındığında daha dikkat çekici bir hal arz etmektedir.

Cehennem ehlinin ahvâlini tavsîf eden âyetlerle karşılaştığımız bir başka yerde şöyle buyrulmaktadır: وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَٰلِكَ

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “M-Y-L” md., C. XIV, 159.

⁴¹⁹ Fecr, 89/ 21-23.

⁴²⁰ Fussilet, 41/ 40.

⁴²¹ Hamza, Kisâi, Dûrî ve Halef.

⁴²² Mehmet Ali Sarı, “İmale”, *DİA*, C. XXII, 177.

نَجْرَى كُلَّ كَفُورٍ “İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler, cehennem azâbı da onlara biraz olsun hafifletilmez. İşte biz, küfürde ileri giden her nankörü böyle cezalandırırız.”⁴²³

Bu âyetleri dinleyen kimse kelimelerin ses tonundan değişen atmosferi hemen yakalar ve yankıları birbirine karışan, her taraftan uğuldayıp duran kaba, canhıraş bir sesin kulakları yırtarcasına çıktığını işitir. Yine bu âyetlerin hemen akabinde:

وَهُمْ يَصْطَرُخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ
وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ {٣٧}

“Onlar orada: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! diye feryad ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azâbı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur.” buyrulmuştur. Bu âyetlerde de hesap verme gerçeği ile yüzleşen inkârcıların bir şans daha isteme telaşlarını ve yardım çılgınlıklarını duymaktayız.

Şiddetli şekilde çağırmak, imdat istemek, kuvvetle bağırarak, haykırmak ve feryat etmek mânalarındaki صرّخ fiili, âyette iftial babında gelmiştir. يَصْطَرُخُونَ kelimesi, insanların çılgınlıklarındaki mübâlağayı daha net ve kuvvetli bir şekilde hissettirdiği için بصرخون lafzına göre daha belîğdir. Zira kelimenin tınısındaki sertlik, kulaklara bu elim azâbın altında inleyen insanların feryatlarını duyurmaktadır. Yine cehenneme odun olan bu insanlardan çıkan sesler, neredeyse cehennemin en uzak yerine ulaşacak kadar yükselmektedir. Şüphesiz bu feryatları duyuran, yükselen seslerin yankılandığını hissettiren ص, ط, ر, خ harflerinin bir arada bulunmasıdır. Safir sıfatına sahip ص harfi, hırıltı ve sürtünme sesi vermekte; inficar sıfatlı ط harfi patlama sesini çağrıştırmaktadır.

Öte yandan peş peşe gelen ص, ط ve خ harflerinin üçü de isti’la sıfatına sahiptir. Dolayısıyla bu harfler nağmeye kalınlık vermektedir. Öfkelenmiş insandan duyulan kaba bağırma sesi, boğazdan çıkan خ harfiyle bize yansıtılmaktadır. Aynı zamanda kelimenin aslında olmayan ط harfinin kullanılması da ayrıca mânaya zenginlik katarak mübâlağa ifade etmektedir. Bu kullanım feryadın şiddetini ve haddi aşan çılgınlığı ifade etmede oldukça belîğ olmakla birlikte telaffuzu da onların içinde kıvranıp bağırdukları o

⁴²³ Fâtır, 35/36.

şiddetli azâba işaret etmektedir.⁴²⁴ Bütün bu hususiyetleri tek bir kelimedede bir araya getirmek yalnızca mu'ciz bir kitap olan Kur'an'ın eşsiz üslubu ile mümkündür. Zira bu kelime yerine aynı mânaya gelen يدعون ibaresi kullanılmış olsaydı çılgılık ve iniltilerin yankıları bu kadar net ve derin hissedilmeyecekti.

Cehennem ehlini anlatan âyetlerdeki ses-anlam münasebetine ve seçilen lafızlardaki inceliğe örnek olarak Şuarâ sûresindeki şu âyetler gösterilebilir:

“Onlar ve azgınlar oraya tepetaklak (cehenneme) atılırlar.”⁴²⁵ Bu âyette geçen فَكُبُّوا فِيهَا هُمْ وَالْعَاوُنُ lafzı كَبَّ kökünün tekrarlanan (fa'lele) yapısıyla gelmiştir. Bu da kendi anlamı olan yüzüstü kapaklanma fiilinin tekrarlanmasına delâlet etmektedir. كُبُّوا fiili de bu anlamı karşılamaktadır ancak yere kapaklanmanın şiddetini ve bu eylemin tekrar tekrar meydana geldiğini ifade etmek için tercih edilen كُبُّوا lafzı daha belîğdir. Buna göre sanki cehenneme atılan kimse, onun dibine ulaşip da yerleşinceye kadar defalarca yüzükoyun kapaklanıp yuvarlanmaya devam ediyor gibidir.⁴²⁶ Böylece âyette geçen كُبُّوا lafzının tınısı, bu lafızla birlikte tamamlanan bir hareket sesi oluşturmaktadır.⁴²⁷

Mazi fiilin meçhul kipiyle gelen كُبُّوا kelimesi yeniden değerlendirildiğinde, bu lafzın, cehenneme atılan kimsenin aşağılara doğru peş peşe gerçekleşen yuvarlanması eyleminin gümbürtülü ses sahnelerini enfes bir üslupla zihinlerde canlandırdığı görülecektir. Nitekim âyet, “birbiri üzerine boca edilip alelacele tepe üstü cehenneme atılırlar.” şeklinde de te'vil edilmiştir.⁴²⁸

Buna benzer bir kullanımı, وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْرُونَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (Rablerinin huzuruna) kötülükle gelen kimseler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar. (Onlara) ‘Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz!’ (denir).⁴²⁹ âyetlerinde görmekteyiz. Her şeyin, herkesin korktuğu o dehşetli günde kötülükle gelen kimselerin, yüzleri üzere şiddetle cehenneme yıkılacağı كُبَّتْ lafzı ile ifade edilmiştir. Kelimedeki ses, korku veren bu hareketi tasvîr etmektedir. كُبُّوا ibaresinin kullanıldığı

⁴²⁴ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvîr*, s. 92-93.

⁴²⁵ Şuarâ, 26/ 94.

⁴²⁶ Zeccâc, *Ma'ani'l-Kur'an ve İ'rabuh*, nşr. Abdulcelil Abduh Şelebi, C. IV, Beyrut: y.y., 1408/1988, 94.

⁴²⁷ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 79.

⁴²⁸ Zeccac, *a.g.e.*, C. IV, 94.

⁴²⁹ Naml, 27/90.

yukarıdaki âyetin bağlamı ile كَبَّتُ lafzının kullanıldığı bu ayetin bağlamını göz önünde bulundurduğumuzda, birinci lafız için söz konusu olan ‘azgınlar ve İblis’in orduları’nın cehenneme atılmasının ‘kötülükle gelenler’in cehenneme atılmasından daha şiddetli ve güçlü olacağı anlaşılmaktadır.

İnkârcının halini tasvîr eden bir başka âyette, “Onu yudumlamaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek”⁴³⁰ buyrulmaktadır. Bu âyetlerde de suyu içmeye çalışan fakat boğazından geçiremeyen inkârcının vaziyeti resmedilmektedir. Âyeti dinleyen kimsenin, bu pozisyonun çirkin ve iğrençliğinden dolayı dudaklarını büzdüğü görülür. Nitekim يَنْجَرُّهُ ‘yudumlamaya çalışma’ lafzında da tikslenme ve hoşlanmamaya davet eden bir ağırlık ve yavaşlık hissedilmektedir.⁴³¹

Azâbın kuvvetinin ve bu Azâbtan kurtulmaya çalışan insanı tasvîr eden âyetlerde:

كُلُّ نَفْسٍ دَانِقَةٌ لِمَوْتٍ وَإِنَّمَا تُؤَفَّفُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyâmet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metândan başka bir şey değildir.”⁴³² buyrulmaktadır.

âyetin bu kısmında her ferдин, ateşe düşme tehlikesi ile karşı karşıya geldiği ve o ateşten biraz öteye geçebilmek için şiddetli bir çaba sarf etmek zorunda olduğu söz konusu edilmektedir. زُحْزِحَ kelimesi, uzaklaştırma mânasında olup ağır ve zorlu bir hareketi ifade etmektedir. Aynı zamanda bu kelime mânasını sesi ile çizen kelimelerdendir. İnsana ‘uzaklaştırma’ hareketini tahayyül ettirerek, ateşin kıyısında bulunan bir yeri akla getirmektedir.⁴³³ İnsan zihnine, ateşin çekim kuvvetinden kurtularak cennetin çekimine girmenin ağır bir hareket olduğu, cehennem herkesi gözetleyip durduğu ve bundan yalnızca kuvvetli bir mücadele ve

⁴³⁰ İbrahim, 14/ 17.

⁴³¹ Subhi es-Salih, *Mebâhis fî uUlûmi 'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l İlm li'l-Melâyin, 1977, s. 336.

⁴³² Âl-i İmrân 2/185.

⁴³³ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 99.

mücahede ile insana yardım eden kendi gücünün üstünde bir kuvvetin yardımıyla kurtulmanın mümkün olabileceği düşüncesi yerleşmektedir.

“Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânetle rahmetinden kov!”⁴³⁴ âyetinde de yaptıklarına pişman olan inkarcıların, o zorlu hesap gününde hançerelerine düğümlenmiş, alabildiğine sıkışmış, kısık ve hırıltılı seslerinin sahnelenmesi söz konusudur.⁴³⁵ İnkârcıların bu boş dualarının ardından sahne kapanmakta ve bütün dualara herhangi bir cevap gelmemektedir.⁴³⁶

Bu âyetin canlandırdığı olay ile art arda gelen ع harflerinin oluşturduğu ses ortamı muazzam bir uyum meydana getirmiştir. Bu harfin kendine özgü fonetik yapısından dolayı telaffuzu esnasında hançerenin sıkışması kaçınılmazdır. Mahrecinden net olarak çıkabilmesi, ağzın bir miktar aralanması ile mümkündür. Dolayısıyla bu âyet tilavet edilirken insan, cehennemden o bunaltıcı ortamından biraz olsun sıyrılabilmesi için, sudan ayrı düşmüş balıklar misali ağızlarını açıp teneffüs etmeye çalışan cehennem ehlini seyrediyor gibidir.⁴³⁷

2. Cenneti Tasvîr Eden Âyetlerde Sesin Manaya Delâleti

2.1. Cennet ve Nimetleri

Nebe sûresinin 31 ile 36. âyetleri arasında, takva sahipleri için cennette hazırlanmış nimetler söz konusu edilmektedir.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا {31} حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا {32} وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا {33} وَكَأْسًا دِهَاقًا {34} لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا {35} جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا {36}

“Şüphesiz takvâ sahipleri için de başarı ödülü vardır. Bahçeler, bağlar, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızlar ve içki dolu kâse(ler). Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan işitirler. Bunlar Rabbinin yeterli bir bağıışı, mükâfatıdır.”

⁴³⁴ Ahzab, 33/68.

⁴³⁵ Subhi, *es-Salih, Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, s. 339.

⁴³⁶ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Kıyâmet Sahneleri*, s. 205.

⁴³⁷ Çağıl, *a.g.e.*, s. 109.

Bu nimetler sayıldıktan sonra şöyle buyrulur: جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا “Bütün bunlar Rabbinden bir bağıştır.”⁴³⁸ Âyette yer alan عَطَاءٌ ibaresi, bağış anlamına gelmektedir. Söz konusu kelime, medd-i muttasıl ile okunarak temdîd edilmektedir. Aynı zamanda bu med, جَزَاءٌ kelimesine de uygulanmaktadır. Hem جَزَاءٌ hem de عَطَاءٌ kelimesinin, medd-i muttasıl ile uzatılması, bağışın yani onlar için hazırlanan nimetlerin az ve kısa süreli olmayıp çok fazla ve uzun süreli olduğuna delâlet etmektedir.⁴³⁹

Yine bu âyette yer alan لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا ” Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan işitirler.” ifadesindeki لَغْوٌ kelimesi, telaffuzu esnasında ağızda bir boğukluk oluşmaktadır. Bu durum anlaşılmaz ve boş söz mânasına da muvafık düşmektedir. Buna benzer kullanım لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا ”Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler.”⁴⁴⁰ âyetlerinde de görülmektedir.

İbn Kuteybe, cennet nimetlerinin tasvîr edildiği لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزَفُونَ “Bu içki ne başlarını ağrıtır, ne de sarhoş eder.”⁴⁴¹ âyetindeki i’câzı izah ederken يُصَدَّعُونَ ve يُنْزَفُونَ lafızlarının tercih edilerek, bir içkide bulunabilecek tüm kusurların ortadan kaldırıldığını ve bu şekilde cennet şarabının vafedildiğini belirtmiştir. Öyle ki, sırf لَا يُنْزَفُونَ lafzının, aklın yok olmaması, malın elden çıkmaması ve şarabın tükenmemesi anlamlarına delâlet ettiğini söylemiştir.⁴⁴²

Cennet nimetlerinin tasvîr edildiği âyetlerdeki lafız tercihi, mânasıyla olan ilişkisi açısından enfes bir uyumu meydana getirmektedir. Şöyle ki, cennette mü’min kimseye ikram edilecek içeceklerden bahseden âyette:

اعَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَّيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا “Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”⁴⁴³ buyrulmuştur.

Dünyadaki içeceklerden bahseden âyetlerde de şöyle buyrulmuştur:

وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا “Şâyet doğru yolda gitselerdi, onlara bol su verirdik.”⁴⁴⁴

⁴³⁸ Nebe, 78/ 36.

⁴³⁹ Tetik, a.g.m., s. 305.

⁴⁴⁰ Vâkıa, 56/ 25.

⁴⁴¹ Vâkıa, 56/19.

⁴⁴² Çağıl, a.g.e., s. 285.

⁴⁴³ İnsân, 76/ 21.

“Gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacımızı karşıladık.”⁴⁴⁶ “Sizlere tatlı sular içirdik.”⁴⁴⁵ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا

İlk âyetteki سَقَّى ile ikinci âyetteki سَقَّى aynı kökten olup, aynı mânayı taşıdıkları düşünülebilir. Her ikisi de geçişli (müteaddî) olup iki mefûl alabilen fiil grubundandır.

Kökleri bir olan bu iki fiil arasında ince bir anlam farkı vardır. سَقَّى kelimesi külfet ve zorluğun olmadığını, سَقَّى kelimesi ise bir külfet ve zorluğun olduğunu ihsâs ettirmektedir. Bu durumda sülasi kalıp “külfetsizce içirme” anlamına gelip, bu yüzden “cennet içecekleri” hakkında kullanılmışken, sülasi mezid kalıp külfet anlamı içerdiği için “dünya suları” anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁷ İşte aynı kökten gelen bu iki fiil arasında küçük bir değişiklikte böylesine bir nüans meydana getirilmiştir.

2.2. Cennet Ehli

جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ { ٣٣ } وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ
عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ { ٣٤ } الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَئِيْمَسُنَا فِيهَا نِصَبٌ وَلَا يَمَسُنَا فِيهَا
لُغُوبٌ { ٣٥ }

“(Onların mükâfatı), içine girecekleri Adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir. (Cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir. O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir.”⁴⁴⁸

Bu âyetler, cennettekileri ve onların sahip olacağı maddi manevi nimet tablosunu sahnelemektedir. Bu manzarada onlar, يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ “Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir.” âyetinde de belirtildiği üzere ruhları okşayan maddi bir ferahlama içindedirler. Hemen ardından gelen عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ “(Cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun.” âyetlerinde de ruha huzur ve itmi’nan veren manevi bir nimet sahnesi canlandırılmaktadır.

⁴⁴⁴ Cîn, 72/ 16.

⁴⁴⁵ Mürselât, 77/ 27.

⁴⁴⁶ Hicr, 15/22.

⁴⁴⁷ Süyûtî, *a.g.e.*, C. II, 308.

⁴⁴⁸ Fâtır, 35/33-35.

Dikkat edilirse bütün atmosfer kolaylık, ferahlık ve nimet havası ile doludur. Bu manzarayı ifade etmek için seçilen kelimeler de gerek melodileriyle gerek ses tınıları ile bu latif ve hoş rahmet atmosferine uymaktadır. Öyle ki وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ أَرْسَالَ رَبِّنَا لَعَفُورٌ شَكُورٌ âyetinde yer alan الْحَزْنَ kelimesinden sükûn kaldırılmış, kelimeyi hafifletmek ve bu akıp giden güzel atmosferi devam ettirmek için الْحَزْنَ denmiştir. Onlara dokunamayan yorgunluk ve usanç mânasında kullanılan نَصَبٌ ve لُغُوبٌ lafızları da bu tatlı ve rahmet ortamını ifade eden hafiflikte gelmişlerdir. Zira bu ikisi sadece birer dokunucudurlar.⁴⁴⁹ Cennete de دَارَ الْمُقَامَةِ denilmiştir. Bu ifadenin mûsikisi de tamamen yumuşak, sakin ve tatlıdır.⁴⁵⁰

Cennet ehlinin tasvîr edildiği bir başka âyette “Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir.”⁴⁵¹ buyrulurken o esnada iman eden nefis, güven ve itmi’nan ile huzura kavuşturulmakta, en nihâyetinde وَأَدْخِلْنِي جَنَّاتِي “Cennetime gir” ifadesi ile manzarayı yumuşak ve tatlı bir mûsiki çevrelemektedir. عِبَادِي , جَنَّاتِي lafızlarındaki mütekellim yâ’larının telaffuzu ise bu hitabın, arada hiçbir engel bulunmayacak şekilde âhirette müminlere Allah tarafından gerçekleşeceğini haber vermektedir. Böylece tasvîr edilen sahnelerdeki lafızların ses tonu bu durumları ruhlara sirâyet eden bir tını ve nağme ile adeta yaşatmaktadır.

Müminun sûresi 111. âyette الْفَائِزُونَ “Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir.” buyrulmaktadır. Bu âyette cennetliklerin vasfedildiği الْفَائِزُونَ kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de yine bu anlama gelecek şekilde üç farklı yerde daha kullanılmıştır:

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرًا عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ-

“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”⁴⁵²

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ-

“Her kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'a saygı duyar ve O'ndan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa erenlerdir.”⁴⁵³

⁴⁴⁹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁵⁰ A. yer

⁴⁵¹ Fecr, 89/ 27-30.

⁴⁵² Tevbe, 9/ 20.

“Cehennem ehliyle لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ الْفَائِزُونَ- cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir.”⁴⁵⁴

Bu âyetlerde yer alan الْفَائِزُونَ kelimesindeki medd-i muttasıl, kıraat âlimlerinin çoğunluğuna göre beş hareke uzatılarak okunur. ن harfindeki vakıf esnasında ise uzatma altı harekeye kadar ulaşır ki buna da sükûn-u arız denir.⁴⁵⁵ Tek kelimedede bulunan bu iki med, cennet ehlinin kıymetinin büyüklüğünü te’kid etmek için uzatılarak okunmaktadır. Bu dört yerde هُمْ zamirinin الْفَائِزُونَ ibaresinden önce gelmesi ise bu kıymete ve azamete layık olanların yalnızca onlar olduğunu tekrar tekrar vurgulamak içindir.⁴⁵⁶

Cehenneme sevk edilen insanların oradaki felaket ve azap karşısında akıllarını yitirmiş hallerine mukabil cennet ehli, لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَةً وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ, “Bunlar onun uğultusunu duymazlar; gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedî kalırlar.”⁴⁵⁷ âyetiyle tasvîr edilmektedir. Buradaki حَسِيسٍ kelimesi, ses tonu ile medlulüne delâlet eden kelimelerdendir. Bu kelime gizli ses demektir. Nitekim hems sıfatına sahip س harfinde deriyi ürperen, tüyleri diken diken eden ateşin sesi duyulmaktadır. Bu âyette kendilerine güzellik vaad edilenlerin bu sesi işitmekten kurtuldukları bildirilerek ruha sızan bu tesirli korkudan emin kılınmaktadır.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَائِنْتَنِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Onlara altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve siz, orada ebedî kalacaksınız.”⁴⁵⁸

Âyette kullanılan, arzu etme ve ilgi uyandırma mânasındaki تَشْتَهِي لافzının seslendirilmesinde ش harfi dikkat çekmektedir. Benzer durum وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ “Canlarının çektiği kuş etleri”⁴⁵⁹ âyetlerinde de müşahede edilmektedir. Bu harfteki tefeşsi sıfatı, iştahı açılan bir insanın ağızındaki etkilenme durumunu sese yansıtmaktadır. Öte yandan تَشْتَهِي لافzındaki mefûl zamiri, birçok kıraat imamı tarafından hazfedilerek مَائِنْتَنِيهِ الْأَنْفُسُ şeklinde okunmuştur.⁴⁶⁰ Bu hazifle birlikte ortaya

⁴⁵³ Nûr, 24/ 52.

⁴⁵⁴ Haşr, 59/ 20.

⁴⁵⁵ Neccâr, *a.g.e.*, s. 404.

⁴⁵⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, C. I., 46.

⁴⁵⁷ Enbiyâ, 21/ 102.

⁴⁵⁸ Zuhruf, 43/ 71.

⁴⁵⁹ Vâkıa, 56/ 21.

⁴⁶⁰ İbnu'l-Cezerî, *a.g.e.*, C. II, 370.

çıkan telaffuzda geçişle birlikte ي harfi de düşmektedir. Bu da *iştah* ile *nefis*ler arasındaki yolculuğu kısaltarak, nefislerin arzuladıkları şeye çabucak kavuşacaklarını ifade etmektedir.⁴⁶¹

3. Cennet ve Cehennemin Karşılıklı Tavrileri

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde cennetle cehennem karşılıklı olarak zikredilmekte, ses tonu çeşitliliği, cennet ve cehennemi karşılıklı olarak tasvîr eden âyetlerde de kendini göstermektedir.

“Cehennem tutuşturulduğunda, ve cennet yaklaştırıldığında”⁴⁶² âyetlerinde cehennemi tabir eden ilk âyetteki سَعْرَتْ lafzında ع harfinin şeddeli gelmesi; azâbı hak eden kimse için cehennem alevlerinin yakıcılığındaki mübâlağaya delâlet etmektedir. Buna mukabil olarak zikredilen âyette, cennet döşenip hazırlanmış ve kendilerine vaad edilenlere yaklaştırılmıştır. Cenneti tasvîr mahiyetinde gelen âyetteki أُرْلَفْتُ lafzının telaffuzundaki kolaylık ise oraya girmenin ve içine dalmanın bu kimseler için basitliğini adeta resmetmektedir.⁴⁶³ Zira cennet artık yaklaştırılmış, yakına getirilmiş ve hazırlanmıştır. Bu lafız, cennetin sanki yavaş yavaş kayıp geldiğini veya ayakların ona doğru kaydığını ifade eder gibidir.⁴⁶⁴

Kâf sûresi, Hz. Peygamber'in gönderilişini, kâfirlerin şiddetle yalanladıkları ölümden sonra dirilmeyi, semavat ve arzın yaratılışını, Cennet ve Cehennemi konu alan bir sûredir. Sûrede, ölümden ve ölüm sarhoşluğundan sonra gelen âhîret gününün vaziyeti anlatılarak müşriklere sert cevaplar verilmektedir.

Cennet ve cehennemin arz edildiği sahnelere diyalog ile bir hareketlilik atmosferi hâkim kılınmaktadır. Cehennem bir canlı gibi konuşurularak öteki canlıların hareketlerine iştirak ettirilmektedir. يَوْمَ نَقُولُ لِحَبَّئِمَّ هَلْ امْتَلَأْتِ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ “O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ deriz. O da ‘Daha yok mu?’ der.”⁴⁶⁵ Bu soru ve cevap karşısında bu diyalogun arkasındaki dehşet ve korku dolu tablo hayal ettirilmektedir. Bu müthiş manzara karşısında hemen başka bir manzara arz edilerek: وَأُرْلَفْتُ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ

⁴⁶¹ Çağıl, *a.g.e.*, s. 290.

⁴⁶² Tekvîr, 81/ 12-13.

⁴⁶³ Beşîr, *es-Savt ve 'd-Delâle fi 'l-Kur'ân*, s. 222.

⁴⁶⁴ Seyyid Kutub, *fi Zilâl 'i-Kur'ân*, C. VI, 3838; Beşîr, *es-Savt ve 'd-Delâle Fi 'l-Kur'ân*, s. 222.

⁴⁶⁵ Kâf, 50/ 30.

yoktur, O ise ne besler ne de açlığı giderir.”⁴⁷⁰ âyetleri ile zelîl, yorgun, bitkin yüzlü, kızışmış ateşe yaslanan cehennemliklerin tasvîr edildiği sahnedir. Bu anlatımda kullanılan kelimelerdeki sertlik ve kabalık ruhî azâb ve zilletin tesirini dinleyen kimseye hissettirmektedir. Bu sahneye mukabil diğer tarafta, *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ لِّسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ فِي جَنَّاتٍ* “O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar, (dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmezler. Orada (cennette) devamlı akan bir pınar, yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır.” âyetlerinde olduğu gibi sakin, huzurlu ve iç açıcı bir tablo resmedilmektedir.

Bu iki grubun mukayese edildiği sahnelerdeki insicama, âyetlerin kıraatleri de iştirak ederek ses delâletini ortaya çıkarmaktadırlar. Konuya örnek teşkil etmesi bakımından Hakka sûresindeki bazı âyetlerin kıraatinin ses mâna ilişkisine nasıl yansıdığına bir bakalım:

“Kitabı sağ tarafından verilen: ‘Alın, kitabımı okuyun’ der. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”⁴⁷¹

“Kitabı sol tarafından verilene gelince, ‘Keşke, bana kitabım verilmeseydi de şu hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’ der.”⁴⁷²

“Malım bana hiç fayda sağlamadı; Saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti.”⁴⁷³

Yukarıdaki pasajlarda iki kez tekrarlanan *كِتَابُهُ* ve *حِسَابِيَهُ* fasılalarını ve yine aynı şekilde son pasajda yer alan *مَالِيَهُ* ve *سُلْطَانِيَهُ* fasılalarını cumhur hem vakıf hem de vasıl halinde ha ile okumuştur.⁴⁷⁴

Kitabı sağ tarafından verilen mü’minin yer aldığı âyet fasılalarının *ha* ile okunması, Hesap Günü’ndeki sıkıntıların şiddetli olacağına delâlet etmektedir. Zira bu sekiz *ha*’sı ile gelen fasılalar, âyetlerde konu edilen mutlu kimsenin, konuşma anında

⁴⁷⁰ Ğaşiye, 88/ 1-7.

⁴⁷¹ Hâkka, 69/19-20.

⁴⁷² Hâkka, 69/ 25-26.

⁴⁷³ Hâkka, 69/ 28-29.

⁴⁷⁴ İbnu’l-Cezerî, *a.g.e.*, C. II, 142.

ferahlayabilmek için, her cümlenin sonunda sekite yaparak durmak zorunda kaldığına (nefeslenme ihtiyacı hissettiğine) işaret etmektedir. Şâyet bu kimse bu sekit ha'ları sayesinde nefeslenip dinlenmemiş olsa, konuşmasını devam ettirmeye güç yetiremeyecektir. Müminin durumu bu ise başkalarının hali nice olur?⁴⁷⁵

Kitabı solundan verilecek olanın vaziyetini ele alan âyet fasılalarındaki sekit ha'larının konumuna gelince, ilk kısımdaki, bahtiyar müminin mecalsiz haliyle ilgili sahne tasvîrlerinin bu bölümde anlatılanlar için de geçerli olması mümkündür. Ancak orada hesabını vermiş olmanın ve cennete girmeyi garantilemenin getirdiği coşku, kıyâmet gününün tabiatında var olan dehşet ortamının birbirine karışmasından hasıl olan garip bir ruh hali içinde mü'min sevinç çığlıkları atarken, burada inkarcı kişi tam bir tükenmişlik hali içerisinde ve her şeyini kaybetmiş vaziyette ellerini dizine vurup dövünmekte ve adeta; “her şey bitti.. tükendim... mahvoldum..” dercesine (ha'ların delâletiyle) inlemekte ve feryat etmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Bikai, *a.g.e.*, C. VIII, 131; Çağıl, *a.g.e.*, s. 390-91.

⁴⁷⁶ Çağıl, *a.g.e.*, s. 390-91.

SONUÇ

Kur'ân'da sesin mânaya delâletini kıyâmet âyetleri bağlamında incelemeyi amaçladığımız ve üç bölümden teşekkül eden bu çalışmada elde ettiğimiz bilgi ve tespitler ışığında önemli sonuçlara ulaştık.

Öncelikle Kur'ân'ın Arap dili ile inmiş olması ve bu dilin ifade imkânlarını kullanmış olmasını göz önüne getirerek Arapça'nın ses yapısını ve bu yapının Kur'ân'ın anlam dünyasına nasıl yansıdığını inceledik. Arap dili, ses-mâna delâleti açısından diğer dillere göre daha zengin ve daha renkli bir yapıya sahiptir. Nitekim tez çalışması boyunca ele alınan sesin mâna ile uyumu, kelimeyi oluşturan harfte ortaya çıkan mûsiki, lafızların kalıpları ve sîgalarının insicâmı gibi diğer beşeri dillerde bulunmayan hususiyetler de bunu desteklemektedir.

Arapça'da tek bir sesin ve bu sesin telaffuzunun dahi mânanın oluşmasında ve değişmesinde tesiri vardır. Bu minvalde, Arapça olarak indirilen Kur'ân'a bakılarak onda yer alan sesli-sessiz harflerin, kelimelerin ve edatların, bulunduğu konuma göre ince anlam katkıları yaptığı öte yandan tasvîrlerindeki ses yapısının, kastedilen mânayı hayal etme ve yaşama imkânı sunduğu gözlemlenmiştir.

Tezin esas çıkış noktasını teşkil eden ve Arap fonetiğinde 'ed-delâletü's-savtiyye' terkibi ile karşımıza çıkan ses delâletini, Arap dilbilimcileri keşfetmiş, Arapça ifadelerde ses ile anlam arasında bir ilgi olduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda karşılaşılan en temel iddia bazı kelimelerin seslerinin ve bu seslerin tonlamasının mânaya delâlet etmesidir. Hatta bazı dilbilimciler, kelimenin sesinin, harfinin, harekesinin ve hecesinin kastedilen mânaya delâleti ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Bu görüş ilk olarak Halîl b. Ahmed tarafından ortaya konulmuş ve öğrencisi Sîbeveyh tarafından da geliştirilmiştir. İbn Cinnî ise bu teoriyi özgün tespitlerle daha ileri taşıyarak olgunlaştırmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde bir nebze değindiğimiz fakat esas tez konusunun dışına çıkılacağı endişesiyle büyük bir kısmını tez kapsamına alamadığımız İbn Cinnî'nin ses ve mâna ilişkisine dair orijinal tahlillerinin henüz gün yüzüne çıkarılmadığını fark ettik. Zira o, ses-mâna delâletine dair kendinden önceki dilcilerin hiç değinmediği ve hatta ayrıntı denilebilecek birçok hususta fikir beyân etmiş, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh örneğinde, hem dilin fonetik ve ritmik

özelliklerini hem de ses-mâna ilişkisini dikkate alarak bu anlamda zengin bir muhtevaya sahip olan Arapça'yı ileri bir merhaleye taşımıştır.

Kur'ân'ın fonetik yapısında ve bu yapı içerisindeki unsurların her birinde kulakları cezbeden, gönülleri hayran bırakan bir intizam ve uyum söz konusu olduğu birçok âlim tarafından dile getirilmiştir. Bilhassa Müslüman âlimler, Kur'ân'ın bir de bu yönden i'câzını ele almışlar, Kur'ân sesinin mâna ile olan insicamının Kur'ân'ın diğer i'câz yönleri arasında en yüksek konuma sahip olduğuna kanaat getirmişlerdir.

Kur'ân'ı anlamak için çok sayıda çalışma yapılmış ve ciltlerce tefsirler yazılmış, bunların birçoğu Kur'ân'ın kelime ve edatlarının yalnızca lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durmuştur. Çalışmamız neticesinde Kur'ân'ın bazı lafızlarının ifade ettiği lügat mânaların yanında, bu lafızları oluşturan harflerin telaffuzu esnasında ortaya çıkan seslerin, söz konusu bu mânaların derinliğini artırdığına ve zihinde çeşitli çağrışımlar meydana getirdiğine şahit olduk. Ancak müfessirlerin çoğunun bu zenginlik üzerinde durmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân'ın özündeki mevcut fonetik olgu ve müzikal sistem pek çok kıraat imamının farklı vecihlerle tilavetiyle zenginleştirilmiş, bu birbirinden farklı okuyuş tarzları, Kur'ân'ın mâna sofrasına ayrı bir bereket katmıştır. Bu da Kur'ân'ın birçok güzelliğinin yanında, ses mâna delâletiyle de zenginliğini gözler önüne sermiştir.

Kıyâmeti konu alan sûrelerin büyük çoğunluğunun Mekkî olduğu bilinen bir gerçektir. Mekke döneminde inen âyetler gerek fiziki yapıları gerek kendilerini oluşturan kelimelerin dizilişi ve gerekse belâgat ve fesâhat yönünden Kur'ân'ın diğer âyetlerine göre daha zengin, dikkat çekici ve etkileyici bir üslûba sahiptir. Ses- mâna ilişkisi de çoğu Mekkî olan kıyâmet âyetlerindeki bu zenginliğe ve etkileyici üslûba katkısı en çok olan husustur. Nitekim bu yönüyle Kur'ân, belâgat ve fesâhatte o dönemin Mekkesinin ediplerini hayran eden ve kendi ifadesiyle mislini getirmekten insanları aciz bırakan âyetler mecmuudur. İşte bu mu'cizevî kelâm, diriliş, haşr, hesap günü, cennet cehennem gibi Cahiliye Araplarının inkâr ettiği kıyâmet ile ilgili hususları, bütün derinlikleriyle zihinlerde ve kalplerde daha derin izler bırakması için ses-mâna ahenginin bütün imkânlarını kullanmıştır.

Kur'ân'ın, ses mâna ilişkisi açısından zengin bir içeriğe sahip olması, ondaki bu zenginliğin ortaya çıkması için baştan sona incelenmesini zaruri kılar. Takdir

edilmelidir ki bu zenginlik, bir tez konusu değil başlı başına bir tefsir külliyatı içinde ele alınması gereken bir mevzudur. Bizler bu çalışmada zenginliğin bir yönü olan, sesin veya ses öbeklerinin sistematik açıdan sahip olduğu mâna derinliklerini ve Kur'ân'ın çağrışımsal ve duygusal anlam zenginliklerini inceleme konusu yaptık. İtiraf etmemiz gerekir ki bu tarz bir çalışma, seslerin telaffuzuna yönelik olması dolayısıyla denemeli yapılmalıydı ve Kur'ân'a ait olan sesler de bir fonetik laboratuvarında gerekli aletlerle tespit edilmeliydi. Ancak Türkiye'de böylesi enstitü veya laboratuvarların (Muğla Üniversitesi Fonetik Araştırma ve Uygulama Merkezi hariç) olmayışı ve bu tarz çeşitli imkânsızlıklar bizi bu araştırma ve tespitlerden mahrum bıraktı.

Son olarak söz konusu alanda yapılan incelemelerin ve te'lif edilen kaynakların azlığından dolayı eksiklikleri muhtemel bu çalışmanın, Türkiye'de henüz yeni olan bu araştırma alanında daha sonra yapılacak çalışmalara ön ayak olmasını ve ışık tutmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ABBAS Fadl Hasan (ö. 2011), *İ'câzu'l-Kur'ân*, Amman, 1991.
- ABDULHAMÎT İdris, *Nazârat fî İlmi't-Tecvîd*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Bağdat, 1401/1981.
- ABDUSSEMÎ Ahmed Mahmûd, *el-Vâfî fî Keyfiyeti Tertîli'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Rivâyeti Hafs an Âsım el-Kûfî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. b., Beyrut, 1421/2000.
- AHMED Ebû Abdirrahmân el-Halîl (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Semerrâî, Beyrut, 1408/1988.
- AHMED İbrahim Enis, *Min Esrari'l-Luğati'l-Arabiyye*, Kahire 1958.
- AKDAĞ Soner, *Kur'ân Dilinin Fonetik Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- AKDEMİR Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil yay., İzmir: 1999.
- AKGÜL Muhittin, “Mukattaa harfleri ve Kur'ân İ'c'âzındaki Yeri”, *Sakarya Üniv. İlh. Fak. Der.*, 14/2006, s. 49-65.
- el-ÂKÛB Îsâ, “Cemâliyetü'l-Müfredetü'l-Kur'âniyye inde Ziyâiddin İbn Esîr”, *Mecelletü't-Türâsi'l-Arabi*, Şam, sayı:44, 1412/1991.
- AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil*, C.III, Ankara: TDK yay., 2000.
_____, *Anlambilim*, Ankara: Engin Yay., 2006.
- el-ALEVÎ Yahya b. Hamza (ö. 749/1348), *et-Tırâz el-Mütedammin li-Esrârî'l-Belâgati ve Ulumi Haka'iki'l-İ'caz*, Beyrut, 1402/1982.
- ÂLÛSÎ Ebu'l-Fadl Şihabuddîn es-Seyyid Mahmut el-Bağdadî (Ö.1270/1854), *Ruhu'l-Meani fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, I-XXX, Daru'l-Fikr, ts.
- ARSLAN Ali, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, C. XVI, İstanbul: Arslan yay., ts.

- el-ASKERÎ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh (ö. 400/1009), *Kitâbü's-Sinâ'ateyn: Kitabu's-Şi'r*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1971.
- ATEŞ Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meali*, Şura Yayınları, İstanbul, ts.
- AYDIN Hayati, "Kur'ân'ın İ'caz (Taklit edilemezlik) Olgusu", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018 Sonbahar, sayı: 41, sayfa: 277-308.
- AYYILDIZ Erol, "Râfî'nin İ'cazu'l-Kur'ân'ı ve Arap Edebiyatı Tarihi'nin Son Cildinin Tetkiki", *UÛFD*, sayı:3, cilt: 3, 1991, s. 141-149.
- BÂKILLÂNÎ Ebu Bekr Muhammed b. et- Tayyib el- Basri (ö. 403/1013), *İ'cazu'l-Kur'ân*, nşr. M. Şerif Sükker, Beyrut 1411/1990.
- BEKÎ Niyazi, *Kur'ân'dan Bir Belâgat Örneği: 'فَصَدَّغَ بِمَا تُؤْمَرُ'*, http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=7595&ctgr_id=35: erişim tarihi: 27.03.2019.
- _____, "Kur'ân'da Fezlekeler: Tenzil Kavramı Bağlamında Allah (c.c)'ın Esmasının Tefsiri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, C. 2, S. 22, s. 65–96.
- el-BELÂSÎ M. Es-Seyyid Ali, "Delâletu'l- Eلفaz ve Tetavuruha", *el-Mecelletü Sekafiyye*, sayı: 26, Amman, ts., sayfa: 95-98.
- BEŞİR Kâmilî, *es-Savt ve'd-Delale fi'l-Kur'ân*, (Yüksek Lisans Tezi), Oran Üniversitesi Sosyal Bilimler ve İslam Medeniyeti Fakültesi, Vahran (Cezayir), 2013.
- BİKÂ'Î Ebu'l-Hasen Burhânuddîn İbrâhim b. Ömer (ö. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver*, I-VIII, nşr. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî, Beyrut, 1415/1995.
- BİŞR KEMÂL, *İlmu'l-Esvât*, Daru'l-Ğarîb, Kahire, 2000.
- BOLAY M. Naci, "Delâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, C. IX, ss. 119-122.

- BOULLATA İsa, “Kur’ân’ın Retorik Yorumu: İ’caz ve İlgili Konuları”, çevr. Hayati Aydın, İslami Araştırmalar Dergisi, c. 18, s.3, 2005, ss. 325-334.
- BUSSMANN Hadumod, *Dictionary of Language & Linguistics*, New York, 1996.
- el-CÂHİZ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, C.1-IV, nşr. Abdusselâm M. Hârûn, Kahire, 1378/1958.
- el-CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Beyrut: Daru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1990.
- COŞKUN M. Volkan, *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2010.
- el-CÜRCÂNÎ Abdülkâhir Ebu Bekr b. Abdirrahman b. Muhammed (ö. 471/1078), *Esrâru’l-Belâğa*, nşr. Hellmut Ritter, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1954.
- _____, *Delailu’l-İ’caz*, nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, Kahire, 1404/1984.
- _____, *er-Risâletü’ş-Şâfiye (Selâsu Resâil fi’l-İ’câz içinde)*, nşr. Ahmed Halefullah, Dâru’l-Meârif, Mısır, ts.
- el-CÜRCÂNÎ Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif (ö. 816/1413), *et-Ta’rifat*, Matbaatu’l-Vehbiyye, Kahire, 1283/1866.
- ÇAĞIL Necdet, *Kur’ân Belâgati Ve Fonetigi Yönünden Kıraatler*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- ÇETİNER Bedreddin, *Esbâb-ı Nüzûl*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- ÇİFTÇİ Ali, “Hicrî İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri Ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”, *Bilimname*, XXXI, 2016.
- DAĞDEVİREN Alican, Kur’ân’ın Fonetik İ’câzı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2009/2, s. 69- 88.

- ed-DÂNÎ Ebu Amr (ö. 444/1053), *et-Taḥdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvit*, nşr. Gânim Kaddûrî Hamed, Bağdat, 1407/1988.
- DARTMA Bahattin, “Kur’ân’ın Ses-Söz -Anlam Uygunluğu”, *Marife*, Bahar 2004, yıl 4, sayı: 1, sayfa: 65-79.
- DERVİŞ Muhyiddin, *İ’rabu’l-Kuran-i’l-Kerim ve Beyânuhu*, I-IX, Dârû İbn Kesîr, Beyrut, 2014.
- DIRAZ M. Abdullah (ö. 1958), *En Mühim Mesaj Kur’ân*, trc. Suat Yıldırım, Ankara, Akçağ Yayınları, 1985.
- DİKİCİ Recep “İbn Sinân Hafâcî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, C. XV, ss. 71-72.
- DURMUŞ İsmail, “Harf” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, C. XVI, ss. 163-164.
- el-ENBÂRÎ Ebu’l Berekât (ö. 577/1181), *Esraru’l-Arabiyye*, nşr. Muhammed Behcet el-Beytâr, Dımaşk, 1357/1957, s. 421-424.
_____, *el-İnşâf fi mesâ’ili’l-ḥilâf beyne’n-naḥviyyîne’l-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1961.
- Encyclopedia International, C. I-XX, Grolier of Canada Ltd., U.S.A. 1968.
- ENÎS İbrahim (ö. 1977), *Delâletü’l-Elfaz*, Kahire 1991.
- ERDEM Mehmet vd., “Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkıh İlimleri Arasında Ortak Bir Kavram Olarak Delâlet”, *Marife*, y.2, sy.1, Bahar 2002, s. 171-180.
- el-EZHERÎ, *Tehzibu’l-Luğa*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn- M. Ali en-Neccâr, Kahire 1384-87/1964-67.
- Gazzâlî, *el- Müstasfâ fi İlmi’l-usûl*, C. I-II, Bulak 1324.
- _____, *Mi’yarü’l-İlm fi’l-Mantık*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, çev. Ali Durusoy ve Hasan Hacak, İstanbul 2013.
- HARMAN Ömer Faruk, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:1993, c. VII, ss. 227-233.

- HAMİDULLAH Muhammed, *Introduction to Islam*, Centre Culturel Islamique, Paris, 1980.
- el-HAFÂCÎ, İbn Sinân, *Sırru'l-Fesaha*, nşr. Abdürrezzâk Hüseyin, Beyrut, 1402/1982.
- HATTÂBÎ Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Daru'l-Mearif, Mısır, ts.
- HAZER Dursun, “Abdülkâhir el-Cürcânî’de Fesâhat Kavramı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2002, c. 5, s.14, ss. 183-197.
- IZUTSU Toshihiko (ö. 1993), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İBN ÂŞÛR Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunisi (ö. 1973), c. I-XV, *Tefsîru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Dârû Suhnûn, Tunus, 1997.
- İBN ATIYYE el-Endelüsî (ö. 541/1147), I-V, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrut, 1413.
- İBN CİNNÎ Ebu'l-Feth Osman (ö. 392/1002), *el-Hasâ'is*, C.III, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire, 1371-76/1952-56.
- _____, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, C.II, tahk. Hasan Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dimâşk, 1985.
- İBN DÜREYD Ebu Bekr (ö. 321 /933), *el-Cemhere*, nşr., Remzi Münir el-Ba'lebekkî, Daru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- İBN EBÜ'L-HADÎD Ebû Hâmîd İzzuddîn (ö. 656/1258), *el-Feleku'd-dâir*, nşr. Ahmed el-Havfi- Bedevî Tabâne, Riyad, 1984.
- İBN FÂRİS Ebu'l Hüseyin Ahmed (ö. 395/1004), *eş-Şâhibî*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1977.
- İBN EBÜ'L-İSBA' Ebu Muhammed Zekiyuddîn (ö. 654/1256), *Bediu'l-Kur'ân*, nşr. Hıfînî Muhammed Şeref, Kahire 1377/1957.

- İBN HALDÛN Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, İstanbul: Dergah yay., 2002.
- İBN HİŞÂM Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, ts.
- İBN HİŞÂM en-Nahvi (ö. 761/1360), *Katrü'n-Neda*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, ts.
- İBN MANZÛR Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XI, Dâru' Sâdır, Beyrut, 1410/1990.
- İBN MÛCÂHİD Ebu Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî (ö. 324/936), *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kırâât*, nşr. Şevkî Dayf, Kahire, ts.
- İBN RÂŞİK Ebu Ali el-Hasen el- Kayrevanî el-Ezdî (ö. 456/1064), *el-Umde fi Mehasini's-Şi'r Ve Âdâbih*, I-II, nşr. Muhammed Karkazan, Beyrut 1988.
- İBNU'L-CEVZÎ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut, 1384/1964.
- İBNU'L-CEZERÎ Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî (ö. 833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, c. I-II, nşr. Ali M. Ed-Debbâ, Mısır, ts.
- _____, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvit*, nşr. Ganim Kaddur Hamed, Beyrut, 1407/1986.
- İBNU'L-ESÎR Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed (ö. 637/1239), *el-Meslü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, I-IV, nşr. Ahmed el- Hûfî- Bedevî Tâbâne, Daru Nehdati, Kahire, 1973.
- _____, *el-Cami'ul-Kebir fi Sinaati'l-Manzumi Mine'l-Kelâmi ve'l Mensur*, nşr. M. Cevad- Cemil Said, Bağdat, 1375/1956.
- İNCE Nazife Nihal, *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 2005.

- KAYA Murat, “Kur’ân Üslûbu ve Başlıca Hususiyetleri”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 1-2, Bîşkek, 2006, s. 289-311.
- KAYA Mustafa, *Arap Dili Fonetîği Ses-Anlam İlgisi*, Erzurum: Eser yay., 2011.
- KAZVÎNÎ Muhammed b. Abdîrahmân el-Hatîb (ö. 739/1338), *Telhîsu’l-Miftâh*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.
- KILIÇ Hulusi, “İştikâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2001, C. XXIII, ss. 439-440.
- KINAR Kadir, “Abdulkahir Cücanî’de Nazm Teorisi”, *Sakarya Üniv. İlh. Fak. Derg.*, 13/2006, s. 65-101.
- KOÇ Turan, “Kur’ân Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *Dil Bilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001.
- KURTUBÎ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari (ö. 671/1272), *el-Cami’ li’ Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.
- KUTUB Seyyid, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, I-VII, 9. b, Daru’s-Şurûk, Beyrut, 1402/1982.
- _____, *et-Tasvîru’l-Fenni Fi’l-Kur’ân*, trc. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, 2.b., İstanbul: İşaret Yay., 2015.
- _____, *Kur’ân’da Kıyâmet Sahneleri*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Mâcid Neccâr, *ed-Delâletü’s-Savtiyye fi’l-Kur’ân*, İsfahan, 2007. <http://www.aqaedalshia.com/books/najjaryan/> erişim tarihi: 27.05.2019.
- MATAR Abdulaziz, *İlmu’l-Luğa- Fıkhu’l-Luğa Tahdid ve Tavdih*, Katar, 1985.
- MAVERDÎ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed (ö. 450/1058), *en-Nüketu ve’l-Uyun*, Beyrut, ts.
- MEKKÎ Ebû Tâlib Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el- Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırraati’s-Seb’ ve İleliha ve Hıccihâ*, C. I-II, nşr. Muhyiddin Ramazan, Beyrut, 1404/1984.

- _____, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kıra'e ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*, nşr. Ahmed Hasan Ferhat, Dımaşk, 1393/ 1973.
- MEKKÎ Muhammed (ö. 1915), *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- MEVDÛDÎ (ö. 1979), *Tefhimu'l-Kur'ân*, I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- MUHAMMED BİŞR Kemal, *İlmu'l Esvat*, Daru Ğarib, Kahire 2000.
- MÜBAREK Muhammed, *Fıkhu'l-Luĝa ve Hasâisu'l-Arabiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1960.
- MÜSLİM Mustafa, *Mebâhis fi I'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Menâra, 1. b., Cidde-Suûdiyye, 1408/1988.
- NESEFÎ Ebu'l-Berekât (ö. 710/1310), *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-te'vil*, I-IV, nşr. İsa el- Bâbî el- Halebî, Kahire, 1326.
- NURSÎ Bedüzzaman Said (ö. 1960), *Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1993.
- ÖZ Selahattin, "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi'nin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, C. 14, S. 27, s. 147-181.
- _____, *Kâdî Abdülcebâr ve Kâdî Beyzâvî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- ÖZDEMİR İbrahim, *Vaz' İlminin Doğuşu, Tarihi Gelişimi ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst., 2005.
- PALMER Herold, *A First Course of English Phonetics*, W. Heffer & Sons Ltd., 1917.
- PALUVÎ Hâmid b. el-Hâc Abdulfettâh (ö. 1173/1759), *Zübdetü'l-İrfân*, Ârif Efendi Matbaası, İstanbul, 1312/1894.
- PERROT Jean, *Dilbilim*, trc. Emel Ergun, İstanbul: İletişim Yay., 2006.

- RADVÂN Mahmud, *Nazârât fi 'l-Lüğa*, Dâru Hakikât, Bengazi, 1972.
- er-RÂFÎ Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, nşr. M. Said el-Uryan, Kahire 1952.
- RÂGİB Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 503/1109), *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut, ts.
- er-RÂZÎ Ebû Abdillâh Fahrüddîn (ö. 606/1210), *Nihâyetü'l-İ'caz fi Dirâyeti'l-İ'caz*, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi bl., no:1788.
- _____, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları,1992.
- _____, *et- Tefsiru'l Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, I-XXXII, Kahire 1278/1938.
- er-RUMMÂNÎ Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Alî (ö. 384/994), *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah – M. Zağlûl Sellâm, Kahire, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 2005.
- es-SÂLÎH Subhî (ö. 1986), *Dirâsât fi Fıkhi'l- Luğa*, Dımaşk 1379/1960.
- _____, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1977.
- SARI Mehmet Ali, “İmale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2000, XXII, s.177.
- SARIKAYA Muammer, “Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu”, *Bilimname*, sy. 4, (2004/1).
- SÎBEVEYH Ebû Bişr (ö. 180/796), *el-Kitap*, C. I-IV, nşr. Abdusselâm M. Hârûn, Kahire, 1988.
- SUYÛTÎ Celaleddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, c. I-IV, nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1384/1967.
- ŞENSOY Sedat, “Lafız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, C. XXVII, s. 43.

- ŞİMŞEK M. Ali, “Delâlet Kavramı Çerçevesinde Lafız-Mana ilişkileri”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, C. I, S. 2, s. 80-111.
- et-TAYYAN Muhammed Hasan, “Araplarda Fonetik”, çev. Ahmet Yüksel, *Samsun: OMÜİFD*, S. 17, 2004, s. 301-319.
- TETİK Necati, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur’ân ve Kıraat”, *Kur’ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van: Yüzüncüyıl Üniv. İlah. Fak., 17-18 Mayıs 2001, s. 297-312.
- TOPUZOĞLU Tefvik Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, C. XV, s. 309-312.
- ÜÇÖK Necip, *Genel Dilbilim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1947.
- VARDAR Berke vd., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay., 2002.
- YAVUZ Mehmet, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1999, C. XIX, s. 397-400.
- _____, *İbn Cinnî’nin Arap Gramerindeki Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, ts.
- YAZIR Elmalılı Hamdi (ö. 1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.
- YÜKSEL Ahmet “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, *OMÜİFD*, sy. 24-25, Samsun: 2007, s.133-149.
- ez-ZEMAŞERÎ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fî Vücûhi’t-Te’vil*, nşr. M. Mürsî Âmir, Beyrut, 1397/1977.
- _____, *el-Mufasssal fî İlmi’l-Luğa*, nşr. M. İzzeddin es-Saîdî, Beyrut 1410/1990.

- ZERKEŞÎ Bedreddin Muhammed b. Adullah (ö. 794/1392), *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, C. I-IV, nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1376/1957.
- ZECCÂC Ebu İshâk İbrahim b. es-Serî (ö. 311/923), *Ma'ani'l-Kur'ân ve İ'rabuh*, I-III, nşr. Abdulcelil Abduh Şelebî, Beyrut, 1408/1988.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Sümeyye TUĞ
Tez Adı	Kur'ân'da Sesin Manaya Delâleti – Kıyâmet Âyetleri Örneği-
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr.Öğretim Üyesi Selahattin ÖZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :28.08.2019

İmza :

